İsmet Zeki Eyuboğlu

ÇAĞIMIZIN ÇEVRİNTİLERİ

inceleme

pencere yayınları

İsmet Zeki Eyuboğlu
Çağımızın Çevrintileri

Birinci Baskı: Ocak 2000
Montaj: Bahri Çakır
Dizgi: Mesut Özcan
Kapak: İbrahim Karakaş
Baskı ve Cilt: Ekinci Matbaası
Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 975-8460-01-3

PENCERE YAYANLARI: 116

Hamam Sok. 2/6 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel ve Faks: (0212)511 64 98 - 513 27 17 - 522 79 24

İsmet Zeki Eyuboğlu

Çağımızın Çevrintileri

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm
Çağımızın Çevrintileri

ÇAĞIMIZIN ÇEVRİNTİLERİ

I

Kimi büyük bilgeler, yaşadıkları çağın genel durumunu birkaç sözcükle çok anlamlı bir nitelikte belirtmişlerdir. Bunlar arasında benim en çok ilgimi çeken, Hegel'in tanımıdır. O, bir yapıtının önsözünde çağının bir doğum, bir yeni evreye giriş çağı olduğunu vurgular, bunun anlaşılmasının pek güç olmadığını söyler (Phaenomenologie des Geistes, 1986, s. 18). İslam ülkelerinin hepsinde, daha Halife Ali'den beri çağından yakınmak, durumun kötüye gittiğini, yaşamın tadı kalmadığını söylemek yaygın bir alışkanlıktır. Özellikle Osmanlı tarih kaynakları bunun sayısız örneğiyle doludur, ancak bunların birer yüzeysel yakınmadan öteye geçtiği görülmemiştir. Hegel ise yakınmıyor, düşünsel atılımlar içinde ilerleyen yaratıcı bir sürecin önemini bildiriyor. Nitekim, yukarki tümcenin ardından: "Tin, şimdiye değin içinde varolduğu ve tasarladığı evrenle bağını koparmıştır, onu geçmişe gömmeyi düşünmektedir, artık kendi özünde dönüşme çabası içindedir" yargısını sergilemektedir. Bu açıklamalar, Hegel'in düşünce yöntemine uygundur, onun düşüncesi tinin özünü, gerçeğini, varoluş eylemindeki güçlü etkisini göstermektir. Ancak, iş bununla bitmiyor, Hegel bize de ışık tutuyor, "çağ" kavramına bakışın önemini dilegetiriyor.

Çağ, yalnızca içinde yaşanan, belli bir nicelikle anlatılan süre değildir, kişinin düşünsel alanda sınırlanmasını sağlayan

etkin bir evredir. Kişi ancak yarattığının geleceğe yönelik etkisiyle, üreticiliğiyle, özgürlüğüyle çağını aşabilir. Çağında anlaşılamayan büyük düşünürlerin başlıca özelliklerini bu geleceğe yönelik başarılarında aramak gerekir. Nitekim, uygarlık tarihinde adları günümüze kalan bütün düşünürler, yazarlar, yaratı erleri, bilgeler, ozanlar çağlarını aşan kimselerdir. O kimseler arasında, çağında anlaşılamayanları da vardır kuşkusuz, bu sonradan anlaşılır kolayca. Sözgelişi güneşin yeryüzü çevresinde dönmediğini, evrenin odağında bulunduğunu, bütün gezegenlerin odağı olduğunu, yeryüzünün güneş çevresinde döndüğünü ileri süren Aristarkhos (İÖ 3. yüzyıl) böyleydi. O, kendisinden önce gelen, bilge Aristoteles'in güneşi yeryüzü çevresinde döndüren görüşüne karşı olmakla çağını aşmış, ancak yaygın görüşün etkinliğini ancak 16. yüzyılda değiştirebilmiştir. Demek çağını aşmakta bilimsel buluşların etkinliği önemlidir. Bir bilimsel kuram, ortaya atıldığında etkiliyse, çevresinde bir değişmez inanç ayası oluşturmuşsa onu aşan buluşlar ancak gelecek çağ uzmanlarınca anlaşılabilir. Uygarlığın olumsuz etkinliklerinden biri de budur.

Felsefe, bilimde, yaratıcılıkta kuramlar, öğretiler birbirini izler, biri ötekinin yerine geçer, sonra hızını yitirir, ardından gelenin etkisinde kalarak içerik değiştirir. Uygarlık alanında bu doğaldır, doğallığının arkasında düşünsel kaçınılmazlığı saklıdır. Düşünmek tinsel bir eylemdir, sürdüğü sürece etkinliğini korur; yaratıcılığı, üreticiliği oranında yaşar. Bu nedenle felsefeyi çağın getirdiği buluşların, yeniliklerin, düşünsel atılımın yanında değil önünde görmek gerekir. Uygarlık tarihi, bize, en korkusuz atılımların, en sarsıcı girişimlerin felsefeden geldiğini gösteriyor.

İmdi, yukarda Hegel'den aktarılan sözlerin ışığında geriye doğru yürürsek, bu ünlü bilgenin çağında ortaya atılan kuramların çokluğu büyük bir ilgi odağı oluşturur. Nerdeyse bütün doğa bilimlerinde, Hegel'in çağı birbirini izleyen patlamaların, atılımların doğuş evresidir. İnsan düşüncesinin bütün türlerinde sarsıcı bir yenilik, bir üreticilik görülür. Yeryüzünün düzeni, ulusların yaşama biçimleri, yönetimler, top-

lumsal ilişkiler, bilime güven beklenmedik bir fışkırma göstermiştir, olduğu gibi kalan yoktur, dahası din inançlarında bile ürpertici bir sarsılma hızlanmıştır. Kim bilir, Hegel'in kuramında "tin" kavramının ağırlık kazanması da, çağının deney bilimleri karşısında duraklayan inanç odaklarının içine düştüğü bunalım olabilir. Gelişen deney bilimlerinin buluşları insanüstü bir varlığın elinden çıktığına inanılan nice nesnenin doğal yapı taşıdığını, evrenin dışında üstün bir gücün etkisiyle ortaya konmadığını göstermiştir. Fizik, kimya, dirimbilim (biyoloji) bg. bilimlerde süregiden sıçramaların din inançlarını sarsmadığı söylenemez. Böyle bir durumun gerçekliğini kiliselerin tepkilerinden anlamak kolaydır.

Hegel, "yeni bir evreye yönelme"den, "tinin yeni bir varlık alanı arama gereğini duyması"ndan sözediliyor. Burada geçen "yeni" nedir? Bu sorunun yanıtını Hegel'in geliştirdiği felsefe vermiştir, burada onun üzerinde durmayacağız, bizim ilgimizi çeken düşünen kişide olanla yetinmeme eğiliminin kazandığı ivmedir. Hegel'den yüzyıl önce Newton, elli yıl sonra Darwin sarsıcı yenilikler getirmiştir. Özellikle Newton'un çekim yasası, Aristoteles'in ileri sürdüğü "düşme kuramı"nın geçersizliğini şu "doğal yer" varsayımını ortadan kaldırmıştır (buna benzer bir görüş daha önce de belirmişti, ancak kesin yasayı Newton bulmuştur). Darwin'in dirimbilimde vurguladığı yenilik yalnız kilise çevrelerini değil, insanın tanrısal üstünlüğüne inanan kimi bilginleri bile öfkelendirmiştir.

Darwin'in kuramıyla, yüzyıllar boyunca görkemli yerinde yaşamın tadını çıkaran, etkinliğini sürdüren "insan" gerçek yerine, doğal koltuğuna oturtulmuş, varlığını kuşatan titreşimli sisler dağıtılmıştır. Artık, insan, evrenin ötesinden gelen bir gereçle yoğrulup biçimlendirilmiş bir varlık olmaktan çıkmış, bütün gövdesiyle yere basmayı başarmıştır. Oysa, bundan en az yüz yıl önce ortaya atılan bu kuram, günümüzde bile dinci çevrelerde tartışılmakta, yadsınmaktadır. Darwin'in yanıldığını söyleyen, onu suçlayan çevrelerin hepsi de uygarlığın öteki buluşlarından yararlanmada, çıkar sağlamada Darwin'le yanyana yürüyen bilginlerin özgün başarılarını görememektedir. Dar-

win, birdenbire ortaya çıkmamış, çağının fizik, kimya, gökbilim, dirimbilim, felsefe, sanat bg. alanlarında görülen gelişmelerle atbaşı yürümüştür. Oysa gerici çevreler bu doğa bilimlerinin buluşları, yenilikleri karşısında susmakta, onları sömürmekte sakınca görmüyor, dahası utanç bile duymuyor. Düşünmeden yaşamaya alışmış bir başın içinde, önceden birikmiş ne varsa, işlerlikten yoksundur, taşlaşmıştır. Düşünme eyleminin tadına varamayan bir başın içi yalnızca saçmalıkların güçlü sığınağı olabilir, orada usun ilkelerine uygun bir kıpırdama görülemez.

II

XIX. yüzyıl başlarından XX. yüzyıl başlarına değin geçen yüz yıllık süre içinde ortaya konan düşünsel kuramların hepsinde büyük bir yenilik atılımı, buluş patlaması vardır. Özellikle felsefe alanında, XX. yüzyılın ilk kırk yılı içinde sergilenen gelişmeler, üretiler uygarlık tarihinde görülmemiş bir verimliliğin ürünüdür. Bu kısa dönemde ortaya konan kuramların hepsi bilimsel verilere, gözlemlere dayanmaktadır. Felsefe yaşamın içine girmiş, toplumsal çalkantıların insan varlığını etkileyen çarpıcı uzantılarını birer sorun durumuna getirerek açıklamaya koyulmuştur. Bergson, Driesch, Scheler, Hartmann, Heidegger, Jaspers, Schlick, Husserl bg. bilgilerle Reichenbach, Russell, Poincaré, Einstein, Planck, Heisenberg, Bohr bg. felsefelerini fizik-matematik ilkelerine dayandıran bilginler arasında yaşam olaylarına uzaktan bakan bir kimse bilmiyoruz. Bu düşünürler öbeğine üretim-tüketim ilişkilerinden esinlenen başka bir felsefeciler topluluğunu da katmamız gerekir. Öte yandan tinbilim, toplumbilim, hukuk, tarih felsefesi, yazın, görsel sanatlar gibi alanlarda ortaya konan yenilikleri, buluşları öncekilerden ayırma olanağı yoktur. Çağımızın ilk kırk yılı bir buluşlar-yenilikler sergisine dönüştürülmüştür. Bütün bu ileri atılımlar, olumlu gelişmeler içinde daha güçlenmesi, dayanıklı olması gereken insanın hızlı bir yıpranış uçurumuna sürüklendiği de gözden kaçmıyor, insan kendi üret-

tiklerinin ağırlığı altında eziliyor. Özellikle yönetimlerin acımasızlığı, gelişen uygarlığın buluşlarından yararlanma açıkgözlülüğü insanı özünden koparıyor. Çağımızın başından beri hızla güçlenen Amerika, uygarlığın bütün ileri buluşlarını savaş araçlarına dönüştürürken geri bırakılmış ülkelere karşı soysuzluğun, yüzsüzlüğün en utanç verici uygulamalarını sürdürmekten insanlık adına acı duymuyor, yeryüzünün biricik egemeni olma tutkusunun uygarlığın özüyle bağdaşmadığını bile anlayamıyor. Amerika yönetimi, içeriği bakımından, ortaçağ derebeyliklerinin bile gerisindedir; yöneticileri arasında "kitab"ın hangi elle tutulacağını bilen yoktur diyebiliriz.

Çağımızda birtakım yapay, yüzeysel özgürlükler, bağımsızlıklar sergilenmektedir. Kendi toplumunun özgür, bağımsız bir yönetime kavuşmasını, başka toplumların egemenliği altından sıyrılmasını isteyen, bu uğurda çaba tüketen, kan döken ülkeler vardır. Özgürlük, bağımsızlık yalnız toplumlar değil insan bireyleri için de bir erdemdir, ancak kendi kendine yetmenin olanaklarını da düşünmek, sağlamak gerekir. Yönetim bakımından bir ülkenin denetiminden koparak üretim-tüketim yönünden başka bir ülkenin egemenliği altına girmek daha ileri, daha esinlikli bir durum değildir. Özgürlük, bağımsızlık gibi kıvanç verici durumların sürdürülmesi geçim odakları yönünden kendi kendine yetmeyi gerektirir; aç karınla sağlanan bağımsızlık pek yakında tokluğu getiren bir gücün egemenliği altına girmekten kurtulamaz. Bunun en üzücü örneği yeraltı kaynaklarını kolaylıkla sömürmek için yöneticilerle ikiyüzlüce gönüldeşlikler kurmayı başaran Amerika-Arap ülkeleridir. Afrika çöllerinde yüzbinlerce çocuk açlıktan ölürken onlara insanlık-uygarlık adına yardım elini uzatmayan BM, başarıyla sömürdüğü Ortadoğu müslümanlarını birbirine düşürmekten, kırdırmaktan utanç bile duymamıştır. Yeraltı kaynaklarını elinden kaçırmamak için ortadoğu müslümanlarının birleşmelerini, bağımsızlıklarını bile sakıncalı gören BM ile değnekçisi ABD Irak savaşında uygarlığın en utanç verici, en yılışık örneğini sergilemiştir. BM ile ABD önce Irak'a en gelişmiş savaş araçlarını-gereçlerini satmış, sonra Türkiye'de

oluşturduğu savaş odaklarından uçak kaldırarak kırk gün Irak'a ölüm yağdırmıştır (Bu tür konuları *Uygarlığın Çıkmazları*, 1990 adlı çalışmamızda ayrıntılı olarak inceledik).

Çağımızın insanı, yönetimlerin çelişik uygulamaları, sömürü odaklarının değişkenliği nedeniyle yeni bir bunalıma itilmiştir. Bu bunalımın tabanında kişinin kendinden kopmuşluğu yatmaktadır. Kişi kendinden neden, hangi etkinliklerin baskısı altında kopmuştur biliniyor, konuyu saptırarak yaşamın dışında, nesnel alanın ötesinde kılavuz aramının gereği yoktur. Çağımızda, büyük yönetimler, kişisel bilinç etkinliğini toplumsal esenlik kandırmacasına dönüştürüyor, böylece birey içinde yaşadığı toplumda özünden uzaklaştırılarak "bütün"ün bir bölümü durumuna getiriliyor. Artık birey kendi başına bir "bütün" değildir, toplumun kapsamında bir "diri nesne"dir. Bu durum, toplum yararına bireyin gözardı edildiği anlamına gelmez. Birey bilinçli olmadıkça, bireylerden oluşan toplumda sağlıklı bir yönlendirmeyi kim, neyle gerçekleştirebilir? İşte başka ülkelerin egemenliği altına girmenin odak nedeni budur, bilinçsiz bireylerden oluşan toplum. Böyle bir toplumun oluşturulmasında en büyük, en güçlü etken geçmişe, özellikle binlerce yıl eskiden gelen inançlara bağlılık, onları çağdaş buluşların yardımıyla hep diri tutmaktır. Geçmişin, çağı geçmiş düşüncelerle, inançlarla diri kaldığı yerde geleceği yaşatacak yetkinin ölülere bırakıldığını görmek güç değildir.

III

Çağımız, bulunduğu uygarlık aşamasına göre, "insan hakları"nın nesnelleştiği bir anlayış ortamındadır. "Devlet" denen uyumlu bütünün tabanında, onun taşıyıcısı durumunda olan, tüze (hukuk) vardır. Tüzenin, uluslararası geçerliliği, önemi, saygınlığı tartışma götürmez. İnsan, evrende, bir "tüze varlığı" olarak yerini bulmuştur. Bu "tüze varlığı" kendi dışında kalan dirilere de bir takım olanaklar tanıma gereğindedir. Sözgelişi hayvanları koruma, onlara karşı insancıl duygularla davranma; bunun ötesinde doğaya karşı saygılı olma gelir. Bu da doğal

varlıkları yozlaştırmama demektir. Bir ülkenin, uygarlığın hangi aşamasında bulunduğunu gösteren en kesin kanıtı tüzeyle ilgili uygalamalarıdır. Tüze, kişilerin bulundukları yüksek görev etkinliklerine göre uygulanıyorsa, yurttaşlar arasında ayrıcalıklı durumlara göre davranılıyorsa toplumsal yozlaşma yasal kurumlarda egemen demektir.[1]

Yasal kurumlar, tüzenin evrensel ilkelerine göre düzenlenir, oluşturulur, yönetilir. Bu kurumlarda bütün uygulamalar, tüzenin evrensellik ilkesine uyma gereğindedir, bizim "hak" dediğimiz kavramın özünde saklı anlam "eşitlik" denen evrensel ilkeye dayanır. Bu eşitlik ilkesi, birtakım yüksek görevlere göre yorumlanırsa evrensel geçerlik ortadan kalkar, tüzenin yerini kişisel çıkarı koruyan kayırıcılık alır. Kişisel kayırıcılık, kişide bir değer anlayışsızlığının, yozlaşmanın egemenliğini kanıtlar. Kişilik görevin içeriğiyle bağlantılı değildir. Görev gelip geçicidir, kişilik kalıcıdır, kişiyi ölümünden sonra bile bırakmaz, ölenin ürünleriyle varlığını sürdürür. Oysa görev,

1. Ben, bu yazıyı tasarlayıp aktarırken, "1992 yılbaşı" kutlamalarının, Bursa'da, Uludağ'da geçen utanç verici bir olayını yayın araçlarından okuyorak öğrendim. Bir Genelkurmay başkanının yirmisekiz yaşındaki üniversite öğrencisi oğlu ile yeğeni bir eğlence yerini basmış, tabancaları çekmiş, sağa sola kurşun yağdırmış, bu da yetmiyormuş gibi on jandarma erini alıp orada bulunanların hepsini eğlence yerinde yüzükoyun yere yatırarak arama tarama yapmışlar. Sarsak gencin babası olan kişi de Uludağ'da imiş. Olay yasal kuruluşlara aktarılınca Genelkurmay Başkanlığı sözcüsü olayı çarpıtıcı nitelikte bir açıklama yayımlamış, böylece yasal görev kurumlarını önceden yönlendirmeye, tüze dışına çekmeye çalışmış. Olayın bütün ayrıntılarıyla, bütün çıplaklığıyla Türk ulusuna duyurulmasına karşın, sarsak suçlunun babasının susması ilginçti. Olayın geçtiği yörede görevli güvenlik sorumluları da suçlunun babasının etkisinden çekinerek düzmece kanıtlar, belgeler düzenlemekten geri kalmamışlar. Güncel yayın araçlarında görgülü, tanıklı kaynaklara dayanılarak ulusa duyurulan bu yakışıksız, ilkel, utanç verici olay karşısında sarsak gencin babasının yasalardan yana olması gerekirken susmayı yeğlemesi, ulusun gözü önünde kayırıcılık, koruyuculuk düşüncesiyle yasaların geçersiz kılınması gibi olumsuz uygulamalara ses çıkarmaması görev ile uygar olmanın ne denli çeliştiğini gösteren benzeri az bulunur bir kanıttır. İşte kimi ülkeleri gerileten, çağının gerisine iten, uygarlık karşısında gülünüç, acınmalık duruma düşüren böylesi boş başlı görevlilerdir.

toplumsal aşamalar dizisinde üstün başarılara dayandığı gibi, kayırıcılık-koruyuculuk duygularıyla da sağlanabilir. Dilimizde "göze girme" deyiminin görev verilmesinde ne denli etkin olduğunu bilmeyen yoktur. Göreve yükselmenin iki yolu vardır. Bunlardan biri ancak yetkililerin anlayabilecekleri üstün başarı, öteki ise kayırıcı-koruyucu takımının uygarlığın özüne aykırı becerileri. Türkiye'de, özellikle 1950 döneminden buyana, uygulanan işlemlerde hep ikinci yol tutulmuş, göreve yetkili değil de kişiye görev aranmıştır. Görev, kişinin içini dışına çeviren, üstün bir tartıdır, ölçektir. Kişinin düşünsel ağırlığı bulunduğu görevle çok mu çok kolay ölçülür. Öte yandan, kişinin içyüzünü dışına çeviren en başarılı uygulama da görevdir. Yetersiz kişiye verilen üstün görev gözleri bağlanmış başarılı bir koşucuyu uçuruma doğru koşturmak gibidir, nereye düşeceğini önceden bilemez. Görevin kişiyi yükseltme olanağı azsa da alçaltma gücü sanıldığından çoktur. Oysa bu durumun bilincine varan azdır.

Görevde, başarıyı-beceriyi gerektiren, düşünsel bir içerik vardır. Bu içerik görevin hangi ölçülere göre sürdürülerek olumlu sonuç alınmasını gösteren önemli bir denek taşıdır, kişi göreviyle kendini kanıtlar. Bunun karşıtına, kişinin göreviyle kendini kanıtlayamayışına, başarısızlık denir. Başarısızlık bir kanıtlama eksikliğidir, yetersizliğin görünür duruma gelmesidir. Öte yandan görev bir kişiliktir, ancak kişiliği olanın görevi sözkonusu edilebilir. Sözgelişi, önemli bir koltuğun üstüne konan, belli aralıklarla uyumlu sesler çıkaran bir ses yayıcı ile o koltukta başarılı olmadan oturan kişi arasında önemli bir ayrım yoktur, biricik ayrım birinin diri ötekinin dirimsiz oluşudur. Bir görev, başında bulunan yetersiz yetkili nedeniyle, yasal uygulamaları saptırırsa düşünsel soysuzlaşmanın bütün kapıları açılmış demektir. Dilimizde "Çingeneye beğlik vermişler önce babasını asmış" gibi bir atasözü vardır. Bu atasözü yetersiz görevlinin ne gibi olumsuz uygulamalara başvurabileceğini gösteren önemli, anlamlı bir içerik taşır. Bilgisiz, yetersiz kişinin gözünde görev yüzeysel bir aktarıcılıktır, düz bir çizgi üzerinde yürümektir, daha açığı verileni olduğu gibi taşımaktır. Böyle

bir anlayışta yaratıcılık, üreticilik aramanın gereği yoktur. Oysa, görevin en yalını bile, belli bir alanda üretmek, verileni biraz geliştirerek yürütmek görevin yapısı gereğidir. Bir yerden bir yere odun taşımayı görev edinen kimsenin bile yürüyüşünde, hızında, işe sarılışında, taşıma gücünde gelişme aranır. İşini iyi bilen bir baltacının yardığı odunlarla beceriksiz bir baltacının yardıkları arasında göze çarpan bir ayrım vardır.

Toplumsal görevlerde değişmez ilke toplumun yararını korumak, geleceğini güven altına almaktır. Kişisel çıkarı düşünen, bulunduğu görev dolayısıyla suçlunun suçunu gizlemeye çalışan bir görevlinin yaptığı yalnızca görevi yozlaştırmaktır. Görevin koşulları vardır, görevli onlara uyma gereğindedir; işine geleni, çekindiği koruma, aklama eğiliminde olması yozlaşmadır.[2]

İmdi görevde etkili olması gereken bilinç ışığının kaynağı nerde aranmalı diye düşünelim. Burada karşımıza eğitim-öğretim odaklarının çıkacağı kuşku götürmez. Görev duygusu bir eğitim-öğretim işidir, kişilik bilincinin uyanmaya başladığı yaşam evlerine değin uzanır. Bu evreler, kişiyi geleceğe göre yetiştirme girişimlerinin başlangıçlardır, ilk yönlendirici girişlerdir. Kişi bu evrelerde çaldığı ilk kapının açılmasıyla düşünsel ortama girer. Bu ortam geleceğin yoludur, geçmişle bağlantısı yalnızca eskiyi bilmekledir, taşımakla, dokunulmazlık içinde korumakla değil. Bizim utanma, yaptığından dolayı kendi kendini yargılayarak suçlama, arındırma dediğimiz özlü duygunun yeşerdiği toprak bu ortamdadır. Bu ortamı, eğitim-öğretim ilkeleriyle biçimlendiremeyen toplumlarda yüksek görevlilerin evrensel tüze kurallarına aykırı davranmaları, kimi yerde (ülkemizde sık sık görüldüğü gibi) onları geçersiz kılmaları işten bile sayılmaz. Yasaları uygulamakla görevli kişi, buluncunu tersine çevirerek, yüksek görevlilerin, çocuklarının suçlarını gözardı etmeyi ilke edinirse onu böyle yönlendiren

2. Yukarda verilen Uludağ olayı, bu konuda, eşsiz bir örnektir. Görevliler toplumsal yararı koruyacakları yerde, suçlunun babasından çekinerek, suçluyu aklama yoluna sapmışlar, böylece yasal bir kurumu (güvenlikle ilgili olanı) yozlaştırma eğilimi göstermişlerdir. Oysa bu olay bütün yayın araçlarınca verilmiş, ayrıntıları ulusa sunulmuştur.

öğelerin, kılavuz düşüncelerin eğitimin başlangıç yıllarında aranması gerekir. Eğitimde kılavuz düşünce kişilik kazanmanın ilk besleyici öğelerinde bulunur, sonradan aktarılan kaypak kurallarda değil. Yasaların uygulanmasında aranması gereken kişisel yeterlilikle kişisel benlik bilincidir. Kişi, eğitimin etkiye dayalı yoluyla, edindiği bilgi birikimini bilinçsizce kullanabilir. Sözgelişi bilincini geleneklerin denetimi altında işletmeyi yeğler. Böyle bir kimse yaptığı işlerde bilinçsiz değildir, ancak bilincini eskiyi savunmada-korumada anlamsız bir araç gibi kullandığı da gözden kaçmaz. Burada bilinç yaratıcı atılımdan kaçıp gelenekle geleni koruma yoluna girmiştir. Buna bilincin "verimsiz araç" olması diyoruz. Verimsiz araç, kişinin kendi benliğini korumada da sakıncalıdır, güvenilir değildir.

IV

Max Planck (1858-1947) öğrenim yıllarını anlatırken şunları söyler: "Özellikle Bauer'den, hele onun üç yıl devam ettiği parlak matematik seminerlerinden çok şey öğrendim. Gerçi hoca, sözlerini duraklayarak söylüyordu, normal olarak iyi bir konuşmacı sayılmazdı. Ama Bauer'in dersleri açık seçik ve inandırıcıydı. Benim bilimsel gelişmemem üzerinde kesin etkileri oldu, çünkü yüksek matematiğe ve onun düşünce yöntemlerine karşı coşkuyu bende o yarattı."[3]. Bu alıntı, çağımızın önde gelen fizik bilginlerinden birinin öğrenim yıllarında, öğretmenine karşı duyduğu saygının örneğidir, bizce. Bilimde "kuantum" denen kuramın bulucusu olan Max Planck felsefecileri de etkilemiş güçlü bir bilgindir. Onun bilime getirdiği yenilik, öğretmenleri aracılığıyla geçmişin derinliklerine varan, en azından ikibin yılı aşan bir gelişim çizgisi üzerindedir. Bu çizgi inişli çıkışlı, girintili çıkıntılı güçlükle yürünen, ancak adım adım başarıya götüren bir süreçtir. Ancak, bu süreçte kişinin yadırgaması gereken kimi atılımların bulunması da gereklidir. Nitekim Max Planck, anılarında: "... insan ancak ya-

3. Max Planck, *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, 1987, s. 9. çev. Y[illegible] Öner.

dırgadığı veya kuşku duyduğu, kendi kendine sorular yöneltmeye başladığı zaman öğrenir." diyor. Bu, bilimsel eğilimin belirmesi, gelişmesi bakımından çok anlamlı, ilginç bir açıklamadır. Soru sorma, sorulan soruya yanıt arama kuşkudan, yadırgamadan doğar. Kişi kuşkulanmadan, yadırgamadan soru soramaz, söyleneni olduğu gibi benimser, bu olayda bilinç yeterince aydınlatıcı değildir. Oysa gelişmede bilincin işlevi aydınlatıcılıktır, yol göstericiliktir. Bilinç, bir ışıldak gibi başkasının eline verilirse kişisel başarının önünde karanlıklar belirir, yaratıcı atılım duraklamaya dönüşür.

Gelişim, hangi bilimsel alanda olursa olsun, öğretimle verileni aşmayı gerektirir. Bellek, yanızca verilenleri saklamaya yarayan, bir çekmece gibi kaldığı sürece yararlı değildir, kimi yerde yıkım getiricidir. Belleğe yerleştirilen anılar bilgisel gelişmede besleyici olmuyorsa değersizdir, örnek diye kullanılamazsa anlamsız birer yüktür. Oysa, çağımızda, özellikle ülkemizde 1950 döneminden buyana sürdürülen eğitim-öğretim yöntemlerinin hepsi belleğin bir çekmece olarak kullanılmasından yanadır. Sözgelişi 12 Eylül dönemi böyle bir eğitim-öğretim anlayışının uygulama alanına konma evresidir. Bu evrede insanın değer varlığı olarak gündeme getirilmesi sözkonusu olmamıştır. İnsan, bilinçsiz bir, "buyruk varlığı" diye anlaşılmıştır; bu da kaçınılmazdı, nedeni ise 12 Eylül yetkililerinin birer "buyruk varlığı" olmaktan öte anlam taşımadıklarıdır. Onlarda bilincin bilimsel uyanışı gelecekte korkulu günlerin yaşanması anlamına geliyordu. "Devrim" sözcüğünden bile ürken, onun yerine "ınkılab" sözcüğünün kullanılmasını yasallaştıran bir yönetim anlayışına göre "insan"la güdülen koyun arasında ancak gövdesel yapı ayrılığı vardı. Bir düşünün, "solcular" bu "devrim" sözcüğünü benimsediler diye 12 Eylül yetkilileri öfkeleniyor, sözcüğü yasaklıyor, Atatürk'ün kurduğu kurumları kapatıyorlar. İmdi solcular yediğimiz ekmeğe "ekmek" diyorlar diye Türkiye'deki bütün fırınları kapatmak gerekir mi? Delinin birisi evden aldığı bıçakla birini yaralarsa bütün ekmek bıçaklarını ortadan kaldırmak olur mu? Daha güçlü bir kimse işe elkoysa, bütün 12 Eylül sorumlularını

toplasa, onlara: "sizin aranızdan çıkan bir hırsızın don giydiği anlaşıldı, bundan sonra hepiniz donsuz gezeceksiniz" diye görkemli bir buyruk salsa ne denir? İmdi bu aşağılayıcı, bir bakıma yakışıksız örneğin burada yeri olmamalıydı, diye düşünülebilir. Ancak, ülkemizde XX. yüzyılın bitimine yakın bir dönemde sözcüklerden, düşüncelerden korkan, kendi yolsuzluklarını bile yasallaştırmak için Anayasa'ya özel bir bölüm ekleyen yöneticiler ne yolla nitelenir? Yaptığından sorumluluk duymayan bir yönetim yetkilisinin çağımızda yeri neresi olabilir? Sorumluluk duygusu taşımayan bir kimsede görev bilinci aramanın anlamı yoktur, o yalnızca içgüdüleriyle devinen bir yaratıktır.

Görev bilinci sorumluluk bilincini de yanında taşır, biri olmadığı yerde ötekinin anlamı yoktur, kuşkusuz. Eli olmayan bir kimse için değnek ne ise sorumluluk taşımayan bir kimsede görev de öyle anlamsızdır. Görev, yetki, yeterlilik birer bilinç işidir, sağlıklı bilgiyi gerektirir ayrıca; diri yaratıklar içinde görevinden sorumlu tutulan yalnızca bilinçli kişidir, öteki dirilerde bilinç, us gibi yetiler olmadığından sorumluluk da sözkonusu değildir. Sözgelişi binicisini sırtından atıp öldüren bir attan sorumluluk beklenemez, eğiticisini parçalayan bir arslan sorumlu tutulamaz. İşte 12 Eylül yetkilileri de kendilerini böyle bir nitelikte gördüler, sorumluluktan uzak kaldılar. Bu uygulama şunu gösterir: bir kişi hangi yüksek görev aşamasında bulunursa bulunsun, uygarlığın neresinde olduğunu uygulamaları gösterir.

Yukarda sergilenen durum, çağımızın çok gerilerinde yaşamış toplumlarda görülse tartışmayı gerektirmezdi. Ancak, uygarlığın bütün gelişmiş verilerinden yararlanılarak toplumu geriye götürmek, bunu da ileri bir devinim saymak gözardı edilir türden bir olay değildir. 1930'dan sonra Almanya'da şaşırtıcı bir bilimsel ilerleme görüldü. Bu ilerleme uygulama alanına aktarılarak nerdeyse yüzbinlerce kişiyi birden öldürebilecek savaş araçlarının yapımına yöneltildi. Savaş araçları ülkelerarası bir kıyının buyruğu altına verildi. 1939 da Almanya birdenbire İkinci Dünya Savaşı'nı başlattı, birkaç ay

içinde çılgınca bir başarı gösterdi, Avrupa uluslarını çok kolayca yutmaya koyuldu. Bu arada Rusya'nın direnmesi pek etkili olmadı, Alman orduları Rusya içerlerine ulaştı. Amerika araya girince yavaş yavaş iş değişti, Alman orduları gerilemeye başladı, artık bütün dünya orduları Almanya'ya vuruyordu. Bu, sanıldığı gibi, büyük bir başarı değildi, yenilmesine karşın başarı yine Almanya'nın elindeydi. Amerika savaşta ilkelliğin, gözü dönmüşlüğün ilk örneğini Japonya'nın iki iline atom bombası ile gösteriverdi. Gerçekte yokedilmek istenen savaşan ordular değil, onların bulunduğu kaynaklardı, daha açığı uluslardı. Amerika savaşı suçsuz, kimseleri savaşa karşı çıkan insanlara yöneltti. Sonunda yalnız Japonya'da onbinlerce suçsuz kimse öldü, onbinlercesinde yaşam boyu yara izleri, sayrılıklar kalıverdi. Savaş 1944 ten sonra bitti, dünyada yüzeysel bir kıvanç gözlendi. Bu yalancı, kandırıcı bir kıvançtı. Arkasından Rusya'nın, Amerika'nın uluslara karış giriştikleri acımasız, uygarlığa aykırı uygulamalar sökün etti. Stalin dönemi Rusaya'da eşi görülmemiş bir kıyın evresi oldu, Amerika yönetimi ulusları birer çıkar aracı durumuna getirmede, sömürmede gecikmedi.

Almanya korkusu, Japonya ürküntüsü ortadan kaldırıldıktan sonra uygarlığı, insanlığı sarsan iki çılgınlık başgösterdi: Amerika-Rusya arasında savaş araçları yapma yarışı hızlandı, savaş ülkeler arası boyutlarına ulaştırıldı, özellikle "nükleer araçlar"ın yapımı insanlığı yeni bir yokluğun uçurumuna getirdi. Amerika korkuyordu, bu besbelliydi. Korktuğu yine Almanya ile Rusya idi. Rusya da Alman kalkınmasından korkuyordu, onun korkusuzluğu bir görüntü olmaktan öteye geçemiyordu. Amerika, tarih bakımından soylu bir topluluk değildir, Aztekler, İnkalar bir yana bırakılırsa uygarlık alanında adı bile anılmaya değmezdi. Üstelik Aztekleri, İnkaları da yine çağımız Amerika'sını oluşturan sömürücü sürüler yoketmişlerdir. Yönetim olarak acımasız, kıyıncı, soysuz bir tutum içinde bulanan Amerika toplumsal yönden özgürlükten yanaydı, orda yaşayanlar nerdeyse bütün bağlardan sıyrılmış, içinden geldiği gibi davranma özgürlüğüne batmıştı. Biz buna

"kuralsız yaşam" diyoruz. Bu kuralsız yaşam pek çok kimsenin içini çekti. Amerika'ya akın başladı, birçok bilgin, aydın, düşünür Amerika'ya göçtü. Bu aydın göçüşü, Amerika'da yeni bir yaşam ortamının doğmasına olanak sağladı: aydın özgürlüğüne dayalı yaşam, oysa, bu da, çok kandırıcı yüzeysel bir durumdu. Kendi içinde özgürlükçü görünen Amerika yönetimi başka ulusların aydınlarına, düşünürlerine, bilgelerine karşı acımasızdı. Sömürüye karşı çıkanları sevmiyordu, yeraltı kaynakları verimli ulusların uyanmalarını istemiyordu. Aydın, sömürünün karşısındaydı, halkının uyanmasından yanaydı. İşte bu durumdan ürken Amerika, sömürdüğü ülkelerde eski geleneklerin, inançların, dinlerin egemen olması için elinden geleni yapmaktan kaçınmadı. Bakın geri kalmış ülkelerin durumuna, hepsinin Amerika ile ilişkiler içinde bulunduğunu görürsünüz. Sözgelişi Türkiye, bütün islam ülkeleri geri kalmışlığın nesnel örnekleri sayılmaktadır. Bu ülkelerde aydınlar, düşünürler, bilginler korkulan, sakıncalı sayılan kimselerdir. Yine Amerika, bu geri kalmış ülkelerde bir uydurmacayı uygulama alanına koydu, başarılı da oldu: *Komünizm korkusu.* Ülkemizde, Amerika'nın beslediği nice "Komünizmle savaşım derneği" kuulmuştur, amaç ülkede aydınların yok edilmesi, bilinçsiz bir toplumun yaratılması. Bu uygulamalarda da büyük bir başarı görüldü.

Gerçekte, insan değerleri bakımından, sakınılması gereken biricik gerici, çağdışı güç Amerikan anlayışıdır, bu anlayış nerede gitmiş, nerede tutunmuşsa aydınları, düşünürleri, bilginleri korkulur kimseler diye göstermekten utanç duymamıştır. Türkiye, bu acımasız uygulamaların yaşandığı birinci ülke durumundaydı, aydınlanmak suçtu, "kökü dışarda" olmaktı. Nitekim, "Amerika'sız yaşayamayız" diyen bakanlarımız, saylavlarımız, orgenerallerimiz bile vardı, aramızda yılışarak dolaşırlardı. Yeraltı kaynaklarımız Amerika'nın eline bırakılmak istendi, ülkemizde, sözde savunma kandırmacasıyla Amerikan birliklerine önemli yerler verildi, dahası insanlarımızı öldüren Amerikalılar bile ortalıkta dolaştı, yasalarımız, güvenlik görevlilerimiz, saylavlarımız, bakanlarımız,

generallerimiz onlara ses çıkaramadılar. Kurtuluş Savaşı'nda kazanılanların çoğu elden çıkarıldı, bunu da kendilerine "milliyetçi" damgasını vuran yetkililer başardılar, Türkiye'de birer Amerikan yurttaşı olmanın yılışık sevincini yaşamaya koyuldular, gençleri birbirlerine düşürdüler, gerici, sömürülme yanlısı sağı tuttular, devrimci, özgürlükçü solu vurdular. (Bk. *Uygarlığı Çıkmazları*, 1990). Bu iş bir uygulama değildi, ancak ağırlıklıydı, egemendi.

V

Batı uluslarında, özelllikle Yenidenuyanış dönemiyle başlayan, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla sonuçlanan ulusçuluk girişimleri hep ileri bir gelişim diye gösterilmiş, Osmanlı egemenliğinden kurtulan birçok bağımsız toplum olmuştur. Bu toplumlar arasında özel bir ilgi taşıyan öbek müslüman olanlardır. Osmanlı yönetiminden sıyrılan bu topluluklarda ulusal bilincin uyanması çok kısa sürmüştür. Bağımsızlık bilinci, Osmanlıdan kurtulup başka bir devletin denetimi altına girme diye anlaşılmıştır. Nitekim Ortadoğu Arap ülkelerinin hepsi Osmanlı yönetiminden çıkar çıkmaz İngiliz, Fransız, Amerika egemenliği altına girmekte gecikmemiş, özellikle petrol kaynakları bu adı geçen ulusların sömürü tutkularını kabartmıştır. Hıristiyan topluluklarda uyanan bağımsızlık bilinci yönetim özgürlüğünü geliştirirken müslüman ülkelerde denetim altına girme girişimlerini beslemiştir. Avrupa uygarlığı, müslüman ülkalerde ulusal bağımısızlık bilincinin özgür devlet anlayışına dönmesini önlemek için elinden geleni yapmış, özelllikle islam inançlarının gelişmeye kapalı uygulamalarına olanak sağlamıştır. İslam ülkelerinde kurulan petrol ortaklıkları belli ellerde toplanan gelirlerin, yine Avrupa ülkelerinde tüketilmesine elverilşli odaklar bulmuştur, nitekim petrol kazancı ulusun bütününe yayılmamış, birkaç "şeyh" yararına dondurulmuştur. Suudi Arabistan, Kuveyt, Körfez "Emirlikler"i, yakın döneme değin İran petrolleri böyleydi. Mısır'da, Abdunnasır'ın ortaya çıkışı, uygulamaları Batı'nın öfkesini çekmişti, İsrail ise or-

tadoğu topluluklarında bir "Amerika karakolu" olma amacıyla kurulmuştur. İsrail'de ulusal bağımsızlığı yaratan bilinci besleyen Avrupa-Amerika islam topluluklarına böyle davranmaktan özenle kaçınmıştır. Burada oldukça önemli, ilginç bir konu gündeme gelir.

İslam dini, öteki tektanrıcı dinlere benzemez, içeriği bakımından devlet kurmayı amaçlayan bir inanç odağıdır daha açığı "devlet kuran din"dir. Bu devlet de yönetimi, iç kurumları, toplumsal düzenlemeleri, eğitim-öğretim odakları, başka uluslarla olan komşuluk ilişkileri bakımından Kur'anın getirdiği ilkelere, koşullara uymayı gerektirir. İslam anlayışına göre, bir müslüman başka dine bağlı bir kimsenin kulu, uşağı olamaz. Sözgelişi bir müslüman, kendi dininin yasakladığı bir işte çalışamaz, domuz sürülerini güdemez, domuz kasabı olamaz, kilise de görev alamaz, meyhane işletemez. Bunların yanında, bir müslüman devleti, başka dinden olan bir devletin egemenliği altında bulunamaz (gücü yetmiyorsa, yenilgiye uğramışsa ayrı), onun uygulamalarına katılamaz. Oysa günümüz islam ülkelerinde, dinin getirdiği bu ilkelerin biri bile geçerli değildir. Bir islam ülkesi, bir hıristiyan ulusla anlaşarak kendi din kardeşine karşı savaş açabiliyor, onu ezdiriyor, insanlarını öldürüyor, ulusal egemenliğini ortadan kaldırıyor. Bunun en acımasız örneği Irak-Kuveyt olayında Suudi Arabistan ile komşusu müslüman devletlerin Amerika, BM denetimi altına girmeleri, Türkiye'nin de bu olumsuz ortaklığa karışmasıdır (yukarda değinildiği gibi).

Müslüman ülkelerinin birbirlerini kemirmeleri, özgürlüklerini yoketmeleri ancak Avrupa-Amerika ortaklığının işine yarar, kazanç getirir. Batı ülkeleri, tarihleri boyunca, islam uluslarının üstünlüğünü çekememişler, onları ezmek, sömürmek için uygarlığa aykırı bütün olanaklardan yararlanmışlardır. Avrupa'da özgürlüğün beşiği sayılan Fransa'nın Irak-Kuveyt olayında ne denli kana susamış, azgın, tutku tutsağı bir varlık olduğu açıklığa kavuşmuştur. Bu sözüm ona uygar devlet, Kıbrıs'ta Makarios'un eli bıçaklı sürüsü Türkleri keserken sesini çıkarmamış, İsrail'in Filistinlilerin yerlerinden

etmesi karşısında kayalaşmış-odunlaşmış, Ermeni azgınlarının çılgınlıklarına güler yüz göstermiş, yıllarca Kuzey Afrika müslümanlarını sömürmüştür. İngiltere, çıkarının sözkonusu olduğu yerde, bir insan topluluğu niteliği taşıdığını bile düşünmemiş, en azgın yabanların yaptıklarından daha kötüsünü yapmayı bir başarı saymanın yılışıklığını yaşamıştır. Çanakkale'ye savaş gemileri gönderen İngiltere'nin uygarlık adına yaptığı yalnızca utanmazlık, yüzsüzlüktü.

İmdi, XIX. yüzyıldan buyana, yine geri kalmış ülkelerde uygulanan sinsi bir sömürü vardır, bunun başlıca odağı da öğretim-eğitim kurumlarıdır. Bu kurumları bitirenlerde, oralarda öğrendikleri yabancı dilden kaynaklanan belirgin bir yozlaşma sezilmektedir. Nitekim günlük yayın araçlarında, ekinsel yayınlarda yeralan elkökenli sözcüklerin çoğunu, bu kurumlardan yetişenler kullanmaktadırlar. İngilizce nerdeyse ulusal dilimizle yanyana yürümektedir, ortalıkta bir İngilizce öğrenme yarışı başlamış gibidir. Oysa, bu dili öğrenenler arasında bilimsel, ekinsel ilişkilere yönelenlerin sayısı birkaçı geçmiyor, bu dili öğrenme giysi değiştirmeye benzemektedir. Burada yön değiştirmiş, ötekilerden daha kötü bir sömürü uygulaması vardır. Bu sömürü üretim odaklarının egemenlik altına alınmasını kolaylaştıran bir içerik taşır, o da düşünsel niteliklidir. Öğretim-eğitim kurumu, düşünsel sömürüyü geliştirecek nitelikte düzenlenmiştir, dil burda sömürüyü yumuşatan tatlı bir sıvı gibidir. Önce dille içsel bir eğilim yaratılıyor, sonra ekinsel girişmlerin dışına kayılarak yüzeysel çekiciliklere yönelme yeğleniyor, daha sonra bilimsel sevgi yerine günlük yaşama ilişkin gelip geçici uygulamalar benimseniyor, benimsetiliyor. Buna Boğaziçi Üniversitesi'ni örnek gösterebiliriz. Önce ortaöğrenim düzeyinde olan bu kurum, sonradan yükseköğrenim kurumuna dönüştürülmüştür. Burada öğrenim görenlerin, kendi aralarında özel topluluklar oluşturdukları, ülke genelinde bilinmeyen bir yaşama biçimi benimsedikleri görülüyor. Buralardan yetişen gençlerin davranışları, toplumsal ilişkileri, komşuluk-arkadaşlık anlayışları, kız-erkek yakınlıkları Türk insanının toplumsal görüşleriyle bağdaşmıyor (burada dinci,

gelenekçi, tutucu çevreler sözkonusu değildir; halkımızın kişiliğini oluşturan ekinsel öğelerin uyumunda aykırılık düşünülmelidir. Nitekim, dinci çevreden geldiği, "hoca" sanıyla anıldığı bilinen bir kişinin Boğaziçi Üniversitesi öğrencileriyle kurduğu yakınlıkta dinin etkili olduğunu, dinle yeni bir yaşama biçiminin uygulama alanına konduğunu, islam inançlarından böylece yararlanıldığını ileri sürenler vardır.)

Yukarki örnek, islam inançlarının İngilizce öğrenimin sürdürülüdüğü bir kurumda, ne denli kolayca sömürüye dönüştürüldüğünü göstermektedir. Söylentiye göre, gençler kendi aralarında, yine bu "hoca"nın denetimi altında, kısa süreli "deneme evlilikleri"ne girişmekteler, bu tür evlilikleri de islam dinine uygun bir kılığa sokmayı başarmaktalar. Başlangıçta, daha XIX. yüzyıl dolaylarında, ekinsel bir yarar düşünülerek oluşturulduğu sanılan bu eğitim-öğrenim kurumlarının pek geliştirici bir etkinliği görülmemiştir diyebiliriz. Sözgelişi ülkemizde, öteki ulusal kurumlardan yetişenler arasında çok başarılı kimselerin çıktıklarını biliyoruz, oysa bu yabancı gözlüklü kuruluşlardan böyle göz alıcı bir durum bilinmiyor (çeviri önemli bir başarı sayılırsa sözümüz yok).

Ekinsel girişimlerle inançları uzlaştırarak yenilik yaratmak boş bir sanıdır. Ekinsel girişimlerde taban ilke üreticiliktir, eskiyi bırakıp yeni olanı almaktır. Yeniyi alabilmek için de, önceden ona uygun bir yerin sağlanması, bu yerin gelenekçi, tutucu bitkilerden, yararsız köklerden arındırılması kaçınılmazdır. Bu arındırma işinin dinden gelen inançlarla bağdaşması sözkonusu değildir. Yeniyi gerektiren bütün öğeler, ilkeler de yeni olmalıdır, bu da dine aykırı düşer. İşte bizim "devrim" adını verdiğimiz olayın kökünde bu yenilik vardır, devrim yeni bir dünya kurmaktır; bu yeni kurulan dünyayı yönetecek yeni yasalar getirmektir.

VI

Çağımızın bilimsel buluşlarını izlemek, gelişmelerle yakınlık kurmak kolay değildir artık, birçok bilgi birikimini ge-

rektirir. Ancak, bu gelişmelere, buluşlara yabancı kalmak da doğru değildirr. Kişi ne yapsa çağının içindedir, ancak düşüncelerini çağının gerisine gönderebilir. Düşünceleriyle çağın dışında, gerisinde kalmayı yeğleyenler arasında nesnel çıkarlar sözkonusu olunca çağının içinde kendine görkemli bir yer aramayanı bulmak çok güçtür. Başını çağının dışına çıkararak gövdesiyle çağının içinde kalmayı yeğleyenlerin sayısı da az değildir. Geçenlerde, İstanbul'un Fatih yöresinde, Renk Seineması denen yerde bir toplantı düzenlendi, adı da "Müslüman Kadınlar Paneli" gibiydi, saşırtıcıydı. Akşam üzeri toplantıdan çıkan kadınların hepsi başörtülü, kapkara giysilere bürünmüş kimselerdi. Kiminin elinden tuttuğu çocuğu, kiminin kucağında bebeği bile vardı. Genç kızlar, kadınlar hepsi örtülü, birçoğu pantolonlu, çizmeli. Fatih'ten Edirnekapı'ya giden yol üzerinde bekleyen bu süslü kadınlarımıza uzun uzun baktım, özel araçlar alımlıydı hepsi çağımızın içinde olabilirdi, olamadılar, oysa taşıt araçlarının hepsi de görkemli, çağdaş. Düşünüyorum, kendilerine "müslüman kadın" diyen bu yurttaşlarımızın islam dinini bildiklerini sanmıyorum. Sözgelişi peygamberin kadınları pantolon, çizme giymişler mi? Özel taşıt araçlarına binip dolaşmışlar mı? Bu soruların yanıtı olumsuzdur. Kimi açıkgöz geçinen sarsak, peygamberin yaşadığı dönemde bunlar yoktu diyecekler biliyorum, ancak sarsağa söyleyecek sözümüz yoktur. Peki peygamber çağında bulunmayan buluşlardan yararlanırken, onun çağında bilinmeyen bilimlere, buluşlara, görüşlere karşı böylesine katılaşmanın, odunlaşmanın anlamı nedir? Çağımızda kadınımız kendini bilmediği gibi, bir insan olduğunun bilincinde bile değildir. İş tartışmaya gelince "islamda giyime, süslenmeye karışılmaz" deniyor. Öyleyse başötüsünün anlamı nedir? İslam "ötüneceksin" demişse giyime, kuşama karışıyor demektir. Kendisine "örtüneceksin" denen bir kadına, kız öğrenciye "çizme de, pantolon da giyeceksin" diyen kimdir öğrenmeliyiz.

Kadınlarımız, özellikle öğrenim çağında bulunan kızlarımız, din adına anlamsız bir baskı altına alınmış, çağının dışında yaşama alıştırılmış, insan olmanın bilincine ya-

bancılaştırılmıştır. Başının örtülmesini Kur'an buyruğu sanan kadının giydiği pantolona kimin yetki verdiğini bilebilecek bir anlayış aşamasında olduğunu saptamak da güçtür. İmdi biraz daha geniş düşünelim. Ülkemizde çarşaf Demokrat Parti dönemiyle yeniden gündeme getirildi, islam dini seçimlerde çıkar aracına dönüştürüldü. İmam-Hatip Okulları çoğaldıkça eskiye dönüş, çarşaf giyme, sakal bırakma, sarık sarma, şalvar giyme yaygınlaştı. Peki bugün bu türlü giyimleri benimseyen, islam geleneği sayan kimselere şunu soralım: analarınız, babalarınız sizler gibi giymemişler, onlar müslüman değiller miydi? Ülkemizde dine baskı olmamıştır, olsa bugün yaşı sekseni aşan tarikatçılar, şeyhler, pirler nerede yetiştiler? Öte yandan peygamberin kadınlarından çarşaf giyen kimdi, nerede, hangi dönemde giymiştir? Bu soruların yanıtı yoktur, peygamberin çağında çarşaf diye bir giysi bilinmiyordu.

Bir de şu var: dinciler, gelenekçiler, neden hep kadın konusunu işlerler, başka toplumsal sorunlarla uğraşmazslar? Kadın, toplumda odak varlık değildir islam anlayışına göre, "tarladır". Kur'anın "tarla" dediği bir yaratığa dincinin böylesine dört elle sarılması, bütün yaşamsal sorunları onun üzerine yoğunlaştırması nereden geliyor? Bir yandan kadının "eksik" olduğunu, erkekten daha geride bulunması gerektiğini söyleyeceksin, bir yandan da bütün ağırlığını onunla ilgili sorunlarda ortaya koyacaksın. Peygamberin "hadis" denen konuşmaları toplanmış, değişik adlar altında yayımlanmıştır. Bunların en ünlüsü "Buhari" adını taşır (Diyanet İşleri Bakanlığı, yapıtı 12 cilt olarak yayımlamış, bir de "kılavuz" eklemiştir.). Bu yapıtı anlayarak, sindirerek okuyan bir kadının islam dinine sıcak bakacağını sanmıyorum. Özellikle birinci cildin son üç bölümü, bir kadın için, çok utandırıcıdır, aşağılayıcıdır, burada bütün sorun, "müslüman kadın"ın kişilik bilincine varmasını önlemektir, erkek bu girişiminde başarı sağladığı sürece kadın "insan" kavramının içine yalnızca gövdesel yapısıyla girebilir. Bilinim, uygarlığın istediği bu değildir.

Kadın, doğal yapısı gereği, doğuran bir varlıktır, ancak onun bu niteliği erkeğiyle yakınlığına dayanır. Doğada, dişi, ço-

ğalmanın odağıdır (ister döllenme, ister yumurtlama yoluyla olsun). Kadında, doğurucu nitelik, onun "insan" olmasıyla sınırlıdır. Bu sınırlılıkta erkeğin etkinliği sözkonusu değildir, insan bir üremenin, iki kaşıt varlıktaki uyumlu kaynaşmanın ürünüdür, bizim "doğum" dediğimiz budur. Bu doğa olayını saptıran, kadına "analık" gibi bir mutluluğun verildiğini ileri süren düzmece aydına şunu sormalı: ana yılnız kadın mıdır? Doğuran inek, kısrak, çakal, kedi, köpek, tilki, kurt, ayı, geyik, arslan, kaplan, sıçan "ana" değil midir? Öyleyse neden "analık mutluluğu" yalnızca kadına verilsin? Kadına "analık" görevinin verilişini tanrısal bir "kutsallık" sayan kadın yazarımızı, erekek kadeşini tanıdım, İstanbul'un Karagümrük yöresinde otururlardı, güzelce bir konakları şimdi de durur yolun kıyısında. Bu kadın yurttaşımız evliliğin tadına varamamış, bütün yaşamını Osmanlıyı savunmakla geçirmiştir. Bu kadının, islam anlayaşında kadına "analık" görevinin verildiğini savunması da kendi yaşamında geçen yalnızlığın bilinçaltına işleyen olumsuz etkisi nedeniyledir. Yine bu kadan yurttaşımızın, durduğu evin yakınında, o yılların ünlü, etkili bir Rifai Şeyhi'ne gönül verdiği, ancak dört kadını olan bu kişinin, onunla evlenecek durumda olmadığı bilinir. İşte, islamda kadın konusunu gerçeğinden saptırarak, yetersiz kişileri çelecek nitelikte açıklamaya yeltenenlerin çoğu böylesi bir aşağılık duygusunun baskısı altındadır.

Simone de Beauvoır, Fransız yazınında, kadın sorunları üzerinde duran, bu sorunlarlara Varoluşçuluk anlayışıyla yaklaşan çağımızın ünlü bir kadınıdır. Onun yazarlığında başlıca sorun kadının, bir insan olarak yeri, önemi, değeri, toplumdaki etkinliğidir. Ondan yirmisekiz yaş ufak ünlü Brigitte Bardot da, özellikle sinema alanında, kadının etkinliğini vurgulayan girişimleriyle ilgi toplamıştır. Biri yazar, biri oyuncu olan bu iki Fransız kadını bütün önyargıları bir yana atarak, kadının toplumsal önemini, değerini gündeme getirmede değme erkekleri yaya bırakmıştır. Yine bu iki Fransız kadını, çağımızda, erkeğin kiliseden kaynaklanan şu anlamsız "üstünlük'ünü yıkmayı başarmış, kimi alanlarda kadının daha dayanıklı, ba-

şanlı, becerili olduğunu kanıtlamışlardır. Kendi bencilliğinin etkisiyle kadına üstten bakma alışkanlığı Avrupa toplumlarında da yaygındır, ancak adı geçen kadınlar böylesi erkeklerin içini dışına çevirmede eşsiz başarı gösterirler, erkeğin kadının elinden bir oyuncak olduğunu sergilemekten kaçınmazlar. Olay biraz da erkeğin yapmacık üstünlük savından geliyor.

İmdi, burada, islam inançlarıyla ilgili bir konuya değinelim. Kadının önemi, yeri, değeri, görevi dince belirlenmiştir. Erkek ise koşulsuz üstünlüğü olan bir varlıktır. Erkeğin kadına üstünlüğünün, ondaki dölleyici güçle bağlantılı olduğunu sezdiren belgeler vardır. Elimizde şöyle bir "hadis" vardır: "...Resulullah gecenin, yahud gündüzün bir saatinde bütün kadınlarını dolaşırdı (zevcât-ı tâhirâtını devr ederdi). Bunlar da onbir ve diğer rivâyetde dokuz (hâtun) idi. Buna tâkat getirir mi idi? diye soran râvi (sözleri aktaran) Katâde'ye: biz aramızda ona otuz erkek kuvveti verilmiştir diye söyleşirdik, yanıtını vermiş." (*Buhari*, c.1, hadis sayısı: 192). Biz, bu alıntıyı tartışmak istemiyoruz, yalnız şunu söyleyelim ki: incelediğimiz dinler arasında, kadına düşkünlüğü böylesine abartılmış bir din kurucusu görmedik. Okumamış, kadınlığın toplumsal bilincine varamamış, bütün öğrendikleri erkeklerinden duyduklarıyla sınırlı kalan bir kadının, bunları dinleyince yüreğinde hangi duyguların ısındığını anlamak güç değildir. İslam dini, bu tür açıklamalarla, kadına erkeğin elinde bir eğlence gereci diye bakmaktadır. Erkeğin, insan olarak, kadın karşısındaki üstünlüğünü dölleyici gücüyle bağdaştırmak uygarlık bakımından kolayca onaylanacak bir durum değildir.

Kadın konusunda, erkeğin üstünlüğünü uçmakta da sürdüreceği inancı yaygındır. Nitekim, bir müslüman yazar şunları söylüyor: "Cennette erkeklere yetmiş huri kızı iki dünya hanımı verilecektir"[4] Buna ister inanalım, ister inanmayalım, din adına önümüze sürülen, din yetkililerince eleştirilip yalanlanmayan kanı budur. Bir gecede dokuz kadınla yatan bir din kurucusunun izini süren erkeğe, cennette kalacağı sürece "yet-

4. H. Özyiğit, *İmana Çağrı*, 1984, s.17, Şelâle Yay., İst.

miş huri kızı"nın verilmesi şaşırtıcı bir olay değildir sanırız. Gerekli bilgilerin (din konusunda) edinilemeyişinden kaynaklanan, gerçekte dinle ilgisi bulunmayan bu tür bilgilerin, özellikle kadınları, hangi yolla etkileyeceği tartışma götürmez. Burada, üzerinde durulması gereken konu, insanı hangi gözle görmenin alışkanlık olduğudur. İnsan, doğada, bir başarı varlığı diye görülmüyor, dahası kadın dışlanarak yalnızca erkek üzerinde duruluyor. Öte yandan kadınsız bir erkeğin ne işe yarayabileceği, ne yolla varolabileceği bilincin dışına itiliyor. Bu bir ortaçağ görüşüdür, İsa'nın tutumu da pek övülesi değildir, onu çevresinde Meryem, bir "ana" olması durumu, o da görünüşte, kurtarır gibidir.

VII

XX. yüzyılın bitimine birkaç yıl kala, yeryüzünde önemli değişiklikler oluyor, büyük devletler arasında bölünmeler, daha ufak birimlere ayrılarak bağımsız topluluklar oluşturmalar hızlanıyor. Öte yandan, düşünsel alan bölünmelerle doğru orantılı olarak genişlemiyor. Çağımızın insanları, bağımsızlık, özgürlük denince daha ufak birimlere bölünerek yaşamayı yeğler gibi görünüyorlar. Oysa, bundan nerdeyse yüzyıl önce, özellikle aydınlar, düşünürler arasında ufak değil, bütün yeryüzünü kapsayan büyük bir birim içinde yaşama ülküsü gündemdeydi, buna "dünya devleti" deniyordu, bütün dünya insanları, bir devletin yurttaşları olacaklar, ayrılıkçılık, bölücülük, ufak birimleşmeler ortadan kalkacak, mutluluk böyle bir "bütün"ün içinde gerçekleşecekti. Bugün, öyle düşünülmüyor pek, mutluluk belli bir dili konuşan insanların oluşturacakları birimde aranıyor. Burada dille bağımsızlık bilinci elele görülüyor. Ancak, kimi ülkelerde dil özdeşliği de yetmiyor, dillerin bir olmasına karşın topluluklar bağımsızlık için savaşıyor, vuruşuyor. Demek dilin birleştirici etkinliğinin yerini toplumsal özgürlük-bağımsızlık bilinci alıyor, dilin birleştirici etkisi geriye itiliyor. Burada ilginç olan, yeryüzüne egemen olmak isteyen kimi büyük devletlerin kendi toplumlarında böyle bir bö-

lünmeye yaklaşmak istemeyişleridir. İngiltere İrlanda'ya, Amerika egemenliği altında bulunan komşularına, İspanya Basklara güler yüz göstermiyor. Asya uluslarında bağımsızlık girişimleri başlayınca, adı geçen ülke yöneticilerinin gözleri ışıyor, ağızlarının suyu akıyor, sömürüye elverişli bir ortamın kokusunu almışlar da ondan.

Bu olayları incelerken bağımsızlık-özgürlük kavramları altında gündeme getirilen köken sorununun ne olduğu gözden kaçıyor. Toplumların istedikleri yalnızca özgürlük-bağımsızlık gibi önemli durumlar mıdır? İnsan denen varlığın anlaşılmasına, değerlerinin tartışılmasına yönelik bir girişimden sözedilebilir mi? Bu sorunun yanıtı boşluktadır. Özgürlük, bağımsızlık çekici, etkin, güzel kavramlardır, ancak insanı ayakta tutmaya, yaşatmaya, güçlendirmeye yetmez. İnsan, diri kaldığı sürece, yemek-içmek kaçınılmazdır, giyimi, barınması da ayrı bir sorundur. Bu yaşamsal sorunlar düşünülmüyor, gündemin dışına itiliyor. Böylece, geleceğin ufak birimli bağımsız toplumları, şimdiki geri kalmış ülkeler gibi, karınlarını doyurmak için çalacak kapı arama yarışına koyulacaklar. İnsanlığı yeni, boyası değişik güçlü bir sömürü bekliyor.

Çağımızın özgün bir sorunu olarak ortaya çıkan bu özgürlük, bağımsızlık girişimlerinin arkasında tuzağını kurmuş başka bir anlayış daha vardır, bu anlayışın odağı "felsefe"dir. Buna "çözümsel felsefe" ya da "analitik felsefe" diyenler vardır. Burada felsefenin adı değil, sorunlaştırdığı konu önemlidir. Bu felsefe kavramların içeriklerini kuran öğelerin ayrıştırılmasına dayanır, yaşamsal sorunu kavramsal alana çekerek tabanından koparır, artık felsefe denince bir "kavramlar savaşı" anlaşılır. Bu felsefenin öncüleri değilse de "büyükler"i İngilizce konuşan ülkelerde yaşamışlar (Gottlob Frege/1848/1925 ile birkaç yandaşı dışında). Bu akın mantık-matematik-dil üçlüsü arasında kavram içeriklerinin çözümlenişine yaslanan bir işlemi savunur, anlamsal özü kavramı oluşturan öğelerin yapısında arar. Nesnel alandan soyut alana geçişte önemli katkıları olan bu akımın bütün başarısı düşünsel eylemi içedönük bir duruma getirmesinde aranmalıdır. Buna yararsız, gereksiz diyemeyiz,

en büyük yararı düşünsel odakların işlerliğine sınırsızlık getirmesidir. Çözümselliğin, düşünsel eylem sağlıklı sürdükçe istenen sonuca götürse bile duracağı belli bir durak yoktur. Bir kavramdan ötekine, ötekinden daha ötekine sıçramalarla işlem sürer, ancak bu işlemde iniş-çıkış yoktur, bitmeyen bir doğru çizgi niteliğinde sonsuza yürüyüş vardır.

Şimdi Anglo-Sakson düşüncesi, yukarda özetlenen felsefeyi yürürlüğe koyuyor, ancak sömürdüğü ülkelerde böyle soyut bir yönteme yanaşmıyor, nesnel gerçekçi oluyor. Düşünürken, eğitirken başka, sömürürken başka bir kalıba giriyor. Demek yaşananla düşünülen arasında bağlantı yok, öyleyse toplumsal sorunların açıklanmasında uygulanacak güvenilir yöntem nedir? Sorunların kavramlara dönüştürüldüğü, nesnel alandan soyut ortama kaydırıldığı yerde güncel yaşamı aydınlatacak düşünsel odağı nerde bulacağız, kimden isteyeceğiz? Karşımızda çözüm bekleyen bir insan sorunu vardır, bu sorun toplumsal kurumlarla bağlantılıdır, insanın gövdesel varlığıyla bütünlük içindedir. Bu durumda bilgenin görevi ne olmalıdır? Toplumdan yüzçevirmiş, içine kapanmış, yalnızca kavramların ortamında dolaşan bir düşünürden toplum birtakım yararlar beklemesin mi? Bu soruları eğitim-öğretim alanına aktardığımızda bir örümcek ağının içine düştüğümüzü sezmekte güçlük çekmeyiz. Düşünme yetisi bir çevrintinin hızlı dönüşlerine kapılarak derinlerine doğru çekilir, bir daha yüze çıkma olanağı kalmamıştır artık, çevrintinin hızıyla derine inme hızı doğru orantılıdır.

Düşünülenle düşünen arasında varlığa özgü bir bağlantı vardır, bunu düşünen kişi kendi özüne yöneldiğinde görebilir, bir varlık olduğunu ancak öyle anlayabilir. İşte, bir toplumda, düşünürken kendine dönerek benliğinin bilincine varanların sayısı ne denli çoksa toplumsal uyanma da o denli kolay olur, bunun karşıtı kendinden kopuştur. Kendinden kopuş özbilincinin yitişine yolaçar, kişi kendi varlığının sınırlarını şaşırır, ne kendi benliğinde olduğunu, ne de başka bir benliğin içine sürüklendiğini bilebilir. Bu durum çok kötüdür, özellikle inançlarda etkinliğini gösterir, kendinden kopan kişi başka bir

kişiliğin inanç ortamına sürüklenerek benliğini yitirir. Günümüz islam ülkelerinde böyle bir durum görülüyor. müslüman kişi benliğinden kopmuş, özbilincinin yitişini görmüş, başka bilinçlerin egemenliği altına girerek erimiştir. Amerika'nın, BM'nin Kuveyt olayını ileri sürerek, Irak'a saldırması, Suudi Arabistan'ın sömürülen petrol uğruna müslüman kardeşlerinin öldürülmelerine gülerek bakması özbilinç yitiminin nesnel örneğidir.

VIII

İran'da, Humeyni ile başlayan yönetim de benlik bilincinin yitişinden kaynaklanan bir durumdur. Humeyni, geçmişi pek yüz ağartıcı olmayan bir kişi diye nitelenir, dinin toplumsal egemenliğinden yana diye gösterilir, üstelik "müslüman" niteliğini taşır. Oysa, islam dininin yayılmaya başladığı dönemden buyana, Kur'an buyruklarına dayanarak İran'a "müslüman" diyen bir yetkili görülmemiştir. Şiilik, "beşinci mezheb" diye nitelenir, daha doğru bu sapkınlık, dinsizlik sayılır. Bu konuda, Osmanlı şeyhulislamlarının yargıları (fetvaları) büyük bir niceliktedir. Peki, bin dört yüz yıldır islam olmadığı ileri sürülen bir ülke insanları, birkaç yıl içinde hangi kesin anlayışla "müslüman" oluverdiler? Irak müslüman değil miydi? Neden yıllarca İran'la savaşarak binlerce insanın öldürülmesine yolaçtı? Bugün İran müslümansa Kâ'beyi basan Şiiler neden öldürüldüler, dinsiz, sapkın sayıldılar? Bu soruların yanıtı yoktur, yüzlerce yıldır da aranmamıştır. Birinci Büyük Savaş'tan birkaç yıl önce, Osmanlı ordularını İngilizlere arkadan vurduran, onbinlerce Anadolu gencini Arabistan çöllerine gömdüren Arapların müslümanlığı nerede kaldı? Dün Osmanlıyı İngilize kırdırtan Arap bugün Irak'ı Amerika'ya ezdirmedi mi? Kuveyt'i savunan Amerikan yanlısı Arap tarihin hangi evresinde Kuveyt diye bir devlet görmüştür? Burada bir bilinçsizlik örneği vererek Arap anlayışını sergileyelim:

Türk Arabsız olamaz kim ki olur der delidir
Arabın Türk ise hem sağ kolu hem sağ elidir

bu dizeleri yazan ozanın adı Mehmed Akif Ersoy'dur (1873-1936), bu ozan kendi soyuyla ilgili bir şiirinde de şunları söyler:

Bunu benden işitin ben ki evet Arnavud'um
Başka bir şey diyemem işte perişan yurdum.

İmdi bu dört dizeyi okuduktan sonra düşünelim. Uygarlık tarihinde, bir ulusun varlığını başka bir ulusa bağlayan, onunla koşullandıran bir aydın daha gören var mıdır? Türkler VIII. yüzyıldan sonra islam inançlarını benimsemeye başlamışlar, bu dinin doğuşundan en az bin yıl önce Türk topluluğunun varlığı biliniyor, Asyada sürdürülen kazıbilim verileri bunu gösteriyor. Neden Türk toplumu Arapsız olmasın, neden Türk insanı Arabın sağ kolu, sağ eli gibi bir değneği oluversin? İslam dinini Asya-Afrika-Avrupa gibi ülkelerde en az sekizyüz yıl egemen kılan Türkler değil mi? Peki, bu tarih gerçekleri bilinirken, Arnavud olduğunu söyleyen bu ozanın yozlaşmasını hangi nedenlere bağlayacağız? "Türk Arapsız olamaz" diyen bir ozan, Türk ordularının İngiliz altını karşılığında, Arabistan çöllerinde İngilizlere kırdırıldığını görmekten utanç duymadı mı? Sevgili oyucu duymadı, kıvanç duydu? Bu ozan, Çanakkale savaşıyla ilgili şiirlerini bile Türk adına değil, islamın esenliği uğruna yazmıştır. Bu ozanda ulusal bilinç, toplumsal bulunç uyanmamıştır. İslam dinini çok iyi bildiği sanılan, kimi çevrelerce ileri sürülen bu ozanın ne denli sığ olduğunu vurgulamak için şu örnekleri verelim:

A- Ebu Hanife (699-769) adlı mezhep kurucusu (Hanefi mezhebinin kurucusu) Kur'anın Farsçaya çevrilmesini uygun görmüştür. Bu kişi, islam dininin öncü bilginlerinden sayılır, yargıları tartışılmaz bile. Bu bilgin Kâbil'lidir, Arap değildir. Demek, Kur'anın Arapçadan başka bir dilde okunmasında sakınca görülmemiştir. Oysa Mehmed Akif Ersoy, Kur'anın Türkçeye çevrilmesini üstlenmiş, Atatürk'ten onbin lira almış, Kur'anı çevirdikten sonra bir arkadaşına (ölümünden sonra yakılmak üzere) bırakmış.

B- Kur'an, daha XIV. yüzyıl başlarında, Asyada Türkçeye çevrilmiş, kimse karşı çıkmamıştır. Demek, onun Türkçe

okunmasında din bakımından sakınca görülmemiştir. Mehmed Akifi derinden etkilediği bilinen, Mısır'da Şeyh Rıda bile Kur'anın İngilizceye çevrilmesini uygun bulmuş, Türkçeye aktarılmasında sakınca görmüştür. Bu gerçekleri bilmeyen aydın yoktur.

Yukarda sergilenen açıklamalara göre, Mehmed Akif'i hangi anlayış odağına oturtabiliriz? Bize kalırsa, bu ozanı "anlayış" kavramının kapsamı içine alma olanağı yoktur. Burada benliğin, kişiliğin bilincine varılamamış demekle yetinemeyiz, ortada daha önemli, daha ilginç bir durum vardır: kendi benliğinin, başkasının varlığında yitmişliğini görememekten doğan, yüzeyselliğine bile yabancılaşma. Söylenen dizeler, varolmanın anlamını bilmemektir, ancak bu bilmemekte de başkalarının karşısında aşağılık duygusunun ağırlığıyla ezilme var. Ozan, bu ezikliğin ağırlığını seziyor, ancak ondan ne yolla, kimin yardımıyla kurtulacağını bilemiyor, bilinç bulanıklığından gelen bir dengesizlik uçurumuna yuvarlanmış gitmiştir, kendisini izleyenler, tutanlar gibi.

IX

İkinci Büyük Savaş'tan sonra özellikle Fransa'da, gençlik olayları diye nitelenen toplumsal karışıklıklar başgösterdi. Kimi yükseköğrenim gençleri kalabalık öbekler oluşturarak alanlara dökülüyor, bağırıyor çağırıyor, geleneklere dayanan bütün uygulamalara karşı çıkıyor, dahası öğretim kurumlarının düzenlerine, işleyiş biçimlerine, öğrencelerde benimsenen eski kurallara saldırıyor, sözde yenilik istiyorlardı. Yükseköğrenim kurumları bu olaylar karşısında eli kolu bağlı kalmıştı. Başkan De Gaule ise "düzenlemeye evet, kargaşaya hayır" diye son sözü söyledi. Gösterici gençler arasında giysilerini ters giyenler, genel aktöre anlayışına, uygulamalarına karşı gelen eylemlere girişmekten kaçınmayanlar, toplumun gözü önünde çok özgürce davranışları yeğlemekten çekinmeyenler az değildi. Toplumsal olaylarla ilgilenen uzmanlar bu tür olayları savaş sonrasının kaçınılmaz bunalımları diye gösterme eğilimindeydiler;

öyle yapıldı yazıldı. İşte bu dönemde yeni bir sözcük ortaya atıldı: Existansialisme.

Türkçe Varoluşçuluk diye söylenen bu akım yeni değildi, kurucularının, öncülerinin hepsi XIX. yüzyıl sonralarında doğmuş kimselerdi, içlerinde en genç sayılan ise J. P. Sartre idi. Alman öncülerden Heidegger, Jaspers, Fransız G. Marcel bu dönemin en "yaşlı" düşünürleriydi. Yine bu akımla ilgilenen başka aydınlar, yazarlar, düşünürler çoktu. Yalnız J. P. Sartre akıma yazın alanında girmişti. Gerçekte Varoluşçuluk, sanıldığı gibi yollara dökülmek, bütün geleneksel öğretim kurumlarını yıkmak, değiştirmek, gösteriler düzenleyerek toplumu tedirgin etmek anlamını içeren bir öğreti değildi, insanı bambaşka açıdan gören, onun varoluş koşullarını başka bir ölçüye, başka bir anlayışa göre açıklamayı yeğleyen düşünsel içerikli bir akımdı. Oysa bunalıma sürüklenen gençler bu akımın karşıt anlamda yorumlanmasına yolaçtılar. Bu Varoluşçuluk akımında yeralan Fransız düşünürü G. Marcel ise görüşlerini Hristiyanlığa dayandırıyor, dinden kaynaklanan bir öğretiyi gündeme getiriyordu, belli bir anlamda eskiye dönüktü, yeni değildi. Burada, bu akımın içeriğiyle ilgilenmeyeceğiz, o ayrı bir konudur. Bizi ilgilendiren, kimi düşünce öğretilerinin çok kolay sömürülerek alanlara, yollara dökülmesi sonucu toplumda yaratılan bunalıma yönelik tedirginliktir. Varoluşçuluk akımını diline dolayarak alanlara dökülen bu gösterici gençlerin, bu felsefeyi bütünüyle anlamalarına, sindirmelerine olanak yoktu, önce buna gördükleri öğrenim, yaşları elverişli değildi.

Bütün sorun, savaş sonrasının yarattığı düşünsel gerginlik, duygusal doyumsuzluktan geliyordu. Gençler ne istediklerini bile bilmiyorlardı. Kızlı erkekli öbekler toplanıyor oynuyor, öpüşüyor, sevişiyor, eski geleneklere bağlı çevreleri çıldırtıyorlardı. Artık gizlilikler alanlara dökülmüş, gizli işlemler-eylemler toplumun gözü önünde uygulanır duruma getirilmek istenmişti. Olay ülkemize de sıçradı. İstanbul'un çok varlıklı çevrelerinde toplanan gençlerin ilk işleri giysilerini ters giyerek yollarda, alanlarda dolaşmak, alışılmış toplumsal ku-

ralların dışına taşarak başıboşluğu özgürlük diye göstermeye çalışmaktı. Bu gençlerin birçoğunu yakından tanırdık, evlerinde kitap okuyan bile yoktu, bütün özellikleri çok varlıklı olmalarıydı. Derken, yine gençler arasında uyuşturucu nesne alışkanlığı, içki, sigara hızla yayıldı, garajlarda bile toplanıp topluca sevişenler görüldü. Bu olayla ülkemize düşünsel bakımdan bir atılım gelmedi. Aydın çevrelerde, özellikle, Fransız varoluşçu yazarlarının yapıtlarını dilimize çevirme yarışı başladı, buna karşın yine ülkemizde geliştirici, yaratıcı bir atılım görülmedi, tersine Nazım Hikmet çok geniş bir ilgi topladı, oysa o Varoluşçuluk'a karşı bir ozandı. Ne oldu, sonunda bütün "varoluşçu" denen gençler "Nazım Hikmetçi" oluverdiler.

Varoluşçuluk, bizim gibi felsefe anlayışının yerleşmediği, üretici bir odağı bulamadığı ülkelerde kolayca sindirilebilecek bir öğreti değildir. Bu öğretiyi geliştirenlerin yapıtlarını, dillerini anlamak da oldukça güçtür. O diller yüzyıllar boyunca felsefe üretmiş, uygarlığın en yüksek düzeyde ürünlerini ortaya koymuş ulusların dilleridir. Bu nedenle, bizde daha ortaöğretim döneminde bile başarılı olamayan gençlerin varoluşçu sayılmaları gülünçtü, özellikle varlıklı çevre gençlerinin toplumun gözleri önünde sürdürülen aykırı davranışlarını bu felsefe öğretisiyle bağdaştırmak büsbütün olanaksızdı.

Ülkemizin kırsal kesimlerinde yaşayan yoksul insanlarımızı, kendi yörelerinde kalkındırma, uygarlaştırma, uyandırma düşüncesiyle kurulan Köy Enstitüleri'ni bile çekemeyen, kötüleyen, yeren dinci, bilgisiz, çağdışı, utanmaz çevrelerin Varoluşçuluk gibi bir öğretiye ısınmaları, onu anlamaları nerdeyse doğaya bile aykırı sayılabilir. Dahası var, ülkemizde kimi yükseköğrenim kurumlarında görevli, adının önünde bilimsel sanlar bulunan kimseler bile, yurdumuza getirilmek istenen en ufak bir yeniliği "Komünizm" diye suçlamaktan utanç duymazken düşünsel alanda ilerleme sözkonusu olabilir mi? Özellikle, kendilerine şu ünlü "milliyetçi" boyunduruğunu uygun gören düzmece bilginlerimiz arasında, bir insanın "karnım aç" demesini bile "Komünizm" sayanların sayısı az değildir. Ankara Üniversitesi'nde, arkadaşının karısıyla özel ilişkiler kurduğu anlaşılınca, du-

yulunca yemekte tabanca çeken bir öğretim üyesinin "bu bir komünist işidir" dediğini, üç ay içeri tıkıldığını yayın araçlarından öğrenmiştik. Bu öğretim görevlisinin değerli kitapları toplayıp Amerika'ya gizlice satarak epey varlık edindiğini de biliyoruz. İşte bu kişi de bütün yeniliklerin karşısına bir "milliyetçi" olarak dikilirdi. Bunları, bu olumsuz olayları neden buraya aktardık diye sorulabilir. Şunun için: düşünsel öğretilerin anlaşılması belli bir emeğe, bilgisel birikime dayanır, çağının içinde olmak, çağının yaratıcı gelişimlerini yeterince kavrayarak onlara ayak uydurmak kolay değildir. Bütün yenilikçi girişimlerin özünde yıpranmış geleneklere bağlı kimseleri ürküten, sarsan bir sıçrama vardır. Bu sıçrama yanlış anlaşılırsa, en güçlü öğretiler bile alanlara dökülmüş birer yüzeysel "gösteri" diye anlaşılır.

Bu tür olaylarda kökten gelen, düşünsel yetersizlikten kaynaklanan, bir bunalımın bulunduğu açıktır. Bu bunalımı belli, kesin bir nedene bağlama olanağı da yoktur. Bunalımı doğuran nedenler birbiri içine girmiş, birbiri içinde erimiş kaynaşmıştır, hangisinin başat olduğunu saptamak da güçtür. Nitekim, böyle bir bunalımın kendi kendini yoketmeye değin vardığı biliniyor. Bütün sorun, toplumsal yapının yeterince bilinmemesinde, dıştan aktarılmış çözümlerle işin üstesinden gelineceği sanısının yanıltıcılığındadır. Olay, bunalım sorun olursa, çözümünü de içinde aramak gerekir, dışında değil. Savaş büyük bir bunalım yaratmıştır, doğru, ancak savaşı yaratan da büyük bir bunalım değil miydi? Demek bir bunalımın arkasından değişik kılıklı başka bir bunalım geliyor, onu göremiyoruz. Bizim görebildiğimiz nedenler değil sonuçlar, öyle anlaşılıyor. Bir toplumun bütün bireylerini belli yönde, belli yöntemle ipliğe boncuk dizer gibi dizileme olanaksızdır. Bu olanaksızlığı gözler önüne serecek olan da eğitimdir. Bir eğitim belli bir anlayışın dışına çıkamazsa, yalnız "dediğim dedik" görüşüne bağlı kalırsa yatıştırıcı, yetiştirici olmaktan çok kışkırtıcı, yıpratıcı bir birey yaratır. Bilimsel eğitim bütün bireylere, kendi ıralarına göre birer anlayış kapısı açandır, hepsini bir kapıdan içeri alan-dışarı çıkaran değil. Öte yandan

felsefeye özgü eğitim ise büsbütün başkadır, ona göre birey demek kapısını kendi açıp kapayan bilinçli kişi demektir, felsefenin odacısı, kapıcısı yoktur, birey düşünsel yetisine göre kendi kendinin egemenidir.

Fransız düşünürü Emıle Durkheım, dilimize "*İntihar*" adıyla çevrilen (Prof. Dr. Özer Ozankaya, 1986) yapıtında kendi kendini öldürmenin nedenlerini araştırırken, bireyler üzerindeki etkilerin türlerini, kökenlerini, değişikliklerini, toplumsal yapıyı, uygulamaları, ilişkileri, sözün kısası bireyin yaşamını dolduran bütün olguları gözden geçirir. Dişi-erkek arasındaki doğal ilişkileri düzenleyen toplumsal geleneklerin, uygulamaların erkeğe verdiği ayrıcalıkları, kadına getirdiği baskıları açıklığa kavuşturur. En ince ayrıntılarına değin araştırdığı olayların sonucunu bildirirken kişinin içine düştüğü bilinç bulanıklığını, düşünsel yetersizliği de vurgular. Bireyi bir "çevre varlığı" olarak görür, onun yaşamını bir çevreyle koşullu sayar. Kimi kurumlarda uygulanan eğitim yönteminin kişisel bilinci yıprattığını açıklarken şu örneği verir: "Ordu, çağdaş toplumları oluşturan bütün parçalar içinde aşağı toplumların yapısına en çok benzeyen kesimdir." (s. 215). Bu alıntıda vurgulanan görüşü yadsıma olanağı yoktur, ancak görevi gereği başka türlü davranması da düşünülemez (ordunun), ölümle yanyana yürümeyi görev edinen bir kurumda istenç özgürlüğünün egemenliği düşünülemez. Bunlar ayrı birer sorun, bizim için ilginç olan, eğitimin birey üzerindeki etkisidir.

E. Durkheım, evlilik ilişkilerine değinirken kadın-erkek arasındaki doğal bağlantıyı da göz önünde bulundurur. Bu bağlantıda iki neden vardır: biri doğal yakınlık sonucu doyuma ulaşmak, öteki toplumsal koşullar altında birbirini "bütünlemek". İkincisinde başat etken eğitim-öğretim ilkelerinin yeterliliğidir, birincisinde ise dişi-erkek ilişkilerindeki karşılıklı doyuruculuktur. Bunlardan birinin eksik olduğu yerde gizli bir bunalım başlar. Erkek, toplumun kendisine sağladığı ayrıcalıklardan yararlanarak, gizli de olsa, doğal doyuma ulaşma olanaklarını bulur, başka kadınlarla ilişki kurar. Bu ilişki duyulsa bile önemli, yıkıcı, sarsıcı bir etkisi olmaz pek. Oysa

kadın, doyumsuzluğunu eşinin etki alanı dışına çıkarak gideremez, bunu gizli yapsa bile kendi benliğinde bir ezıklik duyabilir, işi açığa çıkarsa çok kötü sözcüklerle nitelenir. Ünlü düşünür bu konuyu da "kendi kendini öldürme" nedenleri arasında sayıyor (çok az nicelikte de olsa). İmdi, biz, bunu biraz genişletelim. Eşiyle doyuma ulaşamayan bir erkek, başka kadınlarla ilişki kurarken toplumsal koşullara, geleneklere kesinlikle uyuyor mu? Kuşkusuz uymuyor, onun anlayışına göre, isteğini yerine getirebilecek hangi kadın olursa olsun (beğenmişse, eğilim duymuşsa o kadına) doyumun sağlanmasında yararlıdır, elde edilmesi doğaldır. Bir toplumda, başkalarıyla ilişki kuran bütün kadınların özgür oldukları, evli olmadıkları ne söylenebilir, ne de saptanabilir. Kadın "evli değilim" de diyebilir, "evliyim ancak canım öyle istiyor" da diyebilir, iş onun gönlüne kalmıştır. Oysa biz, hep erkeğin üstünlüğünü, işbilir olduğunu savunmanın yanılgısı içindeyiz. Toplumlarda "çapkın erkek" iyi karşılanır, ilgi çeker. Ancak onun bu "çapkınlığı" hangi kadınlarla yaptığı pek araştırılmaz. Nice çapkın arkadaşlar vardır, kadınlarının kendilerinden çok daha çapkın olduklarını düşünmezler bile. Çağımızda çapkınlık erkeğin egemenliğinde değildir artık, Avrupa toplumlarında erkeklerden daha çapkın kadınların, şu "mutlu azınlık" denen çevrelerde, engelleyici koşul dinlemediklerini yayın araçlarından öğreniyoruz. Çağımız bu çelişkiyi uyuma dönüştürecek güçte değildir.

Bireysel ilişkilerin gelişmesinde, bilinçli bir alana girilmesinde toplumsal yapı özelliğinin etkisi büyüktür. Toplumsal yapıda bireyleri yönlendirici bir etkinlik vardır. Birey, içinde yetiştiği toplumun bütün koşullarını bir yana itemez, geçersiz sayamaz. Toplumsal yapı değişiklikleri illerin, ilçelerin, köylerin, aile ilişkilerinin, komşuluk bağlarının kurulmasında da büyük bir etkinlik göstermektedir. Bunu Hans Freyer'in "*Sosyolojiye Giriş*, çev. Nermin Abadan, 1967" çalışmasında ayrıntılarıyla buluyoruz. Düşünür, toplumsal yapıyı incelerken kurucu öğelerin özelliklerinden yola çıkıyor, üretim-tüketim ilişkilerinin etkinliğini vurguluyor, "aile" denen birimin toplumsal önemini açıklarken: "Şurası kesindir ki aile örgütleri olmayan bir insan sürüsü ya da oymağı bulunamamıştır" (s. 223,

dili yumuşatılmıştır), demektedir. Bu açıklama çok ilginçtir, kimi yazarların ilkel topluluklarda "aile" örgütünün bulunmadığı, dişi-erkek arasındaki doğal yakınlaşmaların bir başıboşluk içinde sürdürüldüğü savını ortaya attıklarını biliyoruz. Sözgelişi, ülkemizde, şu "milliyetçi" denenlerin "komünizm" sözkonusu edilince, onda aile olmadığını, bütün kadınlardan "ortaklaşa yararlanıldığını" yazıp durduklarını duymayan, bilmeyen kalmamıştır. Oysa, çağımızda birer utanç yuvası, uygarlık yarası olan "genelev" denen yerlerin en ünlüleri, en büyükleri islam ülkelerinde, "milliyetçi" yetiştiren illerimizde bulunduğu gerçeği gözardı ediliyor. Bu olumsuz, saygısız nitelemelerin arkasında nesnel çıkar tuzaklarının saklandığı bellidir. İşte, bilinç ışığından yoksunluğun, toplumsal gelişmelere yabancı kalışın nesnel belirtileri böyle görülür, kavranır. Günümüz İran'ında, gençler arasında, Humeyni yöntemiyle yürürlüğe konan kısa süreli "evlilik" uygulamalarını başka toplumlarda bulma olanağı azdır, oysa yeryüzüne yeni, köklü bir düzen getireceği savunulan islam anlayışında böyle bir gelişme(!) yaşanıyor.

X

Doğu Avrupa ülkelerinde bütünlüğün bölümlenmesine yönelik toplumsal girişimler çoktan başlamıştır. Bir devletin içinde bulunan, egemenliği altında yaşayan kimi topluluklar bağımsızlık, özgürlük savıyla ayrılmayı istemekteler. Yukarda açıklandığı gibi "bağımsız devlet" olma özlemini gerçekleştirmek için uğraşmaktalar. Eski "tek bir dünya"nın yerini şimdi birçok "bölümlere ayrılmış dünya" almaktadır. Oysa düşünsel alanda, felsefe öğretilerinde yaratıcı fışkırmalar görülmüyor, demek çağımız daha yalın, daha yüzeysel düşünmeye yönelik bir atılım içindedir. Daha açığı düşünmenin yerini eylem almıştır. Özellikle gençlerin düşünsel girişimlerin uzaklaşarak bağımsızlık-özgürlük istekleri arkasında özlemlerini eylemle gidermeyi yeğledikleri gözlemleniyor. Kimi yayın araçları Rusya'da açlıktan, alışveriş yerlerinde görülen uzun kuyruklardan sözediyor, oysa Afrika çöllerinde, yeryüzünün başka verimsiz bölgelerinde açlıktan ölenlerin, besinsizlikten sağlıksız

kalanlanın sayısı milyonları çoktan aşmıştır. Bu üzücü olaylar pek önemsenmiyor, bütün gözler Rusya'ya çevrilmiş. Nedeni belli, Komünizm çöküyor, üretmeden tüketme yanlıları egemen duruma geliyor, çalışmadan kazanmak, üretmeden tüketmek kolaylaşıyor. Gerçek öyle değil, yeryüzü yeni bir düzen, yeni bir anlayış arıyor. Komünizmin ölmesi, öleceği yüzeysel bir görüş, kandırıcı bir sav olmaktan öte anlam taşımaz. Rusya'da "Komünizm"e uygun öğretim-eğitim görenlerin yaşları yetmişbeştir, doksanı bulanlar da vardır. Peki yetmişbeş yıl uygulanan bir eğitim-öğretim ürünlerini birkaç ay, birkaç yıl içinde ortadan kaldırma, geçersiz kılma olanağı var mı? Bir yönetimin, kendi doğrultusunda, başka bir uygulamaya geçmesi toplumsal yapıyı bütün öğeleriyle değiştiremez. Osmanlı yönetimi, yüzyıllar boyunca, sapkın diye nitelediği Türk alevilerini kesmekle uğraştı, başarılı olamadı, bugün Türkiye'de yirmi milyon "Alevi" yurttaşımız yaşamaktadır. Toplumsal yapının değişmesi bireylerin yeniden kendi kişiliklerini yaratmalarına, yeni bir varlık olarak ortaya çıkmalarına bağlıdır, bu da bir iki yüzyılda olacak iş değildir.

Günümüzde, kırk yıla yakın bir süre Avrupa'nın değişik ülkelerinde çoluğuyla çocuğuyla çalışmaya giden, oralarda çocukları doğup büyüyen yurttaşlarımız vardır. Bunların büyük bir bölümünde alışkanlıkların, geleneklerin, güncel davranışların Anadolu'da yaşadıkları yörelerdeki gibi korunduklarını, sürdürüldüklerini biliyoruz. Halkımızda, sekiz yüz yılı aşkın bir Türk egemenliğinin sağladığı (Anadolu'da) el öpme geleneğinin daha da pekiştirildiğini, aile ilişkilerinin değişmediğini görüyoruz. Bunda, yalnızca dinin, inançların etkisini aramak doğru değildir. Yine yurdumuzda yüzlerce yıldan beri sürdürülen "başlık alma" alışkanlığının değişmesi sözkonusu değildir, bu gelenek okumuş köylüler arasında da yaşatılmaktadır. Evlilikte "kızlık" inancının tektanrıcı dinlerle ilgisi yoktur, daha eski bir geleneği dayanır[5].

Bugün, Anadolu'nun kimi yörelerinde kutsal sayılan taşlar,

5. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. İsmet Zeki Eyuboğlu, *Anadolu İnançları-Anadolu Mitologisi*, 1987.

kayalar, sular, tepeler, mağaralar vardır. Halkımız bunlara büyük ilgi, büyük saygı gösterir. Bu olay incelendiğinde, geleneğin eski Anadolu yerlilerinden kaldığı kolayca anlaşılır. Peki Anadolu'ya sonradan gelip yerleştikleri söylenen müslüman topluluklar bu çoktanrıcı dönemlerin uygulamalarını ne yolla benimsemişler? Sorunun yanıtı kendi içinde, Anadolu'da eskiden beri yaşayan, sonradan inançlarını değiştirip geleneklerini değiştiremeyen insanlardan. Demek toplumsal yapıyı kuran öğeler değişmiyor kolay kolay. Kâ'be, yakınındaki Hıra dağı islam inançlarının doğuşundan çok önceleri de kutsaldı, saygı gösterilen önemli yerlerdi, islam dini bu geleneği değiştiremedi, pekiştirdi. Bu öğeler, toplumsal yapının özündedir, uygulamalarda yüzeysel değişiklikler olsa bile özü etkilemiyor. Dahası "dinsz" olduğunu ileri süren kimilerinde bile toplumsal yapıya aykırı girişimlerden sakınıldığını, tepki uyandıracak eylemlerden kaçınıldığını biliyoruz.

Toplumsal yapının oluşmasında bireylerin katkıları büyüktür kuşkusuz, ancak bu katkılar yılların akışı içinde birikerek "bireysel" olmaktan çıkar, dahası bireylere bile egemen duruma gelir. Toplumsal yapı bireyleri yönlendirici nitelik kazanınca bireyin denetiminden çıkar, en güçlü yönetimlerin bile değiştiremeyecekleri bir güç kazanır. Toplumsal yapı, bir birikimdir, bu nedenle geçmişin bilinemeyen derinliklerine değin uzayabilir, nereden başlayıp nerede son biçimini aldığı kestirilemez. Uygarlığın gelişmesinde bu birikimin yararları vardır; ancak bu yararlar yöresel kökenli görüşlerin evrensele dönüşmeye elverişliliği oranında etkili olabilir. Sözgelişi, ilkel topluluklarda evlilik ilişkilerinin kadınlara özgü yetkileri, "evrensel kadın hakları"nın oluşmasında ışıklandırıcı sorunlar olabilir, böylece "kadın hakları"nın geçmişle ilgili uygulamaları araştırılırken ilkel topluluklara değin gidilir. Başka bir örnek verelim: günümüzde kedi sevilen, korunan, özen gösterilen (kimi evlerde, konaklarda) bir yaratıktır. Onunla ilgili davranışlardan yola çıkılarak eski Mısır'da kedinin kutsallığına varılabilir, başka topluluklarda böyle bir inanç yoktur, üstelik bütün toplumlarda kedinin sevildiği de söylenemez.

Toplumsal birikimler arasında, doğa gözlemlerinden kaynaklanan olumlu veriler de vardır. Özellikle tarım işlerinde sürdürülen uygulamaların çoğu böyledir. Yağmurların yağışı, yellerin esişi, soğuklar, sıcaklıklar, güneşin yörüngesi üzerinde dönüşünden doğan değişimler deneyimli bir tarımcının çalışma yöntemini oluşturur. Daha sonraları bilimsel araştırmalar bile bu doğa gözlemlerinden doğan nesnel uygulamaları doğrular. Bunlar önemli olaylardır. Düşme eyleminin bir doğabilim sorunu olarak ele alınmasında başlıca etken nesnenin yukarıdan aşağı inmesinin gözlemlenmesiyle bağlantılıdır. Aristoteles'in ünlü "doğal yer" kuramı da bu düşmeye dayanır. Ona göre düşme ağır nesnenin doğal yerine inişidir, yükselme de yeğnik nesnenin yukarı çıkışıdır. Başlangıçta, doğa gözlemlerinden çıktığı sanılan bu kuramın daha eski inançlarla bağlantılı olduğu düşünülebilir. Kişi, nerede olursa olsun, tanrısını hep gökte aramış, bütün nesnelerin ona yükselmek özlemini çektiğini sanmıştır. Nitekim yel, buğu bg. yükselici nesnelerin tanrısal nitelik taşıdığı inancı yaygındır. Kişi ölürken gövdesinden çıktığı söylenen "tin"in tanrısal kaynağı ulaşmak için göklere ağdığına tektanrıcı dinlerde bile inanılır. Bunlar doğa gözlemlerinin sağladığı, sonradan bilimsel çalışmalara konu olan, izlenimlerdir. Bu izlenimler de birer birikime dönüşerek yönlendirici nitelik kazanmıştır.

Toplumsal yapıyı yalnızca geleneğe dayalı inançların, uygulamaların birikimi sayamayız, bilincin ışığında yürüyen bilimsel buluşların da gözardı edilemeyecek bir etkinliği vardır. Özellikle "hukuk"un bir bilimsel alan durumuna gelmesiyle insan ilişkilerinin araştırma konusu yapılması ilginç bir olaydır. Uygarlık tarihi bize, ilk düzenli, karşılaştırmalı hukukun Roma'da ortaya çıktığını, "Roma Hukuku" ile başladığını bildirir. Ancak bu hukuk da çok eskilere giden birtakım uygulamalardan esinlenmiştir. Mezopotamya'da uygulanan hukuk en az binüçyüz yıl daha eskidir (Urukagina-Hammurabi yasaları). Bu eski yasalar da birdenbire ortaya çıkmıştır denemez, onların arkasında da birtakım geleneksel uygulamalar vardı. Demek, günümüzde hukukun, en az üç bin yedi yüz yıllık bir

geçmişi olduğu açıktır. Bu üç bin yedi yüz yıllık hukukun, Roma Hukuku'na değin gelen bölümü tanrısal buyruklar niteliğindedir, kral tanrı ile uyrukları arasında üstün bir aracı durumundadır. Öyleyse Roma Hukuku önemli bir gelişmenin ürünüdür. Oysa tektanrıcı dinlerin son ikisinde, hukuk anlayışı bakımından geriye dönüş vardır. Bu iki din hukuku "tanrı buyruğu" olarak görmektedir. Nitekim kimi müslümanlara göre "anayasa Kur'andır", onun dışında gerçek bir yasa yoktur. Kur'an ise "tanrı buyruğu"dur; demek bu hukuk anlayışında Urukagina-Hammurabi çağına dönüş açıktır.

İmdi, Araplara özgü bir din anlayışının düzenlediği hukuk ile, o toplumun dışında kalan, bambaşka yaşam koşulları altında varlığını sürdüren toplulukları yönlendirme olanağı var mıdır? Bize kalırsa yoktur, buna toplumlar arasındaki doğal yapı ayrılıkları engeldir. Arap toplumunun doğal yapısı ile Türk toplumunun doğal yapısı büsbütün değişiktir. Bunlardan biri kızgın güneşin altında yaşarken öteki yeşil ovalarda, karlı oylumlarda, orman kıyılarında, bol su akan yerlerde varlığını sürdürür. Doğal çevrenin doğal yapının biçimlenmesindeki etkisini unutamayız, yok sayamayız, çöl insanı ile yayla insanını eşit koşullarla değerlendirip açıklayamayız. İşte karanlık anlayış çevrintisi içinde dönüp duran dincinin düşünceleri burada bütün geçersizliği, tutarsızlığıyla ortaya çıkıyor.

XI

Düşünmek üretmektir, denir, öyleyse düşünmenin önemine inanmayan, yalnızca tanrıdan geldiği söylenen buyruklarla, önerilerle yaşamayı ilke edinen bir toplumda gelişmeye elverişli bir hukuk görüşünün bulunduğu da söylenemez. Buyruk gelişmenin, değişmenin karşısındadır, önleyicidir, yaptırımcıdır, başka bir seçenek tanımaz. Buyruğun başlıca özelliği tartışmaya, eleştiriye kapalı oluşudur. Bu durumda hukuk öğretisinde bir gelişme, toplumsal gereksinimler doğrultusunda değişme sözkonusu değildir. Bugün, Suudi Arabistan'da petrol gelirlerinin tartışmasız egemeni kral ailesidir, başdöndürücü

bir görkem içinde yaşar, sayısız kadını, uşağı, kulu, konağı, altını vardır. Yeryüzünün, çağdaş uygarlığın bütün buluşlarından, araçlarından yararlanır. Buna karşın ülkesinde, yurttaşlarına uyguladığı yasaların kesin kaynağı Kur'andır, bütün toplum kurumlarında "şeriat" egemendir. Peki bu tutarsızlığın, çelişkinin tabanında ne var? Kuşkusuz bilgisiz, karanlıklar içinde yuvarlanan halkın sömürülmesi, bilinçsiz bir davranış ortamına itilmesi. Tanrı, Kur'anda, krala başka türlü, uyruklarına başka türlü yaşayın demiyor, varlıklı yesin, yoksul baksın gibi bir önerisi de yok. Daha ilginç bir olaya geçelim.

Birkaç yıldır "islam uyanıyor" diye geniş kapsamlı bir duyuru başlatılmış. Ancak nerede "islam uyanıyor" saptanmamış, birtakım yüzeysel kımıldamalar, "uyanış" diye gösteriliyor. Bu uyanış İran'da, Filistin'de, Cezayir'de, son aylarda da Rusya'da oluyor. Öyleyse bu "uyananlar"ın durumlarını gözden geçirelim, neyle uyandıklarına bakalım. Bu ülkelerin hangisi Avrupa, Amerika dışında gereksinimlerini giderecek bir kaynak bulmuştur? Savunma, sağıltım, iletişim araçları, ulaşım, bilim bg. alanlarda hangi islam ülkesi kendine yetiyor, hıristiyan toplumlara elaçmıyor? Hangi islam ülkesi uçağını, savaş gemisini, sağlıkbilim araçlarını-gereçlerini yapabiliyor? Daha acısı hangi islam ülkesi petrolünü hıristiyan Avrupa'ya başvurmadan toprağın alltından çıkarıp işleyebiliyor? Yanıtı olumsuz, üzücü olan bu soruları istediğimizce çoğaltabiliriz.

Gerçek şudur: islam ülkeleri, Avrupa'nın yutturduğu uyuşturucu yaşama anlayışıyla, yaşam araçlarıyla kendi benliğinden uzaklaşmış, uyanmayı günümüzden bin dört yüz yıl önceki duruma dönme özgürlüğü sanmıştır. İşte Amerika'nın da, Avrupa'nın da islam ülkelerinde genel geçerlik kazanmasını istedikleri uygulama budur, kış uykularına yatmayı sağlayan en etkili gereç de budur. İsrail, iki bin yıl uyuduktan sonra, Avrupa-Amerika yardımıyla uyanmıştır. Ancak, iki bin yıldır yeryüzü uygarlığında etkili Yahudi kökenli düşünürlerin, bilginlerin, yazarların, dörütmenlendir (sanatçıların) üstün başarılarını da unutmamak gerekir. İsrail bu başarıların ışığında uyanmıştır, uyandırılmıştır.

İslam ülkelerinde yanıltıcı, yoğun karanlıklara itici bir eyleme geçiş vardır, bu uyanma sanılıyor. Kim, neyle uyanıyor? "Şeriat"ı egemen kılmak uyanma değil, bilinçsiz yaşamaya alışmaktır. İslam ülkelerinin çoğunda bin dört yüz yıldır "şeriat" uygulanıyor, uyanan kim?

Bugün, "islama dönüş" adı verilen bir girişim vardır islam ülkelerinde. Bu sözlerden, başka ulusların islam inançlarını seçtikleri anlamı çıkmıyor, müslümanların islam dininin doğuş evresine yöneldikleri vurgulanmak isteniyor. Bu evre, Muhammed'in yaşadığı şu "mutluluk çağı" diye nitelenen dönemdir. Peki bu dönemde, çağımızın gelişim aşamalarını aşan hangi başarılar, buluşlar, ilerleyişler vardı? Üstelik üç halifenin öldürüldüğü, birçok savaşın yapıldığı bu çağ kan gölüdür. Uygarlığın en ufak bir buluşu bile yoktur bu dönemin Arap toplumunda. Ulaşım atla, deveyle sağlanır, sağlıklı, güvenli konutlar yoktur, yaşamın bütün alanlarında çağın durumuna özgü bir ilkellik egemendir. Sözün kısası bu çağ, çağımıza oranla imrenilecek bir durumda değildir. Öyleyse bütün özlem Muhammed'in dönemini yaşamak, onun yaşam koşullarını uygulamaktır. Bugünkü yaşam biçimini, ulaşım, iletişim olanaklarını, toplumsal yerleşme düzenini, beslenme-geçinme kaynaklarını, ev donanımını, çalışma-kazanma ortamını bırakarak, bin dört yüz yıl öncesinin yaşamını isteyen, özleyen bir müslüman bulamayız, öyleyse bu olumsuz yönelim nedir? Bilinçsizlik, ne istediğini, ne yapacağını bilmemek, dahası insan olmanın anlamını kavrayamamak. Hangi islam tarihini okursanız okuyun, Muhammed'in yaşadığı dönemin kanla, savaşlarla, çekişmelerle, korkuyla dolup taştığını öğrenirsiniz. İşte günümüzde sık sık yinelenen şu "islam uyanıyor"un yöneldiği dönem Muhammed'in yaşadığı çağa duyulan özlemin bilinçsiz sonucudur. "İslam uyanıyor", ancak Avrupa'nın, Amerika'nın geliştirdiği uygarlık ürünleriyle, yaşama olanaklarıyla, buluşlarıyla, iletişim-ulaşım araçlarıyla, sağlıkbilimle, yaşama özgü uygulamalarla, sözün kısası insanın ne olduğunu açıklığa kavuşturan düşünsel üretimlerle. Oysa bunların içinde islamın uyandığını söyleyenlerin en ufak bir bu-

ltışu, uygarlığa katkısı yoktur. Sömürgen ülkelere daha kolay yem olmak için, daha derin bir kış uykusuna yatmak için, daha yoğun bir düşüncesizlik-bilgisizlik karanlığına gömülmek için, en ilkel toplumlardan daha geri bir yaşama düzenini benimsemek için "islam uyanıyor".

"İslam uyanıyor" diyenlerin çok acınası bir durumda olduklarını yine bu sözleri açığa vuruyor. Demek islam yüzyıllar boyunca derin bir uykudaydı, kendinde değildi, şimdi uyanıyor. Bunu söyleyenler, islamın uyandığını ileri sürenler söylediklerini unutarak, "Avrupa bilgisizliğin karanlıklarında boğulurken islam ülkelerinde uygarlık en üstün aşamaya çıkmıştı" demekten de geri kalmıyorlar. Bir yandan "islam uyanıyor", bir yandan da Muhammed'in yaşadığı şu "mutluluk çağı"na dönme özlemleri, iki ucu pislenmiş bir değnek, tutulacak yeri yok artık. Uyanmak ileri doğru yürümek, bilinçlenmek, yeniliğe yönelmek gibi olumlu anlamlara gelen bir sözcüktür. Oysa "islam uyanıyor" diyenlerde bin dört yüz yıl öncesine dönüş, eskiyi yeniden yaşayış özlemi vardır, buna uyanma değil geriye dönme, "gerileme" denir.

Türkiye'de, 1950 yönetimiyle başlayan, insanlarımızı yozlaştırmaktan öte bir anlamı olmayan girişimleri gündeme getiren dönem bütün yönleriyle bir çöküştür. İkinci Büyük Savaş'ın yarattığı bunalımlardan yararlanmayı, bu nedenle eskiye, yıpranmışa dönmeyi bir beceri sayan DP yetkilileri, sömürülmenin de yasallaşmasını sağlamışlardır. Önce, Atatürk'le gelen bütün yeniliklere karşı çıkılarak, toplumda bireysel bilinçlenme engellenmiştir. Dönemin başbakanı buyruğu altında bulunan yüksek görevlilerin kadınlarıyla kurduğu utanç verici ilişkilerle, kimi komşu devlet başkanlarına yurdumuzda kaldıkları sürece kadın bulma girişimleriyle "islam uyanıyor" düşüncesini başlatmış, sonunda asılmak için bulunduğu Yassıada'daki otasının anahtar deliğinden "beyaz at"ına binerek çıkmış, Eyubsultan'da cuma namazı kılmaya gitmiştir. Böylesine üstün, tanrısal becerileri bulunan bir başbakan bir çingenenin boynuna bağladığı iple yaşamını bitirmiştir. O, yaptıklarının karşılığını bulmuş, yazgıya inanmak gerekirse,

tanrının belirlediği çizgi üzerinde yürümüştür. İslam dininde "yazgı/kader" inancı vardır, kişi ne yapsa yazgısının ortamı dışına çıkamaz. Peki, şu "islam uyanıyor" diyenler, yazgıya inananlar, sözde müslüman geçinenler, neden inançlarına ters düşen bir anlayışla, sevdikleri başbakanın asılmasında 27 Mayıs yetkililerine, Yassıada yargı kuruluna, şuna buna suç buluyorlar? Neden tanrının belirlediği yazgının sonucuna boyun eğerek olayları bir içdinliğiyle karşılamıyorlar? Neden yazgıları gereği, asılarak ölen bu üç kişiye tanrının cennette verdiği görkemli yerler yetmiyor da, şu "ahiretin tarlası" olan yeryüzünde onlara "dinsizlere benzer biçimde" anıtmezar yaptırıyorlar? İslam dininde ölülere öyle görkemli mezarlar, konak gibi türbeler yapma geleneği nereden çıktı? Kur'an'da, hadislerde böyle bir öneri var mıdır? Ülkemizde, yeryüzünde islam böyle uyanıyor.

Çağımızda islam yanlıları çelişkiler, tutarsızlıklar içindedirler, yaptıklarıyla savundukları arasında uyum yoktur, bütün öncüleri bağdan çözülmüş kısrak gibi sağa sola çifte savurarak koşmaktadırlar. Oysa uyanmak bir bilinç işidir, kendi varlığının anlamını kavrama işidir, kendini bulmadır. Olaylar böyle gitmiyor, anlamsızlığa giydirilen düzmece anlam giysisi içinde bilinçsizliğe sürükleniyor insanlar, buna da "islam uyanıyor" diyerek daha acınası bir durum yaratılıyor. Bir insan için, çağının içinde, çağından kopuk yaşamak gibi yadırgatıcı durum olamaz. Bu olumsuzun bilincine ancak bilgiyle, düşünmekle, kendi kendini anlamakla varılabilir. Kendi varlığının bilincine varamayan, bir insan olduğunu anlayamayan bir kimseyi sömürmek, bir değnek gibi kullanmak çok kolaydır, güç olan bireyi bilincin ışığında uyandırarak kendi özüne baktırmaktır.

XII

Yurdumuzda, özellikle yükseköğrenim kurumlarının bulunduğu büyük illerde, öğrenci olayları başlamış yine. 12 Eylül döneminden öncesine göre daha değişik içeriklidir bu olaylar.

Öğrenciler sağ-sol yerine daha karanlık bölümlere ayrılmış, dinci sağ saldırıya geçecek gücü kendinde bulmak için en çok camilerden yararlanma yolundadır. İstanbul'un Fatih, Bayazıt, Sultanahmed yörelerinde dinci-tarikatçı kesim ağırlığını göstermek için elinden geleni yapıyor, konuya bilgi-bilim açısından bakıyormuş gibi davranıyor. Onun bilgiden, bilimden anladığı da ortaçağdan kalma yapıtları güncelleştirmek, çağın en gelişmiş iletişim, basım araçlarından yararlanarak yıpranmışı yenilemek bg. kandırıcı tutumlar. Dinci sağ buna "islama dönüş" diyor, onun değnekçisi kesim de "milliyetçilik" sakızını çiğniyor boyuna. Bu çağdışı girişimlerin hepsi de çağdaş uygarlık buluşlarından yararlanıyorlar. Öte yandan bir de "Kürtçülük" gündeme getirilmiş, öğrenci olayları içine sokulmuş. Dinci sağ kendi içinde tutarlı, uyumlu değil, ağırlık islam örtüsü altında islamın özüne aykırı bir uygulamayı benimseyen "tarikat" denen kuruluşlarda. Sol kesimde de birlik-bütünlük yoktur, o da kendi içinde ufak birimlere ayrılmış. Kürt yurttaşların "hakları"nı savunmayı isteyen öbekte bilimsel girişim Kürtçenin eski, varsıl, çok gelişmiş bir dil olduğunu kanıtlama çabası egemen. Ancak bu girişimin bilimselliği çok tartışma götürür. Kürtçe, Anadolu tarihi boyunca, yalnızca "devlet dili" olarak Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Anadolu'da başlatılan ayaklanmalar nedeniyle yasaklanmıştır. Halk istediği dili konuşuyor, söylüyor, söyleşiyor, bu alanda bir yasak yoktur, yasak yalnız yasal yayın konusundadır. Oysa Kürt yurttaşları kandırmayı araç olarak kullananlar konuyu saptırıyorlar. Onlara bakarsanız, Kürtçe yazı, öğretim, yasa dili olursa uygarlık alanında büyük bir başarının ortaya konması kolaydır. Bu sav tutarsızdır, Türkiye dışında Kürtçe yayın yapma yasağı yoktur, buna karşın önemli bir gelişme görülmemiştir. Bize kalırsa bu duygusal girişimin bilimsel dayanağı yok, ancak Türkçe bilmeyen bu yurttaşlarımıza karşı daha uygarca davranmamız, isteklerini yerine getirmede onlara yasal kolaylıklar sağlamamız gerekir, bunda çok geç kalınmıştır bile.

Dil, insana kimlik-kişilik kazandıran, köken varlıktır, onun sevilesi yanı da düşünsel üretinin başlıca aracı olmasıdır. Dil,

kimin olursa olsun, saygıya değer, özü gereği saygınlığı vardır. Dilin önemini, değerini, etkinliğini ancak uygar kişi anlayabilir. Bu nedenle, ülkemizde Türkçeden başka bütün dillere saygılı davranmalıyız, onları kendi başarı odaklarıyla başbaşa bırakmalıyız. Bu konuda ortaya atılan savla başarı arasında ortaya çıkacak oran gerçeği sergileyecektir, bundan ürkmemek gerekir. Uygarlık tarihi bize Kürtçenin büyük bir dil olduğunu kanıtlayan kaynaklar, belgeler vermiyor. Yabancı dillerde yayımlanan Kürtçe sözlüklerde geçen sözcüklerin büyük bir bölümü Arap-Fars dillerinden aktarılmıştır, Kürtçe değildir. Bu durum çok yanıltıcıdır, Osmanlıcanın Türkçe sayılması gibidir. Osmanlıcada geçen sözcüklerin nerdeyse dörtte üçü Türkçe değildir, kimi yapıtlarda Türkçe sözcükler onda bir oranındadır. Bu nedenle adı geçen sözlüklere bakarak Kürtçenin yetmiş seksenbinlik bir dil varlığı olduğunu savunmak bilimsel olmaktan çok çocukca bir düşüncedir. Osmanlıcanın bile altmış yetmişbin sözcüğü geçemediği bilinirken Kürtçeyi onun üstüne çıkarmak pek inandırıcı değildir. Burada değinmek istediğimiz başka bir sorun daha var, o da toprak konusudur.

Kürt yurttaşlarımızın okumuşları, düşünür sayılanları bile büyük bir yanılgıya düşmekten kurtulamıyorlar. Onlara göre Türkler Kürtlerin topraklarını ellerinden almışlar. Bu çok üzücü, yakışıksız bir yalandır. Türkler, Osmanlılar, Selçuklular Kürtlerle savaşmamışlar, o toprakları Bizans'tan almışlar. Alparslan'ın savaştığı ordu Kürt değil Bizans ordusuydu. İlkçağda, Doğu bölgesinde devlet kuran uluslar arasında Kürt olanı yoktur. Hurriler, Urartular, güneyde Mitanniler kesinlikle Kürt değildir, dilleri ortada. Daha sonraki dönemlerde yine o yörelerde Ermenilerin egemenliği de tartışma götürmez nitelikte açıktır. Bugün Kürt yurttaşlarımızın oturdukları iller arasında adı Kürtçe olanı yoktur. Öte yandan bu illerin hepsi de Kürt değil. Şöyle gelişigüzel il adlarına değinelim: Van, Artvin, Kars, Siirt, Bitlis, Malatya, Urfa, Mardin, Erzurum, Erzincan, Şırnak, Dersim, Adana, Hakkâri bg. adların hangisi Kürtçedir? Bu adların önemli bir bölümü Kafkas dillerinden, öteki bölümü ilkçağ dillerinden, bir bölümü de Arap-Süryani dillerinden gel-

miştir. Bilimsel gerçek budur. Salâhaddin Eyyubi'nin soyuna gelince, anası Türk, babası Azerbaycanlı'dır, Kürt olduğu savı kesin bir kanıta dayanmıyor, Türk olmasa bile ne değişecek? Binlerce yıllık Sümer, Asur, Akad, Babil ülkeleri kaşla göz arasında iye mi değiştirecek?

Başka, önemli, bir konuya geçelim. Kimi yazarlarımız, Doğu yurttaşlarımızın yüzyıllar boyunca ezildiklerini, baskı altında bulunduruldukları yazarlar, savunurlar, bu da tutarlı değildir. Yüzyıllar boyunca ezilen, sömürülen yalnız Doğu değil bütün Anadolu'dur. Osmanlı yönetiminin en yüksek görevlerine getirilen kişilerin çoğu Kürt'tür, Türkmen, Çepni, Avşar bg. Türk kökenli oymaklardan değildir. İlgiyle okunur-incelenirse Osmanlı döneminde yüksek görevlere atanmış bir Trabzonlu, bir Rizeli, bir Giresunlu, bir Ordulu bulunmadığı görülür, anlaşılır. Bu Kürt yurttaşlarımızı ezen, sömüren, aşağılayan yine kendi aralarından çıkmış yüksek görevlilerdir, onların tapındıkları "şeyhler", "ağalar"dır, başkaları değil. Öyleyse bu konuda da söylenip yazılanların nerdeyse hepsi yalandır, yakışıksız savlardır. Bu nedenle yükseköğrenim öğrencilerinin arasında tutarsız savlarla ortalığı bulandırmaya çalışmanın bilimsel bir dayanağı vardır denemez. Ortada, Kurtuluş Savaşı döneminde olduğu gibi, yine kökü dışarda kışkırtmacalar, güçlü-gelişmiş bir Türkiye'yi istemeyişten kaynaklanan kandırmacalar vardır.

Dinci sağın girişimlerine gelince, bunda da bilimsel tutarlılık sözkonusu değildir, egemen neden dışkökenli sömürü oyunlarıdır. Özellikle şu İmam-Hatip Okulları'ndan gelenlerin Atatürk'e karşı benimsedikleri utanç verici, olumsuz, yakışıksız tutum çok ilginçtir. Hepsi Atatürk'ün ölümünden en az yirmi yıl sonra doğan bu gençlere Atatürk ne yapmıştır? Bu gençlerin yetiştikleri öğrenim kurumları, o görkemli yapılar, yurtlar, okullar hep Atatürk'ün kurduğu yönetimin ürünleri değil midir? Dinin, gericiliğin savunulmasında kullanılan çağdaş araçların-gereçlerin hepsini sağlayan bu Atatürk yönetiminin olanakları değil midir? Atatürk, öne atılarak, Kurtuluş Savaşı'nı kazanıp Cumhuriyet yönetimi kuramasaydı,

ülkemiz Avrupa'nın istediği bir devletin egemenliği altına girseydi, bu İmam-Hatip Okulları'nda okuyan gençler hangi kurumlarda yetişme olanağı bulabileceklerdi? İmam-Hatip Okulları'nın yerlerinde manastırlar, kiliseler, papaz okulları açılmayacak mıydı? Şu başörtülü, çizmeli, pantolonlu yükseköğrenim gören kızlarımız İstanbul'da yükseköğrenim kurumlarında okuyabilecekler miydi? Ayasofya'nın camiye çevrilmesi için saygısızca yaygaralar koparanlar, yaşamları boyunca cami kapısı nerdedir bilmeyenler Sultanahmed camiinde namaz kılındığını görebilecekler miydi? İstanbul'da müslüman kalacak mıydı camiye gitmek için?

Bu olumsuz örnekleri saymakla bitiremeyiz, sorun bilimsel içerikten yoksundur, yüzeysel bir anlayışsızlığa dayanmaktadır. Bunun nedeni de, Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan Osmanlı yönetiminin kalıntılarıyla başlayan eskiye dönüş girişimleridir. Osmanlı yönetiminin tutarsızlıkları bilincin ışığında gündeme getirilmek istenmiyor, çöküşün suçu Yahudilere, Masonlara, İttihadçılara yükleniyor. Peki bu yıkıcı, bölücü, olumsuz kuruluşların hepsi Osmanlı yönetiminin egemenliği altında gelişmedi mi? Bunların hepsi Osmanlı padişahlarının çevrelerinde toplanan yetkililer, görevliler değiller miydi? Lozan'ın bir başarı olmadığını, ülkenin yıkımına yolaçtığını savunan yazarlarımız vardır, İkinci Büyük Savaş'ta Alman orduları yenilgiye uğrayınca Adaları bize vermişler de İnönü almamış diyerek o dönemi kötüleyen sözde aydınlarımızın sayısı yersıçanlarından az değildir. Peki Lozan'ın başarısızlığını savunanların başüstünde yer verdikleri kişiler arasında, Lozan'da üstyüzey görevlisi kişiler kimlerdi? Neden savaşla kazanılanı orada vermemek için direnmediler? Neden bu utanç verici yenilginin (onlara göre) yazıldığı belgenin altına adlarını yazdırdılar? İkinci Büyük Savaş bitiminde Adalar'ı alsaydık, Türkiye'nin savaşa eylemsel olarak katıldığı savıyla yargılanmayacağını kim ileri sürebilir? Öyle başkaları yüzbinlerce insanını savaşta yitirsin, ülkesi kan gölüne dönsün, sen elini kolunu oynatma, sonra Adalar'ı alıver öyle mi? Dünyanın o günkü durumu böyle bir şölene katılmaya elverişli

miydi? Ecevit'in başbakanlığı döneminde Kıbrıs'ın bir bölümü kurtarıldı. Kendilerine "milliyetçi" süsü veren yönetimler sonra Kıbrıs'ın hepsi alınmalıydı, alınmalıdır diyenler yıllarca başımızda çalımlı çalımlı durdu, neden gidip alamadılar? İstanbul sokaklarını kan gölüne çeviren o "milliyetçi", "ülkücü" sürüler, kendi önderleri ülke yönetimin en yüksek aşamasındayken neden gidip Kıbrıs'ın bütününü Türk topraklarına katmadılar? İşte böyledir bilincin ışığından, usun ilkelerinden yoksun kalarak bir sıçan gibi yaşamaya alışanların tutumları, davranışları.

Bilinç, bilimsel anlayışın aydınlatıcı odağıdır, ondan yoksun kalan, eylemlerinde usun, bilincin önemine, etkinliğine yervermeyen kimseler gelişigüzel bir doğa varlığı gibi devinmekten kendilerini kurtaramazlar, onlarda bütün davranışların devinsel bir içerik taşıdığını anlamak, açıklamak güç değildir. İnsan, önce bilincin, usun önemine, etkinliğine inanacak, sonra onların denetimi altına girerek davranışlarına, düşüncelerine düzen verecek, bunları yapamayan bir kimse "diri yaratık" olmaktan öteye geçemez. İşte 1950 yönetimiyle ülkemizde yaşatılan, bir yaşama kuralı durumuna getirilen böyle "diri yaratık" olmakla yetinme geleneğidir. "İslam uyanıyor", "islama dönüş" bu geleneğin ürünüdür.

XIII

Ülkemizde biri islam inançlarıyla, biri Asya'dan gelen Türkler'in getirdikleri yöresel uygulamalarla ilgili, üçüncüsü de eskiden beri Anadolu'da yaşayanlardan kalma değişik türde gelenek vardır. Bunları üç öbekte toplarken önce içeriklerini, sonra uygulama alanındaki etkinliklerini düşündük. İslamla gelenler dine bağlı işlemlerle ilgilidir, onlarda değişme, gelişme, daha elverişli bir duruma sıçrama sözkonusu değildir. Oysa bu katı geleneklerin sürdürülmesinde hep onlara karşıt görüşlü ulusların buluşlarından, ürünlerinden, yöntemlerinden yararlanılır. İslam dini işine elverişli bulduğu nesnenin kaynağını pek araştırmaz (böyle bir izlenim uyandırıyor dinciler).

Asya'dan taşınan geleneklerde, genellikle, eski Türkler'in yaşama anlayışlarından, toplumsal kurumlaşmalarından, davranışlarından belirtiler vardır. Bu belirtiler "Türk" denen insanın ırasıyla, yaratılışıyla ilgili kökensel özellikler gösterir. Eski Anadolu yerlilerinden kalanlar ise günümüzü ilkçağa, daha eskiye bağlayan uygarlık ürünlerinin uzantılarıdır, bu nedenle öteki iki öbekte toplananlardan çok daha anlamlı, gerçekçi, yaygındır. Bunları, başka çalışmalarımızda sergilediğimiz için burada yinelemeyi gereksiz sayıyoruz. Ancak, içinde bulunduğumuz uygarlıkla bağdaşan, bağdaşmayan yanlarının bulunduğunu da gözden kaçırmıyoruz.

Bu üç öbekte toplanan geleneklerin hepsinde inanç izlerini bulmak kolaydır. Kimi geleneklerde ilkçağdan kalan izler islam inançlarıyla gelenleri iyice değiştirmiş, kendi içinde eritmiş, islamdan gelmiş gibi bir giysiye bürünerek camilere bile yerleşmiştir. Sözgelişi "mevlid" denen din törenleri, ölülere adak sunmak, birtakım doğa varlıklarının kutsallığına inanmak hep çoktanrıcı dinlerden kalmıştır. Biz, bunları uygarlık bakımından, olumlu, bütünleyici buluyoruz, yadırgamıyoruz üstelik. Geleneklerin de bir eleştirici süzgecinden geçirilmesi, ayıklanması gerekir, bütün gelenekler yararlı değildir. Yararlı olmayan geleneklerin başında yaşamı donduran, değişmez koşullar altına sokan, bütün bilimsel gelişmeler karşısında katılaşan uygulamaları sağlayanlar gelir. Bir gelenek bilimsel gelişmelere kapalıysa ondan topluma yarar gelmez.

Bir gelenek, özellikle dine dayalıysa, gelişmeye karşıdır, bunda tartışılacak bir yan yoktur. Dinin başat özelliği koşullarının, uygulamalarının değişmezliğidir. Görevlerin tanrı buyruklarına dayandırıldığı, belli koşullar altında sürdürülmesi gerektiği görüşünü savunan, biçimsel işlemlere ağırlık veren bir dinde ilerleme olamaz, ilerlemenin birinci koşulu değişmedir. Bugün, "hadisler"i okuduğumuzda birtakım uygulamaların kesinlikle değiştirilemeyeceğini, değiştirilirse ağır bir suç işlendiğini içerir nitelikte açıklandığını, yorumlandığını biliyoruz. Muhammed dört kadın aldı diye bunun genel geçerlik taşıyan bir uygulama olduğunu, dört kadın almayı ya-

saklamanın dinle bağdaşmadığını söyleyenlerin sayısı az değildir. Müslümanlığın ilk yıllarında "minare" yoktu, ezan mescidin yüksekçe bir yerinde okunurdu. Sonraki dönemlerde minare yapıldı, ancak bir gereksinimden çıkıp görkemli bir süslemeye dönüştürüldü. Günümüzde ezan ses yayıcı aygıtlarla okunuyor, minarelere çıkılmıyor, oysa yeni yapılan camilere minareler konuyor. Bu durumda minarenin gerçek görevi kıyıya itilmiş, görünümü bütünleyen bir araç olmuştur, artık yararı yoktur. Buna karşın minare yapma katılaşmış bir gelenek biçimini almıştır. Bu uygulamanın bir yozlaşma olduğu tartışmaya değmez artık.

Öte yandan, ses yayıcı araçlarla okunan ezan çok uzaklardan da duyuluyor, birbirine yakın camilerde okunmasının bir anlamı da kalmamıştır. Ezan namazı bildirmek içinse yakın camilerde okunmasının yararı yok, bir geleneksel anlamı kalmamıştır. İşte böyle anlamını yitirmiş, yalnızca iş olsun diye sürdürülen gelenekler gerileticidir, gelişmeye engeldir. Çağımızda, özellikle ülkemizde, cami yapımında en ufak bir yenilik görülmüyor, "cami mimarlığı" büsbütün ölmüştür, bütün yapılanlar eskinin anlamsız bir örneği olmaktan öteye geçmiyor. Bu uygulama da mimarlığımızda göze batar bir gerilemedir, Mimar Sinan'la doruğa çıkan özgünlük iyice yozlaştırılmıştır artık. Bu çelişmeler karşısında yetkililer susuyor, uygarlığın ışığından yararlanarak karanlığı güçlendirmeye çalışıyorlar. Yozlaşma yıpranmaya, yıpranma gerilemeye dönüyor, iş bununla da kalmıyor, çevreye yayılarak etki alanını olumsuz yönde genişletiyor.

Ülkemizde, sayrılarını ilkel yöntemlerle, büyülerle, okuyup üflemelerle sağıltmaya çalışan yükseköğrenim kurumlarında görevli hekimlerimiz bile vardır. Bunlara sorarsanız sağıltıcı nesnel gereç bir avunma aracıdır, gerçek sağıltıcı, sağlığa kavuşturucu tanrıdır. Bunu söyleyen bir uzmana, öyleyse siz neden sayrıya bakıyor, yokluyor ondan önemli nicelikte akça alıyorsunuz, tanrının sağıltacağı bir kimseden akça almanız, çıkar sağlamanız taşıdığınız bilimsel sanınıza, müslümanlığınıza yakışır mı? Bu sorunun karşılığı da çok yı-

lışıkçadır: "Tanrı beni, bu işte bir neden olarak araya sokmuştur" biçiminde olur. Bunları söyleyen sağlık uzmanı, birdenbire, kendisinde dolaylı olarak tanrısal bir görevin bulunduğunu söylemekten utanç duymaz. Burada bilimi, kendi kişisel çıkarı uğruna, özünden saptırarak bilim dışı bir işte kullanma sözkonusudur. Ne yazık ki toplum bunu anlayacak bilinç aydınlığına ulaşamamıştır.

XIV

Yazınımızda, geçen yüzyıllara oranla, büyük bir gelişmenin yaşandığı tartışma götürmez. Bu gelişme, Atatürk'ün uygulama alanına koyduğu devrimci anlayışın ürünüdür. Özellikle dilde yenileşme, Arap-Acem artıklarından ayıklanma, Türkçenin özgün kaynağına varma girişimleri büyük bir etkinlik göstermiştir. Türk yazarı, ozanı, öykücüsü, romancısı, oyuncusu kendini bulmanın kıvancını sezmiş, dilin yaratı alanındaki etkisini kavramıştır. Artık Osmanlıcaya dönüş, Muhammed'in yaşadığı döneme gitme gibi sayrılı bir avunmadır. Osmanlıcanın yeniden geçerlik kazanacağına inanan yazarlarımız da vardır, ancak onlar da özledikleri Osmanlıcayı anlamaktan yoksundur. Batı dillerinden yapılan çevirilerde, Türkçenin yetersizliğini öne sürecek nitelikte bilinç bulanıklığına uğramış aydınlarımız da az değildir. Bu geriye dönük kımıldamalar ilerlemeyi durduramaz, sağda solda birer cılız yansıma olarak boşlukta yiter gider. Yayıncılarımız arasında da Türkçenin yetersiz kaldığını söyleyenleri görüyoruz, ancak bunların bildikleri Türkçe nedir? Bunlar Türkçeyi yeterince biliyorlar mı? Yanıtını yetkiyle, konuşmalarının tanığı, bilgilerinin gizemdeşi olarak verebiliriz: bunlar Türkçeyi bilmiyorlar, Osmanlıcayı da anlayacak durumda değiller. Bunda kimsenin kuşkusu olmasın.

Bir çevirmen, çevirmeyi göze aldığı yapıtı incelemeye başlayınca, önce o yapıtı ortaya koyan çevrenin düşünsel durumunu, uygarlık alanında ulaştığı aşamayı düşünmelidir. Çevirmenin en büyük eksikliği, yanıldığı konu çevireceği yapıtın

düşünsel içeriğini yeterince kavrayabilecek durumda olmadığını bilemeyişidir. İşte, Türkçe yeterli değil diyenlerin çoğu böyledir, bunları yakından tanırız, kimileri yakın arkadaşlarımızdır. Bu yurttaşlarımız önce kavram ile sözcüğü ayırdedemiyorlar. Sözcük, sözlükte gösterilen anlamla doludur, başka bir içeriği yoktur. Oysa kavram, düşünürün, bilgenin, aydının kendi anlayışına göre bir içerikle doldurduğu dil varlığıdır. Çevirmenin yanılgısı buradan başlıyor.

İyi bir çevirmen, çevireceği yapıtın içeriğine göre, kendi dilini yeniden öğrenme gereği duyan kimsedir. Bir yapıt özgünse, yeni bir görüş, yeni bir anlayış getiriyorsa dili de ona göre değişiktir, yazarı onu kendi anlayışını kapsayan bir dille yazmış demektir. Çevirmen bu gerçeği bilmediği sürece başarılı olamaz, kendi yetersizliğini dile yükleme saygısızlığından da kurtulamaz. Çeviride biri yapıtın içerdiği düşünce türünden, öteki yazarının sorunları açıklama yönteminden kaynaklanan iki çetinlik vardır. Bunların ikisi de yapıtı eksiksiz anlamaya, aktarılacağı dili bütün kavramsal içerikleriyle bilmeye bağlıdır. Başka bir güçlük de yapıtı yazarının dilinden değil de, çevrildiği başka bir dilden çevirme sonucu ortaya çıkar. Bu güçlüğün giderilmesi pek kolay değildir. Çevirmeni yazarın dilini bilmiyorsa, çeviride, o dili bilen yetkili bir kişiye başvurmuyorsa nerede yanıldığını anlayamaz, kendini de, kendisine güvenen okuyucusunu da kandırır. Bunun en açık örneğini dilimize Fransızcadan çevrilen, Almanca, İngilizce yapıtlarda görmekteyiz. Sözgelişi Hegel'in dilini yeterince bilmeyen, düşüncelerini ayrıntılarına değin kavrayamayan bir kimsenin, onun yapıtlarını Fransızcadan ya da başka bir dilden çevirmeye kalkışması çok yanıltıcı, şaşırtıcı bir girişimdir.

Çevirmen, yalnız bildiği yabancı dile güvenerek, işin içinden kolay çıkabileceğini sanıyor, çeviri ilerledikçe içeriğini yeterince bilemediği kavramlarla karşılaşıyor. Bu durumda sözlüğe başvuruyor, kavramın karşılığını orada arıyor, işte yanılmanın kökeni burada. Sözlükte kavram değil sözcük vardır çokluk. Çevirmen, kavramın içeriğine yabancı olunca, sözlükte ki sözcüğü kavram sanabilir, aradığı karşılık da kendi an-

layışına en uygun gelen olabilir. Bu yanıltıcı bir durumdur. Çevirmenin, bu yanıltıcı durumun ötesine geçebilmesi, çevirdiği yapıtı yazanın öğretisini (bilge ise), görüşlerini, dahası inançlarını bile iyice bilmesi gerekir. Oysa çevirmen böyle bir sıkıntıya girmekten kaçınır, başarısızlığının suçunu dile, okuyucuya, kendisini eleştirene bulur; bizim ülkemizde sık sık görüldüğü gibi okuyucuyu, eleştiriciyi anlayışsızlıkla suçlamaktan bile kendini alamaz.

Dili donmuş, değişmez birikimler yığını sanan bir çevirmenin başarılı olması da sözkonusu değildir, o dilin işlerliğine inanmıyor demektir. Bir de, çeviride kullandığı özel kavramların kökenini bilmeyen, yalnızca sözlükteki karşılıklarıyla yetinen kişi çevireceği yapıtın dilini ne denli iyi bildiğini sansa bile yanılgıya düşer, bu da kavramın içerik bakımından gelişimine yabancı kalmasındandır. Kavram, içeriğiyle sınırlıdır, içeriği de yazarın, düşünürün ona yüklediği sözlük dışında kalan anlamdan oluşur. İşte çevirmeni bekleyen en büyük güçlük buradadır.

Çeviri, çalışılan yapıtın içeriğine göre, yeni bir düşünce ortamına giriş, yeni bir anlayış düzeyinde yer arayıştır. Kişi, bu yeni ortamın koşullarını, kurulu̧ş düzenini daha önceden ayrıntılarıyla bilemezse başarılı olamaz, şaşırtıcı yollardan birine girip ereğini yitirebilir. Burada en güvenilir kılavuz çeviride konuşulan dilden çok dille verileni bilmektir. Sözgelişi Almanca yazılı bir yapıtı Türkçeye aktarmak istiyorum, Almanca'yı çok iyi bilmem başarılı olmamı gerektirmez. O yapıtta Almanca ile verileni önceden bilmem kaçınılmazdır. Öte yandan, Almanca ile verilenin Türkçe ile verilecek olana uyup uymadığını, onu karşılayıp karşılamadığını da araştırmam, iki dil arasında birbirini dengeleyen ölçeği bulmam yararlıdır. Çeviride çağının dili çok önemli bir sorundur, birçok kişiyi yanıltan, başarısız kılan bu sorundur. Sözgelişi, çağdaş bir düşünürün yapıtını çevirmek istiyorum, bunda kılavuzum ne olacak? Bu çağdaş yapıtı hangi dille çevirebileceğim? Çağdaş yazarın Heidegger ya da Nicolai Hartmann olduğunu düşünelim, kullanacağım dil nedir? Bu sorunun karşılığını bul-

mak çok güçtür. Kimileri, bu çağdaş yazarın Osmanlıca ile çevrilebileceği kanısındadırlar. Bu çok yanlış bir kanıdır, Osmanlıca günümüzün dili değildir, sözcükleri de, kavramları da geçmişte kalmıştır. Bugün, çağdaş bir yapıtı Osmanlıca ile çevirmekle Latince çevirmek arasında sorunsal bir ayrım yoktur, üstelik Latince daha işlektir, onda felsefe kavramları daha önceden üretilmiştir, oysa Osmanlıcada böyle bir özellik yoktur. Osmanlı düşüncesinde Heidegger'ın işlediği sorunların benzeri, karşılığı yoktur, Osmanlı aydını böyle bir anlayıştan uzak yaşamıştır, bu nedenle onun dili Heidegger'in evrenine girmeye elverişli değildir. Öyleyse çağdaş Türkçeye başvurmamız gerekecek, gerekli kavramları ondan üretmeye çalışacağım (o kavramlar daha önceden Türkçe yoksa), bunu yaparken de yeni kavram arama yoluna gideceğim kuşkusuz. Heidegger'i anlayabilmem için gerekli dil gereçlerini köklerini iyi bildiğim Türkçe sözcüklerden üretirsem, onlarla düşünme olanağı bulurum.

Cicero, Yunan felsefesini Latin düşüncesine aktarmaya çalışırken işe kavram üretmekle başladı, Yunanca kavramların Latin dilinde bulunmayan karşılıklarını Latince köklerden türetme yolunu seçti, böylece Latincenin de bir felsefe dili olmasını sağladı. Onun bu bilinçli çabası Batı uygarlığında yeni düşünce odağının oluşmasına olanak sağladı, islam ülkelerinde böyle güçlü, üretici bir atılım görülmedi. Cicero, sözcük değil, sözcük köklerinden kavram üretme yolunu yeğledi, böylece Yunancanın karşısına, felsefeye elverişli, bir Latince çıkardı. Çağdaş Avrupa düşüncesinin, uygarlığının kaynağı bu iki ilkçağ dilidir şimdi. Ancak ortaçağın bitiminden sonra ulusal dillerle ürün verme anlayışı gelişme yoluna girmiştir. Bu bilinçli, güçlü girişim, bir aralık Arapça ile yansıtılmak istendi, ortaçağın ortalarında bilinen Yunan-Latin yapıtları Arapçaya çevrilme yoluna gidildi, ancak kavram üreticiliği sağlanamadı, bu nedenle de Arapça bir felsefe dili olamadı, din dili niteliğinde kaldı.

Türk dili, felsefe kavramlarının üretilmesinde elverişlilik bakımından, Arapçadan da, Farsçadan da çük üstündür. Türkçe

gözlemle, duyularla sağlanan verileri yansıtmaya çok elverişlidir, sözcük kökleri nesnel varlıklara karşılıktır, Arapça gibi anlam aktarmalarına kapalı değildir. Sözgelişi "göz" sözcüğünden üretilen felsefe kavramlarının içeriksel varsıllığı Arapçada yoktur. Özellikle deneysel bir yöntemle geliştirilen öğretileri karşılamada Türkçe en elverişli dildir diyebiliriz. Bu dilde çeviriye girişirken, yabancı dildeki kavramların kökenlerini bilmek, onların gelişimine uygun karşılıklar aramak gerekir. Bu çok güç bir iştir, çevirmenin biraz da dilci, kökenbilimci olmasına gereksinim duyurur. Kimi çevirmenler, kendi yetersizliklerini Türkçenin verimsizliğine yorarlar demiştik, işte sorun onların kavramların gelişimini, üretimini bilmemelerinde düğümleniyor.

Ülkemizde, son kırk yıl içinde birçok yayınevi açıldı, hızlı bir çeviri eylemine geçildi, ağırlık felsefe, yazın türlerine verildi. Yazın konusunda diyeceğimiz yok, ancak felsefe alanında yayınlanan çeviriler içinde başarılı oldu diyebileceğimiz birkaç yapıtı geçmez. Bu alanda doyurucu, güvenilir yayın sürdüren bir yayınevi de azdır. Çevirmen, Avrupa dillerinden bir felsefe yapıtını seçiyor, bu yapıt başka bir dilden aktarma olabilir. Ancak, o çevirilen yapıtın içerik bakımından geçirdiği gelişim aşamaları göz önünde bulundurulmuyor, çeviriyi üstlenen bildiği dile güvenerek işe koyuluyor, çeviride kavramın kökenini değil de dile yansıyan biçimini düşünüyor.

Dilde eşanlamlı birçok kavramın bulunması, bu kavramların da başka dillerden aktarılması varsıllık değildir. Dilde varsıllık kavram üretme olanaklarının çokluğuyla bağlantılıdır. Osmanlıcada eşanlamlı Arapça-Farsça sözcükler, kavramlar yanyana getirilir, bir karmaşa ortaya konur, dilin önemini kavrayamayan bir çevirmen, bu karmaşanın bile bilincinde olmadığından, onu varsıllık saymanın yanılgısına yuvarlanıyor. Dilin yetersizliğini öne sürmek, gerçekte, çevirmenin yetersizliğini gizlemek için dolaylı bir örtüdür. İşlemesini bilen, düşünsel birikimi yeni ürünler ortaya koymaya elverişli olan bir aydın için dil yakınma alanı değil başarı odağıdır. Osmanlıca, kimi yetersiz çevirmenlerin ileri sürdükleri

gibi, büyük bir dil olsa önce kendine yeter, uygarlık alanında etkin ürünler ortaya koyardı, koyamadı, yeterli değildi de ondan. Nerdeyse elli yıla yaklaşan deneyimlerinden öğrendiğime göre, Osmanlıcayı savunanların çoğu onu yeterince bilmeyenlerdir, bunlar arasında benim öğretmenlerim de vardı. Bugün yazarlarımız arasında Osmanlıcanın gücüne, üstünlüğüne inananların hepsini çok iyi tanıyorum, içlerinde Osmanlıca bir yazıyı eksiksiz okuyanı bile yoktur, çoğu kullanmayı sevdiği Osmanlıca sözcüklerin gerçek anlamını bilmekten uzaktır, sık sık sözlüklere başvururlar. Bunlar arasında Türk Edebiyatı Bölümü'nde Arapça, Farsça okumuş yükseköğrenim üyeleri de vardır. Felsefe konusunda, Osmanlıca yanlılarının yetersizliğini, dil alanında ne denli becerisiz olduklarını söylemeye dilim varmıyor, çoğu arkadaşımdır. İlerde kırgınlık yaratacağını bilmesem, üzüntüye kapılmayacağımı sezsem, burada, çevirilerinden karşılaştırmalı örnekler verirdim, savlarımı onların elinden çıkan yazılarla kanıtlardım.

XV

Yayıncılık önemli bir iştir, özellikle uygarlık ürünlerinin seçilmesinde başarılı olursa, etkisi gelecek yüzyıllara değin uzayabilir. Basım işlerinin gelişmeye yüztuttuğu dönemlerden kalan yazılı kaynaklar, Avrupa uygarlığının tabanını oluşturan düşünsel ürünlerdir. Yayıncı, ekinsel yarar yanında, kendi çıkarını düşünen kimsedir, bu doğaldır. Ancak, çıkarını sağlayacak, çoğaltacak diye okuyucuyu çağının gerisine iten, ondaki okuma beğenisini yozlaştıran bir yayıncının ülkesine edeceği kötülüğü başka bir saldırganın başarması düşünülemez. Kazanç kişinin doğal eğilimidir, önlenmesi gerekmez, ancak bu eğilim başkalarının kötülüğüne yolaçarsa denetim altına alınması gerekir. Bir ülkenin okuyucu topluluğu çıkarından başka bir nesne düşünemeyen yozlaşmış, soysuz bir yayıncının elinde av gereci değildir. Ne olursa olsun satayım, kazanayım diyen bir yayıncı kendi kuyusunu kazar.

Yayıncının belli bir düşünsel ilkesi, tasarısı, taslağı ol-

malıdır, yayınlayacağı yapıtların içeriğine göre davranmalıdır, yoksa "ne bulursam basarım yeter ki satılsın" diyen bir yayıncı aşağılık duygusunun altındaki ezikliğini gidermek için satışının çoğalmasını bir beceri sayar. Bu çok kandırıcı, yüzeysel bir olaydır, günün birinde içi dışına çevrilir. Yayıncılık verimli, sağlıklı ağaç yetiştirmek gibidir, daha doğrusu yöntemli bir tarımcılıktır; değişen yalnızca uğraş alanlarının biçimleridir. Yayıncılığın değerini seçilen yapıtların içeriği sağlar, yapıtın içeriği yozlaştıkça yayıncılığın niteliği de soysuzlaşır, böylece yayıncılık yayıncının olumsuz tutkuları yüzünden utanılacak bir uğraş oluverir.

İnsanların yetişmeleri, aydınlanmaları, uygarlık alanında başarı göstermeleri, çağımızda yayıncılıkla bağlantılıdır. Bireyleri yayıncılık yönlendiriyor, düşünsel bakımdan biçimlendiriyor, onlara görüş doğrultuları sağlıyor. Bir de yayıncı olmanın gerektirdiği nitelikler vardır, bunların başında bilgisel birikim gelir. Türkiye'de yayıncılığı elinde bulunduranların çoğu ayak satıcılığından yetişmiş, yükçülükten gelmiş kimselerdir, içlerinde ilkokul öğrenimi görenler bile sayılıdır. Ben, bunca yıldır yayıncılarla yakınlık içindeyim kitap okuyan yayıncı görmedim desem yalancı çıkmam. Ülkemizde yayıncı denince yazarları sömüren, toplum kurallarına, aktöre ilkelerine uymayan kimse anlaşılır. Belkemiğine gelen kurşunla dolaşamaz duruma gelen, belden aşağısı tutmaz olan bir yükseköğretim üyesinin yapıtlarını onbinlerce basıp iki üçbin bastım diye karşılığını ödeyen yayıncılar biliriz, bunlar ölünün toprağını bile boyar satarlar.

Yayıncılık, uygarlığın gelişmesinde, yurttaşların aydınlanmasında büyük önem taşıyan, etkinliği olan bir kuruluştur derken düşünsel girişimleri göz önünde bulunduruyoruz. Çağımızın uluslararası ilişkilerde büyük bir etkinlik kazandırdığı iletişim araçlarının ekinsel etkinlikleri de önemli bir olgudur. Bireyler, bu ekinsel etkinliklerin içeriği oranında aydınlanır, yeryüzünün dört bucağında olup bitenleri öğrenerek bilgi birikimleri kazanır. Bu birikim bilincin, usun denetiminden kaçırılmış bilgi öğeleriyle karışıp kaynaşırsa

iletişimden beklenen olumluluğun yerini olumsuzluk alır. İslam ülkelerinde böyle bir durum görülüyor. İletişim araçları bin dört yüz yıl gerilere gitmenin yararına inandırma uğrunda olumsuz yola itilmiştir. Bu bir uyanma değil, çağın iletişimsel etkinlikleriyle daha derin bir uykuya dalmaktır. Bunun son örneği Cezayir genel seçimlerinden alınan sonuçtur. Batı uygarlığının odaklarından biri olan Fransa'nın egemenliği altında yüz otuz yıl yaşamış olmasına karşın düşünsel-bilimsel alanda ileri bir uyanış gösterememiştir.

Yayın araçlarının, iletişim olanaklarının kötüye kullanılması kimi çevrelere çıkar sağlayabilir, ancak bu çıkar toplumun yararına işlemez, günün birinde beklenmedik bir yıkıma yolaçar. Bir ülkede bütün iletişim araçlarının dinin denetimi altına verilmesi, dinci bir yarar uğrunda işletilmesi gelecek için korkulu belirtiler doğurur. Yeryüzünde dinin kalkındırdığı, geliştirdiği, yükselttiği bir toplum görülmemiştir. Özellikle islam ülkelerinin içinde yuvarlandıkları yoğun karanlığın, çağdışılığın başlıca nedeni değişmez koşulları olduğu bilinen dindir. Sömürücü ülkelerin egemenliği altına giren müslüman toplulukların durumu incelendiğinde, hepsinin de din yoluyla bağımsızlıklarını yitirdikleri, Avrupa-Amerika gibi sömürgenlerin ellerine düştükleri, üstelik bunu da bir mutluluk saydıkları kolayca anlaşılır.

Bugün başta Türkiye olmak üzere, bütün islam ülkelerinde başlayan dinci gelişmenin kadınları karanlığa itmeyi, ortaçağın kapalı yaşamına sürüklemeyi amaç edindiği bilinmektedir. Yayıncılık, iletişim araçları hep kadın sorunlarına ağırlık vermiş (dinci çevrelerde), kadının giyim kuşamı başlıca konu durumuna getirilmiştir. Çağımızda yapılacak başka daha önemli iş yokmuş gibi hep kadın öne sürülür, onun örtünmesi, erkeğin buyruğu altında bir eğlence gibi görülmesi gündeme getirilir. Kadınlar da, kendilerini insanlıktan çıkaran, bu uygulama karşısında susmayı büyük bir üstünlük sayarlar. Dinci çevrelerin yararlandıkları iletişim araçları kadının tutsaklığından başka sorun bilmiyor. Yükseköğrenim kurumlarında okuyan kızlarımız arasında bile, kadını insan olarak

görmenin ezikliğini duyanlar, erkeğin oyuncağı olmakla övünenler az değildir. Yükseköğrenim gören, üstelik hekim, mühendis, hukukçu, fizikçi, kimyacı, mimar bg. olan, doğa bilimleriyle ilgili bilgiler edinen bir kadının bir ilkokuldan çıkma imamın öğütlerine uyması, konuşmalarına göre yaşamını düzenlemesi çağımızın, insanlık adına, utanç verici olaylarından biridir. Yükseköğrenim kadının bilinçlenmesine, bir insan olduğunun anlamını kavramasına yetmiyor. Yollarda, kara örtülere bürünerek, erkeğinin arkasından uysal bir köpek gibi yürümeyi islam dini adına bir erdem sayıyor.

Ülkemizde kadınların büyük bir çoğunluğu evinde kapalıdır, çalışan, gününün bir bölümünü evinin dışında, topluma açık olan kadın sayısı azdır (kırsal kesim dışında), bu nedenle iletişim araçları evde kapalı kadını daha kolay etkilemektedir. Kadınlar Kur'an kurslarına, camilerde söylev dinlemeye giderler, buralarda uygarlıkla ilgili en ufak bir bilgi edinemezler, bütün söylenenler, dinletilenler karanlığa itici, islam dininin doğuş yıllarında sürdürülen uygulamaya yönelticidir. Oysa kırsal kesimlerde durum başkadır, kadın üreticidir, tarlasındadır, çayırındadır, yaşamını sürdürebilmek için çalışma gereğindedir. Çalışma gereği, kadını, çarşafa, baştan ayağa örtünmeye itmez, devinmeyi kolaylaştırıcı bir giyiniş ister. İşte bu nedenle, kırsal kesimin çalışan, üreten kadını büyük illerde evine kapanan kadınlar gibi "kapalı" değildir. Öyleyse islam dini neden kırsal kesimde başka, büyük illerde, varlıklı çevrelerde başkadır? Trabzon ilinin Of ilçesinde köylü kadınlar yabancı erkekler karşısında çekingendir, kaçınmayı-örtünmeyi yeğler de tanıdık erkekler arasında daha özgür davranır. Oysa islam dininde bütün erkeklerden kaçınma vardır. Çalışma, üretim biçimi kadını erkeklerin yanında belli bir duruma getiriyor, bütün erkeklerden kaçınma uygulanırsa üretim duracak. Bu nedenle yalnızca "yabancı erkek"ten kaçınma uygulanıyor. Bu da islam anlayışıyla pek bağdaşmayan bir uygulamadır; ancak yaşam çelişkiye aldırmıyor.

Yayın araçlarından yararlanan, önemli bir çıkar sağlayan Oflu hoca köylerde dolaşır, yağ-peynir karşılığı dinle ilgili-

ilgisiz yazıcıklar satar, sonra büyük illere gelir "camiye yardım" diyerek başka yoldan bir yarar kaynağı bulur, birkaç yıl geçince Bursa-İstanbul-İzmir-İzmit bg. yörelerinde toprak satınalır, ev yapar, sonra evi genişletir, birkaç kata çıkarır, kırsal kesimi unutur, kendi köyünün adını anmaz bile; "tarikat"a girer, yükselir "şeyh" olur, "efendi" olur, genel seçimlerde saylav adaylarını ayağına getirerek yönlendirir, elini-ayağını öptürür. Bu olay yayın-iletişim aracılığıyla "uyanma" diye duyurulur topluma.

XVI

"Uçurum" sözcüğü, Türkçe "uç" kökünden gelir, bundan "uçmak", "uçuş", "uçurum" sözcükleri gibi başka sözcükler de üretilmiş. Burada "uçurum" üzerinde durulacak. "Uçurum" olumsuz içerikli bir sözcüktür, hangi uğraş türünde olursa olsun bir yıkımı, kötüye gidişi bildirir. Uçurumların en büyüğü, en korkuncu toplum kurumlarında açılanıdır. Bu uçurum inançlarla, düşüncelerle, bilimle, yaratıyla, davranışla, öğretimle, eğitimle bg. ilgilidir. Bir toplum, uçurumlardan korkmamaya alıştırılmışsa bitkisel yaşama girmiş, bütün bilinç odaklarından koparılmış demektir. İslam ülkeleri böyle bir durumdadır, uçurumun başına gelmiş ancak uçurumu göremiyorlar. Türkiye'de ilk uçurum 1950 yönetimiyle başlamış, 12 Eylül uygulamalarıyla önüne sisler çekilerek örtülmüştür, artık görülmüyor. 12 Eylül yönetimi, uçsuz bucaksız bir çölde ılgınlara doğru yürüyen deve sürüsünün öncülüğünü üstlenmiş kişilerin, yetkililerin gündeme getirip yasallaştırdıkları bir uygulamadır. Deve sürüsünün önünde bulunan bu uzun kulaklı, iri gözlü, ağır yürüyüşlü uysal yaratık kılavuzdur, önünde yoğun bir sis vardır, yuvarlanacağı uçurumu göremiyor. Bu uysal yaratık, içgüdülerinin etkisiyle, uçurumun korkunçluğunu boşluğun yansıttığı esintilerden sezmiş olacak ki, yuvarlanacağı çizgiye yaklaşınca birden yana sıçramış, böylece kılavuzluk ettiği deve sürüsünü uçuruma vererek kendini kurtarmıştır.

Uygarlık tarihinde, en korkulur uçurum, son iki tektanrıcı

dinin egemenliğiyle başlamıştır. Bu iki son dinden birincisi kendinden önce gelmiş bütün uygarlık ürünlerini ortadan kaldırmayı görev edinmiş, özellikle Anadolu ilkçağını silmeye çalışmıştır. İsa, bir tanrı elçisi göreviyle, tanrının yapamadığını yapan insanların elinden çıkmış ne varsa yoketmenin yararını vurgulamış, uygarlığı kendisiyle başlatmanın çılgınlığını yaşamıştır. Muhammed, kendinden önce gelenlerin saptırıldığını, tanrısal doğrultudan ayrılmaların hızlandığını ileri sürerek, kadınlarının etlerinden yayılan yumuşatıcı sıcaklığın gevşetici etkisiyle yeni bir dönemin başladığını vurgulamıştır. Bu vurgulamanın arkasında, sayıları kesinlikle bilinemeyen, etkileyici, çekici Arap güzellerinin, azgın dişilerinin yönlendirici duygulandırmaları saklıdır.

Fırtınalı havada bir denizin kıyısında durmak, yükselen-alçalan dalgalara bakmak eğlenceli olabilirse de güvenli değildir, kişi denizin etkisiyle kıyıya vuran dalgalara yaklaşabilir, önce ıslanır sonra sulara yem oluverir, yutulur. Toplum sarsıntıları da öyledir, önce uzaktan esintileri, sesleri duyulur, sonra bireyi içine çeker götürür. Sarsıntının akışına kapıldıktan sonra yardım istemek, çırpınmak, kurtulmaya çalışmak boşunadır, olay gereğini yerine getirecektir. Doğa yasalarında sıçramalar, sapmalar vardır sanırız, oysa yanılma bizim algılarımızın yetersizliğindedir. Anasından gözsüz, elsiz, ayaksız doğan bir bebeğin eksikliğinde doğal yasalarının sapmalarını aramamız yanlıştır. Bebek, daha oluş evresindeyken ananın gövdesine hangi bozucu, saptırıcı etkenlerin girdiğini bilmemiz gerekir. Doğa tuzlu sudan tatlı yemek çıkacağını söylemiyor, onun tuzunda bal yoktur, isterseniz arıya tuz verin bakalım emer mi?

Son iki tektanrıcı dinle uygarlığın gelişmesinde birtakım sapmalar olmuştur kuşkusuz. Bu sapmaların başında kadını erkeğin arkasında yürüten inançlar gelir, çoktanrıcı dinlerde böyle bir uygulama görülmemiştir. Demek kadın konusu düşünülürse bu son dinlerin gelişimi olumsuzdur. Neden kadın erkeğin arkasında, ondan birkaç adım geride yürüsün, yüzünü örtsün, karalara bürünsün? Tanrının yarattığı söylenen Havva'nın

yüzü, kalçaları, omuzları, göğüsleri örtülü müydü? Neden tanrı ilk yarattığı kadının yalnızca bir yerini yaprakla örtme gereği duymuş, öteki yerlerini açık bırakmış? Kişinin görevi tanrının buyurduklarına uymaksa, hangi yetkiyle tanrının açık bıraktığını örtmeye çalışıyor? Tanrı islam inançlarının bildirdiğine göre, kadınların örtünmelerini, evlere kapanıp kalmalarını yeğliyorsa onları çıplak doğurtmasının nedeni nedir? Böylesine yüce bir güç kadını daha doğarken örtülü yaratamaz mıydı?

Doğada örtünmek, kaçınmak yoktur, insanı yıpratıcı, sağlığını, yaşamın yıkıcı olaylar karşısında korunma, sığınma vardır. Bunda da başlıca ev edinme, giyim kuşam geçerlidir. Ev edinmek yağmur, kar, yel bg. doğal olaylardan korunmayı sağlar, giyim kuşam ise ikinci önlemdir. Giyim kuşamın düzgün, uyumlu, yakışıklı olması istenir, insanda böyle bir süslenme, olduğundan daha alımlı görünme eğilimi vardır. Oysa, islam dininin önerdiği söylenen örtünme kadını bütün gövdesel güzelliğinin ötesine çekiyor, onu bir "görünmeyen varlık" durumuna getirerek doğasından uzaklaştırıyor. Böylece kadın, yalnızca erkeğinin doğal gereksinimlerini yerine getiren sıcak, diri bir araç oluveriyor, örtünmeyi seven kadın da kendisinin bir araç olarak "kullanılmasına" ses çıkarmıyor, erkeğin belli istekleri karşısında kimliğini yitiriyor. Burada, ister istemez birkaç soru beliriyor, bunlar da cennetle ilgilidir.

Tanrı, bütün mutlulukların kaynağı, cenneti neden yaratmıştır? İnsan yeryüzüne gelirken başka bir ülkede mutluluğun bulunmasına gerek neydi? Neden cennet varken dünya ya da dünya varken cennet yaratılmıştır, insan bunlardan birinde mutlu kılınamaz mıydı? İnsanlar dünyaya sığmayacaklar, bu nedenle ölmek, öte dünyaya gitmek gereklidir, denebilir. Peki öte dünya bu dünyadan giden insanların hepsini içine sığdırabilecek mi? O dünyanın ucu bucağı yoktur, dolmaz denecek, biz de öyleyse tanrı neden bu dünyayı öyle uçsuz bucaksız yaratmadı? sorusunu yöneltiriz. Bu soru-yanıt ikilisinin ardı gelmez, gerici, birtakım kandırıcı, boş sözcüklerin arkasına sığınarak geviş getirecektir. Bu tür yanıtlar insanın soru

sorma gereksinimini gidermediği gibi bilincin bulanmasına da yolaçar.

Tanrı, Adem-Havva ikilisini yarattı, sonra cennetten kovdu, yeryüzüne sürdü, böylece tanrının yarattığı insan, yine tanrının yarattığı bir suç öğesi yüzünden yurdundan sürüldü, sayısız görevlerle yükümlü kılındı. Yanılgı bu "yarattı"dan kaynaklanıyor, insan bu sözcüğe inanınca, elinde olmadan, öteki yükümlülüklerin, açıklamaların ağına düşüyor, "cennet", "cehennem" ortaya çıkıyor. Gerçekte saçmalık "yaratmak" sözcüğüne yükletilen anlamsızlıktadır. Tanrı Havva'yı yarattı da ona "örtün" dedi mi? Kutsal kitaplarda böyle bir açıklama var mıdır? yoktur. Yalnızca Kur'an kadının örtünmesi gereğini, bir iki yerinde, ileri sürüyor. Peki Tevrat, İncil gibi kitaplar da kutsaldır, tanrı onları da Musa-İsa gibi elçilerine göndermiştir, onlarda neden böyle sözler yoktur? diye sorunca gericinin yanıtı "onları insanlar değiştirmiştir" biçimindedir, oysa bu yanıt da boşluktadır, Kur'an'dan önce gelen kutsal kitapların değiştirildiğini gösterebilecek en ufak bir kanıt yoktur elimizde. Muhammed kendi yerini sağlama bağlamak, pekiştirmek için önceki kitapların değiştirildiğini, tanrı sözü olmaktan çıkarıldığını söyleme gereğini duymuştur.

Bu konuya ne yanından bakılırsa bakılsın, insanı çevreleyen bir yanılgının etkisinden kurtulma olanağı yoktur, insan elinde olmadan bir yanılgı içine düşmüştür. Elinde olmadan diyoruz, bu da, düşünmenin yasaklanışından geliyor. Kutsal Kitap düşünmeyeceksin, sormayacaksın, inanacaksın gibi bir anlatımı yeğliyor, böyle söylemese bile sezdiriyor. Kur'an ise tanrının verdiği usu, bilinci yine tanrının denetimi altına sokuyor, üstelik bir de "yazgı" getiriyor; tanrı sana us verdi düşüneceksin, anlayacaksın deniyor, ancak neyin düşünülmesi, neyin anlaşılması gerektiğini de yine tanrının onayına bırakıyor. Bu durumda usun, bilincin önemi, etkinliği yoktur artık.

İnsan bir "us varlığı"dır, "bilinç varlığı"dır, onu bu iki yetisinden soyutlamak, doğal kişiliğinin dışına iterek öteki diriler gibi bir ortamda görmektir, biricik ayrım gövde yapısının biçimindedir. İnsan, kendisine kimlik-kişilik kazandıran bu iki

üstün yetisinden yoksun bırakılınca sorumluluk da taşımaması gerekir. Oysa islam inancı öyle söylemiyor, bir yandan sorumlusun, görevlerin, yükümlerin vardır diyor, öte yandan da usunu, bilincini tanrının buyurduğu doğrultuda kullanırsan suçtan kurtulursun önerisi getiriliyor. Us-bilinç tanrı buyruğun denetimi altına sokulunca düşünme özgürlüğü ortadan kalkar, düşünme özgürlüğünün ortadan kalktığı bir yerde kişisel sorumluluk da saçmalıktır. İşte müslüman bu saçmalığı görmek istemiyor. Yazgı varsa sorumlu değilim, yazgı yoksa sorumluyum. Günümüzde müslümanın anlayamadığı gerçek budur. Bu gerçek kavranmadığı sürece "islam uyanıyor" sözleri delicedir.

İkinci Büyük Savaş'tan sonra dünya bir bunalıma girmiştir, insan kendi doğal ortamının dışına itilmiş gibi benliğinden kopmuştur. Bu durumu sezen açıkgöz dinciler, biricik kurtuluş yolunun kendi yerinde olduğunu, tanrı buyruklarına sarılmanın kaçınılmazlığını vugulamaktan geri kalmadılar. Bu girişimin örtüsü arkasında saklanan yalnızca çıkarlar, yararlardı. Çıkar-yarar tutkusu dini eşi benzeri görülmemiş "kurtarıcı" durumuna getirdi, böylece dinle ilgili yayınlar, sürümler şaşırtıcı bir niceliğe yükseldi. Okuyucu daha korkunç bir bunalımın kıyısına geldiğini göremedi, sakıncanın bilincine varamadı.

Bunalımların belli, kesin nedenleri yoktur, çokluk nedenler üst üste yığılır, birbiriyle karışır, hangisinin başat olduğunu anlamak güçleşir. Kişi, kendini toparlayıncaya değin başka bir bunalım gelir eskisini kıyıya iter, onu üçüncü, dördüncü bunalım izleyebilir. Bu gibi durumlarda önemli olan, kişiyi kurtarabilecek gücü taşıyan, onun ırasıdır. Ira kişiliğin tabanını oluşturan, kişiyle varlığını sürdüren bir davranış odağıdır. Bir kişinin ırasını inançları etki altına alırsa benlik duygusunun kararmaya başladığını sezmek güç değildir kanısındayız. Din, ne denli usa, bilince değer verir görünse bile, ilk işi ırayı silmektir, başka türlü kişiyi bir bilinçsiz buyruk varlığı durumuna sokma olanağı yoktur. Bir din, kişinin yapması gerekenlerin hepsini, tanrının denetimi altında bulunan yazgıya bağlarsa, ona inanan insan "kişilik"ten yoksun kalmış demektir, o diri bir varlık olarak öteye beriye itilir-çekilir.

Ira, kişisel davranışları yönlendiren, bireyin başka bireylerden ayırdedilmesini sağlayan odaktır, daha açığı kişinin yazıya geçirilemeyen kimliğidir. Bu kimlik, ülkemizde "nüfus kütüğü" denen yere geçirilmez, orada kişinin yalnızca adı-sanı bulunur, doğum-ölüm yılları yazılır. Uygarlığı yaratan, geliştiren hep bu yazıya geçirilemeyen, nesnel belgelere dönüştürülemeyen ıralardır. Dinler, bu ıraları yokettikleri sürece etkili, yokedemedikleri sürece etkisiz kalır; bu nedenle dinin en büyük karşıkoyuncusu ıradır, ıranın en acımasız saldırganı da dindir. Dinlerin gelişimini, yayılımını inceleyen, araştıran bir uzmanın kolaylıkla görebileceği gerçek şudur: nerede uygarlık çökmeye yönelmiş, tabanı sarsılmış, dağılmaya yüztutmuşsa orada yeni bir din ortaya çıkmıştır. Yine nerede uygarlık doğamamış, gelişmemişse orada katılığı ilke edinen bir din doğmuştur, bunun nesnel örneği islam dinidir. Yeryüzünde, daha önce doğmuş, başka büyük dinler vardır, hepsinin tabanı, besleyici toprağı doğadır. Tektanrıcı dinlerde başat özellik doğada doğadan uzak yaşamaktır, bu olumsuz tutum insanı nesnel varlığının dışında bir varlık aramaya itmiş, kendi özüne yabancılaştırmıştır. Bu, uygarlık alanında, önemli bir insan sorunudur.

Din, özellikle tektanrıcı olanlar, kişiyi önce doğal ortamdan, nesnel dünyasından sürgüne gönderip boşluğun içine itiyor, onu yalnızlıkla korkutuyor, sonra ona yeni bir dünya öneriyor. Bu yeni dünya ise yalnızca düşünüldüğü sürece vardır, tarlada-çayırda çalışırken, ormandan odun keserken, pınardan su taşırken, denizde yüzerken yoktur. Kişi, doğal yaşamı ortamının dışına itilince kendini bulmanın güçlüğünü seziyor (düşünmeye başlayınca), yerini arıyor, güvenilir bir dayanak istiyor, doğal ortam onu doyuma ulaştıramıyor. Bu durumun uygarlıkla yakınlığı yoktur, uzaklığı vardır. Yerini aramak uygarlıkla, yerinden uzaklaşmak ise uygarlık dışına çıkmakla bağlantılıdır. Öyleyse kişinin gerçeğini yaşadığı doğal varlık alanının dışında aramayı yeğleyen bütün inanç kurumları bunalıma sürükleyicidir, bunalımdan kendine çıkar sağlayıcıdır. Önce bunalıma sürüklemek, sonra bunalımdan kurtarma kan-

dırmacalarıyla düşünsel sömürüye girişmek dinde başarının en tutarlı yoludur.

Üzerinde yaşadığımız bir dünya vardır, bu dünyanın yapısı da bellidir, beş duyuyla algılanıyor. İmdi, beş duyuyla algılanan dünyanın yönetimini yalnızca düşlemlere dayanan bir gölgenin gücüne bırakmak sorunu ortaya çıkıyor. Nesneli nesnelin dışında görmek sağlıklı bir düşünme yetisinin işi değildir. Din, karnı acıkan, susayan bir kimseyi inançlarla, soyut kavramlarla kandıramaz, doyuramaz, susuzluğunu gideremez. Ağlayan bir bebeği cennet sözcükleriyle avutamaz, ona gereksediğini vermek kaçınılmazdır. Öte yandan düşlere dayalı alana çıkınca bütün gerekimler aktarılıyor, doğa dışında kalan yüce bir varlığın başarısı sayılıyor. Kişi, katı inançların etkisi altında ezildiğinden soramıyor, araştıramıyor: acıkınca karnımı nesnel varlıklarla, yemekle doyuruyorum, tanrıya yalvarmak-yakarmak bana doyurucu bir nesnel besin vermiyor. Oysa, yine kendi kendime, düşünsel-düşlemsel alanda bir varlık yarattım onunla oyalanıyorum; karnım acıkınca toprağa basıyorum, karnım doyunca topraktan kopuyorum.

Bu soruları düşünebilen kişide kendine dönüş, benliğinin bilincine yöneliş vardır. Ancak bu yönelişin karşısına, yine inançların çıkardığı başka bir engel biliniyor: sana istediklerinin hepsini veren tanrıdır, onun dışında seni koruyan, besleyen, yaşatan, geçindiren, devindiren, düşündüren yoktur. Ne yandan bakılırsa bakılsın, kişi bir çıkmaza itiliyor, itildiği çıkmazdan yine onu oraya iten kurtarıyor, iten varlık iki çelişik durumu özünde birleştiriyor.

İkinci Bölüm
Çöküşün Ayak Sesleri

ÇÖKÜŞÜN AYAK SESLERİ

XVII

Çağımızın gerçeğinde kara, yoğun bulutlar yükseliyor; güneş ışınlarının süzüldüğü birer süzgeç niteliği taşıyan bu bulutlar gelecek kuşaklara güneşi bile başka türlü göstermenin sapkınlıklarıyla yüklüdür. Uygarlık gelişiyor, bu gelişmenin ürünlerinden gelişmeye karşı olanların yararlandıkları da hepimizce biliniyor. Minerva'nın baykuşu uçuşlarını hızlandırdı, Zerdüşt üzülerek Ahura-Mazda'nın ışınlarını, bilgeliklerini uygarlığın çekmecelerine yerleştiriyor. Buddha özgür istencin kanatlarını takınarak arınmanın doruğuna uçuyor, ilkçağın aydınlattığı bilgi kaynakları karanlığın yoğun örtüsünü yarıyorsa da durum pek iç açıcı değil, karanlığı besleyen kaynaklar aşırı bir sömürüye uğratılmış, usun egemenliğini kaldırıp dinin karanlığını yaymaya çalışan odakların çoğaldığı görülüyor. Sömürü karanlığı, sömüren karanlığı seviyor. Uygarlık tarihi boyunca bilinçle bilinçsizliğin, aydınlıkla karanlığın böylesine boğaz boğaza geldiği acımasız bir dönem görülmemiştir.

İnsan bilincini besleyen sularda bulanma var, yürekten çıkıp gövdeye kan dağıtan atardamarlar tıkanıyor, sarsıntılar geçiriyor kişi, ayaklarıyla kollarını birbirine bağlayan sinirler gevşiyor, uygarlık geviş getiriyor bütün islam ülkelerinde, kadınlar sudan ucuz, esen yellerden uçarı. Çağımızın üstün güçlü devletlerinde içsel bunalım, düşünsel çöküş hızlanıyor, Japonya'yı atom bombasıyla yenilgiye uğratan Amerika, bugün

oraya dilenmeye, satış yeri aramaya gidiyor, üstelik zıpçıktı başkanıyla, aşağılık duygusunun bile altına düşen bir bencilliğin kokuşmuşluğuyla. Avrupa, işyerlerinde çalıştırdığı, varlıklı kıldığı, emeğini sömürdüğü müslüman işçilere iğrenerek, tiksinerek bakıyor, onları çağımızın insanı bile saymıyor. Almanya'da "Hitlerci dazlaklar" çoğalıyor gittikçe, Türkler'e dayak atıyor, yergiler, sögüler yağdırıyor. Türkler de gerici, anlayışsız, karabaş hocaların, hacıların kılavuzluğunda bir deve sürüsüne dönüştürülmüş. Almanya Türk'ü istemiyor, dahası "insan" bile saymıyor.

Rusya ise bağımsız bölgelere ayrılıyor, bizimkiler ağzı birer karış açılmış, "Rusya çöküyor" diyorlar, oysa çöken biziz, geri kalmış ülkelerdir, hepsi de "islama dönüş" çığlıkları içindedir.

Hangi düşünce türünde olursa olsun, geriye dönüş kendi kendine yetmemek, yetersiz kalmak, ayakta durabilmek için eskiden güç almak demektir. Eski bilinir, öğrenilir, böylece ulusun geçmişi, geçirdiği gelişim aşamaları açıklığa kavuşturulur. Ancak geçmişi gündeme getirerek güncel yaşamın düzenleyicisi, yönlendiricisi durumuna getirmek çöküşe yürümekten öte anlam taşımaz. Geçmiş ne denli güçlü, verimli olursa olsun kendi süresinin içinde gösterdiği başarılarla anlam kazanır. Geçmiş geleceğe ışık tutar, gelişimin yönünü gösterir, ancak bütünüyle gelecek olmaz. Gelecek daha sonraki dönemin geçmişidir. Biz, geçmişi olduğu gibi aktarırsak "gelecek" kavramının ne anlamı kalır, ne de önemi. Oysa yetersiz kişi böyle düşünemez, ona göre geçmişi bir dokunulmazlık içinde yaşamak, yaşatmak gerekir. Yukarda Muhammed'in yaşadığı döneme, "mutluluk çağı" denen evreye dönüşü islamda "uyanış" sayanların durumu böyledir, sağlıklı bir gelecekleri yoktur. Bu geriye dönüş yararlıysa islam dini bin dört yüz yıllık süre içinde en ufak gelişme, ilerleme gösterememiş, kendisine bağlanan toplumları taşıllaştırmış demektir.

Avrupa uygarlığının kökeni, besleyici odağı Grek-Latin uygarlığıdır, Anadolu ilkçağıdır. Günümüzde hangi Avrupa ulusu bu geçmiş çağlara, eskiye dönmek ister, hangi kilise İsa'nın ortaya çıktığı dönemin koşulları altında yaşamayı özler? Buna

önce kilisenin oluşturduğu toplumsal kurumlar, yararlandığı çağdaş uygarlık buluşları engeldir. Geçmişin diriliği geleceğe sağladığı yararla ölçülebilir (bu konuyu *Geçmişin Yaşama Gücü*, 1982, adlı çalışmamda ayrıntılarına değin örnekler vererek inceledim).

Anadolu uygarlığı, çağdaş uygarlığın doğuş odağıdır. Çağdaş Avrupa uygarlığının tabanında Mısır, Hind, Mezopotamya uygarlıklarının da izleri vardır, eski kuzey topluluklarının da. Ancak yönlendirici, geliştirici etki Anadolu ilkçağından gelmiştir. Bunun en açık kanıtı Avrupa müzelerini dolduran Anadolu kökenli kazıbilim buluntularıdır. Bu buluntuların çoğu gizlice Anadolu'dan kaçırılmış, çalınmıştır. Avrupa, bütün başarılarına karşın, hırsızlığın da en çok geliştiği yerdir. Dünü gibi bugünü de öyledir Avrupalı'nın, çalmadan, sömürmeden yaşayamaz Avrupalı. Avrupalı bunları, bu olumsuz girişimleri, kendi başına yapmadı, özellikle islam ülkelerinden yardım gördü, göreve çağrıldı, önemsendi. Bunun nesnel kanıtı da bugün islam ülkelerinin, islam toplumlarının içinde bulundukları utanç verici durumdur. Petrol gelirlerini sömürmek, yemek yedirmek için Avrupalılar'la işbirliği yaparak yurttaşlarını boğaz tokluğuna çalıştıran hep Arap devlet adamlarıdır. Amerika, Saddam Hüseyin'i vururken en büyük gücü müslüman Araplar'dan, Kur'an'ın anayasa olduğunu ileri süren yöneticilerden almıştır. Bu olumsuz davranışların örneklerini islam ülkelerinin geçmişlerinde de bulabiliriz. İslam dini, bütün öğütlerine, önerilerine karşın Araplar'ı birleştirememiş, dağınıklıktan, sömürülmekten, gerilikten kurtaramamıştır. Bugün, Mekke-Medine yörelerinde çok görkemli yapıların, konakların, konukevlerinin yapıldığını biliyoruz, ancak o yeni konutlarla orantılı bir Arap gelişmesinden sözedemiyoruz. Petrolden sağlanan başdöndürücü gelir Araplar'ın uygarlık alanında önemli bir adım atmalarına yetmemiştir.

XVIII

Çin, yeryüzünün en büyük topraklarını elinde bulunduran, in-

sanı en çok olan bir ülkedir. Avrupa uluslarından çok eski, görkemli bir geçmişi vardır, üstelik uygarlık bakımından kendi kendine yeten bir toplumdur. Yaşam ilkelerine dayanan, güncel davranışları düzenleyen, eğitici- öğretici bir felsefesi vardır. Bu felsefenin odağını Konfuçyüs (İÖ. 552-479) ile başlayan aktöre anlayışı oluşturur, onun görüşlerini geliştiren, yayan başka bilgeler, düşünürler de yetişmiştir. Çin insanı azla, olanla yetinmeyi seven, yaşamını kendi elinin emeğiyle biçimlendiren, başka ülkelerden uygarlık aktarmayan bir ıranın taşıyıcısıdır. Çin, inanç bakımından, ortaçağ nedir bilmez, din değiştirmemiştir, eski inançlarını çağın akışı içinde korumayı, günün gidişine göre uygulamayı başarmıştır. Yeryüzünde dinini, düşüncelerini, yaşama koşullarını, yönetimini, toplumsal kurumlarını kendi kendine oluşturan, yaratan, yaşatan biricik ulus Çin'dir. Avrupa egemenliği altına giren Çin'de Batı'nın sömürücü yozlaştırma girişimleri önceleri etkili olmuş, ancak Çin insanı aydınlarının uyarılarıyla yüzyılımızın başlarında kendi kimliğini bulma yoluna girmiş, sonunda egemenliğini eline geçirmiş, sömürgen Avrupalı'yı ülkesinden kovmuştur. Uygarlık bakımından, günümüzün Çin'i, bütün savaş araçlarını yapmakta, çok ileri bir yaratı aşamasında yaşamaktadır. Avrupa, kendine uygun bir uşak bulmuş, Çin'i istediği gibi sömürmek için "milliyetçilik" sakızını ortaya atmış, Çan Kay Şek (1887-1975) bir yozlaşmış kişiyi devrimcilere karşı savaşa itmiştir. Avrupa bu girişiminde de başarılı olamamış, başa geçen Mao (1893-1976) ülkesini çağımızın üç büyük gücünden biri durumuna getirmiştir. Çin devriminden tedirgin olanların başında, o dönemin Türkiye yöneticileri gelmiştir. Amerika-Avrupa sömürgenlerinin etkisiyle Çin'i komşularını korumak için gönderilen beşbini aşkın Anadolu çocuğu Kore topraklarına gömülmüş, dönemin yöneticileri bunların kanıyla övünecek nitelikte soysuzlaşmıştır.

Türkler'in Çin yakınlarında, Kore'de ne işleri vardı? Bu sorunun yanıtı BM üyeliği, Amerika kulluğu olabilir ancak. Oysa Kurtuluş Savaşı'nda bile beşbin Türk ölmemiştir. Bu, Türkiye için, utanç verici bir durumdu, Türk tarihinde geçen olaylarla

bağdaşmıyordu. Sonunda Avrupa Asya'da utanç verici bir yenilgiye uğradı, özellikle Amerika Kore, Vietnam savaşlarında aşağılık bir çöküşle oralardan çekildi, yenilginin hıncını müslümanların yardımlarıyla Irak'tan almayı denedi, Türkiye'nin kapılarını açmasıyla biraz başarı da sağladı.

Yukarda sözüedilen olayları biraz geniş kapsamlı düşünelim. Bu olaylarda Türkiye'nin kazancı, yararı nedir? Kore Savaşı, Irak Savaşı ülkemizin geçmişi, geleceği bakımından bize ne kazandırdı? BM yanında yeralmak inandırıcı bir yanıt değildir. Bugünün BM topluluğunu oluşturan devletlerin nerdeyse büyüklerinin hepsi 1915 Çanakkale Savaşı'nda ülkemize azgınca saldırmadılar mı? Makarios'un eli kanlıları Kıbrıs'ta Türkler'i keserken BM kimden yana olmuş, Amerika kimden özveri beklemişti. Menderes dönemi ülkemize uygarlık alanında hangi yüz ağartıcı gelişmeyi getirebildi? Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Türkiye uluslararası ilişkilerde, Atatürk'ün gösterdiği yol dışında neyi başarabildi? Amerika, BM yandaşlığı hangi konularda Türkiye'ye yararlı oluverdi? Yine DP yönetimiyle başlayan aşırı borçlanma, Osmanlı yönetiminin şu pek ünlü "Genel Borçlar/Duyûn-i Umumiye" bağımlılığının bir uzantısı değil midir? Ulusal bütçesi aldığı ödünç akçaların üremine yetmeyen bir ülkede "borç yiğitin kamçısıdır" sözlerinin anlamı nedir? Bu kamçı yiğiti koşturur, ancak gücü tükendiği yerde yığılır kalır, onu yeniden koşturmak için kamçı değil sağlığının düzelmesini beklemek gerekir. İnsanlarımız sözcüklere çok kolay inanıyorlar, bu sözcükler sevilen, sayılan, güvenilen bir yetkilinin ağzından çıkmışsa genel geçerlik kazanıyor, nerdeyse yasaya dönüşüveriyor. Gençliğimizin geçtiği DP dönemini anımsıyoruz, neydi o günler? CHP'den ayrılan, DP kuran yetkililer birdenbire birkaç yıllık geçmişlerini unutverdiler, kendilerinin de ortak oldukları uygulamaların suçunu hep CHP topluluğuna yüklediler. Biz gençler de inandık onların yakışıksız yalanlarına. DP kurucularının hepsi CHP döneminin yetkili, ilerigelen kişileriydi, onlara geçmişte neler yaptıklarını, sorumluluklarını sormayı beceremedik, düşünemedik.

Durum günümüzde de öyledir, pek değişmemiştir. 12 Eylül yıkımının sorumluları önceki dönemin sıkıyönetiminde görev üstlenmiş kimselerdi, sonra suçu başkalarına yüklediler, halkımız da inanıverdi, sesini çıkaramadı. Bu yerden bitme yetkililer kendi yolsuzluklarını örtmek için bir de özel yasa çıkardılar. Onlara göre bütün yapılanlar Türk ulusunun yararına, çıkarına idi. Peki ortalığa yayılan yolsuzluklar da öyle miydi? Neyse bu konu daha önce gündeme getirilmişti, yinelemenin gereği yok.

Bir ülke, geçmişiyle geleceğini dengeye oturtamazsa, geleceğini yaşatacak gücü geçmişin yıkıntılarında aramaya koyulursa, çöküşün eşiğine yaklaşmıştır. Ulusları kurtaran, birer tarih varlığı kılan düşünsel yaratılardır, uygarlık alanında gösterdikleri özgün başarılardır. Yukarda Çin örneğini verirken, bu ülkenin geçmişini gözönünde bulundurduk[6]. Hindistan'ı da örnek alabilirdik, ancak bu ülke Avrupa'nın ilgisini başka yoldan, büyük yerüstü ürünleri nedeniyle çekmiş, ortaçağda şu "baharat" denen güzel kokulu bitkiler dolayısıyla büyük ilgi uyandırmıştır. Hindistan'ın ikinci ilginçliği de Avrupa ülkelerinde birer gizem yurdu, söylenceler evreni diye bilinmesidir. Çin için böyle bir durum yoktur, Çin daha çok içine kapalı bir ülkedir, Hindistan'da konuşulan diller sayısınca dil bilinmez Çin'de.

19. yüzyıldan bu yana, Hindistan'da başka bir ilgi odağı bulundu, bu da bir yandan toprakaltı kaynaklarına, bir yandan da Hind insanlarının toplumsal özelliklerine değgindi. Eski Hind dillerinin öğrenilmesiyle Avrupa'nın önünde büyük, verimli bir uygarlık alanının kapıları açılıverdi. Öte yandan Hind-Avrupa diller öbeğinin ortaya konuşu başka bir önem kazandı. Çin dili bağımsız, özgün kökenli olduğundan Avrupa dilleriyle yakınlığı, benzerliği sözkonusu değildir.

İnsan ilişkilerinin ortaya çıkışında, ilgi çeken uygarlık aşamalarının anlaşılması, uluslar arasında karşılıklı gelişim odaklarının bilinmesi çekici etkendir. Bir gizem, ilk bakışta önemsiz sayılabilir, biraz yaklaşılınca başka bir gizemi sakladığı sezilir,

6. Ayrıntılı bilgi için bk. Dr. Wolfram Eberhand, *Çin Tarihi*, 1947.

böylece gizemden gizeme geçilerek başarılar uzayıp gider. Uygarlık ilgiyle başlar. Elindekiyle yetinen, ilgi alanını genişletme gücü olmayan bir topluluğun uygarca başarısı da parlak sayılmaz.

XIX

İlgi duymak öğrenmenin itici eylemidir, kişi ilgi duyarsa öğrenmeye, bilmeye yönelir, bu nedenle bilginin oluşmasında başat etken ilgidir. Bilgi birikimi büyüdükçe ilgi alanı, ilginin gücü de genişler. Yeryüzünde başarı sağlayan ulusların hepsi ilgi duymakla işe başlamıştır diyebiliriz. Elimizde bulunan yazılı kaynaklara göre bilimsel ilginin soru sormakla yanyana yürüdüğünü, soru sormanın da nesnel varlıkları bilmeye-öğrenmeye dönük olduğunu vurguluyor. Felsefe tarihçileri bu bilimsel ilginin Thales'le (İÖ. 625-545) başladığını, onun varlığın kurucu özünün, ilkesinin ne olduğunu araştırmayı düşündüğünü, böyle bir soru sorduğunu ileri sürerler. Thales, Batı Anadolu'da yaşamış bir bilgedir, onunla başladığı söylenen felsefe anlayışı çağımızın felsefe öğretilerini doğuran ilk bilinçli uyanıştır. Bu ilgiyi, daha sonraki çağlarda, özellikle dinlerin egemen olduğu evrelerde bulamıyoruz, bütün bakışlar us ilkelerinin dışına taşan, onları geçersiz kılan bir sezgiyle nesnel evrenin ötesine çevrilmiştir. İslam dini usa dayalı bilinçli bir düşünüşle soru sormayı, sorulan soruya Kur'an'ın dışında bir yanıt aramayı yasaklar, suç sayar. Ona göre düşünmek Kur'an'a aykırı olmamalıdır. Böyle bir yöntemle insan düşüncesi geliştirilemez (önce üzerinde durulduğu gibi).

İlgi, içgüdüsel de olabilir, ancak bilimsel ilgi bilinçli, us ilkelerine dayanandır. Düşünsel üreti böyle bir ilgiyi soru sormaya dönüştürmekle başlar. Soru soruldukça ilgi alanı genişler, ilgi alanı genişledikçe düşünsel odakların çalışması hızlanır, devinimi artar, bu da üretimi sağlar. Düşünme yetilerinin, inanç baskılarıyla, denetim altına alındığı toplumlarda bilimsel gelişmeden sözedilemez, oralarda bilimsellikten anlaşılan "gösterilen yolda yürümek"tir. Nitekim islam ül-

kelerinde "bilim" denince hep Kur'an'dan, hadislerden kaynaklanan inanç üretileri anlaşılır (hadis bilimleri, fıkıh bilimi, tefsir bilimi bg. hep Kur'an'a bağlı alanlar). Bunlara bilim diyemeyiz, bilimde değişme, gelişme şaşmaz koşuldur, geçerli kuraldır. Oysa adı geçenlerde böyle bir özellik yoktur, bindörtyüz yıl önce ortaya konan neyse odur, düşünmek onun çevresinde dolaşmak, ona uygun geleni bulmaktır, buna da bilim denmez artık. Bu nedenle islam gelişmeye, ilerlemeye kapalıdır. Daha önce söylenmesine karşın, burada biraz geriye dönüp eski sözlerimi yineleyelim: toprağından bol suların fışkırdığı, eşsiz türde bir bitki örtüsünün bulunduğu, ormanlık, çayırlık, yaylımları uçsuz bucaksız bir ülkeye kum çöllerinde yaşamaya alışmış, yakıcı güneş altında duran insanların oturdukları bir bölgenin koşulları uygulanabilir mi? Bu sorunun yanıtı yukarda verilmişti. Ancak, böyle bir ortam uyuşmazlığını görmek istemeyen kimseleri uyarmak da akıntıya kürek çekmektir günümüzde. Kişi ilgisiz yaşamaya, yalnızca başının içine sokulanı düşünmeden saklamaya alıştırılmış, onun gözünde çevre diye bir varlık alanı yoktur, bir buzağı gibi önüne konanı yeyip geviş getirmeye çalışmakla geçer günleri. Buzağının ilgi alanını içgüdüleri aracılığıyla doğa belirlemiştir. İnsan için, doğanın belirlediği değişmez bir ilgi alanı yoktur. insan ilgileriyle çevresini aşar, aşamıyorsa düşünme odakları sağlıklı değildir, iyi çalışmıyor.

Kişi, içine kapalı bir yaşama biçimine alıştırılırsa, kendi benliğinin bilincine varmakta, kendi özünü kavramakta güçlük çeker. Kendi kendini anlamak, biraz da, çevrede yaşayanları tanımakla, onların benleriyle kendi beni arasında bir karşılaştırma yapmakla sağlanır. Bir elmanın tadındaki özelliği anlayabilmek için başka elmalar da yemek gerekir. Bütün insanların boylarının eşit olduğu bir toplumda "uzun boylu", "kısa boylu" nitelemeleri geçerli değildir (insanlar birbirleriyle karşılaştırılırsa). Ancak ağaca, uçuruma, tepeye, dağa, kayaya göre bir karşılaştırma yapılabilir bu da insana uygulanamaz. Başka ülkelerdeki dağlar düşünülmeden, dünyanın en yüksek dağları Hindistan'taki Himalayalar'dır denemez. Demek kar-

şılaştırma iki nesne arasında bir özelliğin bulunmasını sağlıyor, birini ötekinden ayırıyor. Bu, görünüşe dayalı bir karşılaştırmadır, düşünceler arasında yapılacak bir karşılaştırma çok daha güçtür, hepsinden önce bilgi birikimi ister, karşılaştırılacak nesnelerin bilinmesini gerektirir. Geriye dönük kişilerde böyle bir karşılaştırma bilinci gelişmemiştir. Yalnızca "şeyh"inin dediklerinin doğruluğuna inanan, bütün davranışlarını onun sözlerine uydurmayı ilke edinen bir kimsede benlik bilinci kulluk uysallığına dönüşmüştür, o kendi kendini yönlendiremez, ancak güdülür.

X X

Avrupa'da, belli çevrelerde, geriye dönüş girişimlerinin hızlandığını daha önce söylemiştik. Bu geriye dönüş olaylarında yabancılara karşı büyük bir tepkinin varlığı gözden kaçmıyor. Avrupa insanı, özellikle, ortadoğu insanını istemiyor, müslümanı sevmiyor, yeriyor, aşağılıyor, kötülüyor, ancak güdülmeye, sömürülmeye elverişli, bilinçsiz bir yaratık diye görüyor. Onları kınamamak, çekiştirmemek gerekir. Yurdumuzdan Avrupa'ya çalışmaya giden işçilerin kaçta kaçı Avrupa ölçülerine göre "insan" sayılabilir? Uygarlığın en ileri buluşlarından yararlanmaya çalışan bu yurttaşlarımızın benimsedikleri yaşama biçimini Avrupa insanı evinde beslediği süs köpeğine bile yakıştıramıyor, yolda kadınını birkaç adım arkasından yürüten müslümana bakıp ürküyor, o Avrupalı değil kadınını köpeğini bile arkasında değil önünde yürütüyor. Yine DP döneminde, İstanbul'un mutlu azınlık çevrelerinde, ilkokul çağına gelmemiş yaştaki çocukları özel tasmalarla gezdirmek bir uygulamaydı. Çocukların bellerine, karşılıklı iki omuz aralarına geçirilen süslü kayışların ucu anne ya da başka bir yakınının elinde olur, çocuk kayışının uzunluğunca sağa sola, öne arkaya gidebilirdi. Varlıklı çevrelerin süs köpekleri de böyle gezdirilirdi. Bu yozlaşmış uygulamanın insan değerlerine aykırı olduğunun kimse bilincinde değildi denilse bile, aralarında Avrupa'da, Amerika'da öğrenim görmüş var-

lıklı kişilerin bulunması üzerinde durulası bir konudur. İnsan, dıştan bakıldığı-görüldüğü gibi değildir, beş duyuyla kavranamayan bir yanı da vardır. Çocuk, ilk evrelerde köpekle birlikte gezdirildiğini anlayamaz, ancak bunu belgeleyen bir fotoğrafı olgunluk çağında görür, incelerse kendisine hangi gözle bakıldığını anlar, eziklik duyar.

Geriye dönüş, çağın yarattığı sanılan bir inanç boşluğunu giderme ereğini güdermiş, öyle söyler kimi düşünürler, sözgelişi Gabriel Marcel. Oysa, insanlık tarihi boyunca, kimi dönemlerde, inanç boşluklarının yeni üretilen inançlarla giderilmeye çalışıldığını biliyoruz. Dinler, birbirinin boşluğunu doldurmak için üretilen inanç kurumlarıdır. Çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa geçiş böyle başlamıştır. Ancak bu başlayış birdenbire değil binlerce yıllık aralıklarla olmuştur. En kısa aralık Hıristiyanlıkla Müslümanlık arasındadır, aşağı yukarı altı yüz on beş yıl sürer. Bu iki din de birbirine yakın yörelerde, eşkökenli dillerle doğmuştur. Musa'nın diniyle İsa'nınki arasında bin üç yüz elli yıl, Muhammed'inki arasında da bin dokuz yüz altmış yıl süre var. Demek bin dokuz yüz altmış yıl içinde üç tektanrıcı din, belli bir bölgede ortaya çıkmıştır. Yeryüzünün en büyük uygarlıkları da bu üç dinin ortaya çıktığı yörelerde komşu ülkelerde doğmuştur (Mısır-Mezopotamya-Anadolu). Olay bunlarla da bitmemiş, yalnız islam dininde yüz yirmi dolayında "mezhep", dört yüz dolayında "tarikat" kurulmuştur, hepsi de ayrı birer görüşü savunuyor. Demek inançların yarattığı boşluklar kesinlikle giderilemiyor, birinin ardından öteki geliyor.

İslam dini son din olduğunu, Muhammed'in de son yalvaç niteliği taşıdığını savunur. Oysa, Muhammed'in ölümünden daha yüz elli yıl geçmeden, ilkin dört, sonra beş "mezhep" doğmuş, iki yüz elli yıl içinde bu inanç kurumlarının sayısı yüz yirmiyi bulmuştur (tarikatlar da ayrı). Bu olay yeryüzünde "son din" diye bir kurumun bulunmadığını, çağların akışında yenilerinin ortaya çıktığını, çıkacağını göstermektedir. "Son din", "son yalvaç" sözcükleri uygarlığın gelişimi, inançların değişmesi karşısında yetersiz kalıyor; gelişen uygarlık, özellikle yaşamı etkileyen yeni buluşlar inançlarda da değişiklikler yaratıyor;

bunu sezen insan, inançlarda oluşan boşlukları çağın yeni buluşlarından yararlanarak gidermeye çalışıyor. Ülkemizde camilerin yeni araçlarla donatımı bunun açık kanıtıdır. Geçen yüzyılda camilerin elektrikle aydınlatılmasına karşı çıkılmış, suç sayılmış, sonra radyoda Kur'an okunması uygun görülmemiş, ezanın ses yayıcı araçlarla verilmesi tepki yaratmış, oysa bugün karşı çıkışların hepsi bir yana itilerek yeni buluşlardan elden geldiğince yararlanma yoluna gidilmektedir. Böylece çağın dışında kalan inançlar çağın buluşlarıyla yaşatılmak istenmektedir.

Uygarlığın gelişmesi, yeni araçların bulunması karşısında sarsılmayan inanç kalmamıştır, dinler yıkıma sürükleniyor, eskiye dönüş bir yaşama çırpınması olmaktan öte anlam taşımıyor. Bu olaylar sık sık tartışılır, yinelenir, bir yapıtta birkaç kez elealınır, incelenir. Bu doğru bir çalışma değilse de insan kendini alamıyor, bir sorunu işlerken inanç konuları bir yolunu bulup karşımıza dikiliyor. Son evrelerde, ülkemizde, aşırı bir din savunuculuğu, islamın üstünlüğü gündeme getirildi. Genel seçimlerde dinci kuruluşların başarıları çağın önemli olayı diye gösteriliyor, dahası "Avrupa titriyor", "Avrupa çalkalanıyor", "Avrupa sarsılıyor" gibi boş sözler ortaya atılıyor. Avrupa neden, kimden korkacak, neden sarsılacak, neyle titreyecek? Bunların yanıtı yoktur, uygarlığın en yüksek doruğuna ulaşmış, islam ülkelerinin toprakaltı kaynaklarını yine müslümanları ezerek, yererek, dışlayarak sömüren Avrupa, yaptıklarını islam topluluklarına satan Avrupa birkaç müslüman ülkede görülen dinci gelişmeler karşısında sarsılır mı, korkar mı, ürker mi? Bugün birkaç yüz milyonluk islam topluluğu üç milyonluk İsrail karşısında yenilgiden yenilgiye uğruyor, kendini savunmak, korumak için Avrupa'ya sığınıyor, ondan savaş araçları satın alıyor, sayrılarının sağıltımını bile Avrupa'ya el açmadan başaramıyor. Böyle beceriksiz, anlayışsız, dağınık bir topluluk, daha doğrusu bir sürü Avrupa'yı neyle titretecek, sarsacak? Avrupa islam ülkelerinin savaş gücünden değil, sömürü odaklarının gittikçe azalmasından korkuyor, kaygılanıyor.

Sanıldığı gibi, bugün, islam ülkelerinde bir bütünleşme, birleşme olabilir mi? Biraz kuşkulu. İslam ülkeleri birleşmek, bütünleşmek şöyle dursun gün geçtikçe daha ufak birimlere ayrılıyor, daha çok bölünüyor. Özellikle petrol ülkelerinde bir islam birliğinin sağlanması olası görünmüyor; çıkarlar böyle gerektiriyor. Mısır, kırk yıl önce böyle bir girişimde bulundu, ilk karşı koyan yine kardeş ülkeler oldu, Irak ikinci bir girişim gösterdi, Kuveyt diye uydurma bir beyliği elegeçirdi, başta islam ülkeleri olmak üzere bütün dünya başına üşüştü, oysa bu sorun savaşsız çözülebilirdi. Ancak içerde, dışarda değerini yitiren, gözden düşmeye başlayan Amerika, buyruğu altına aldığı islam ülkeleriyle savaşı daha yararlı gördü, çıkarı öyle gerektiriyordu.

Arap soyundan gelmeyen islam ülkelerinde de durum pek parlak değildir. İran, Pakistan, Afganistan ile müslüman Türk topluluklarının bütünleşmesi, birlik oluşturması bir düş bile sayılamaz. Arap ülkeleri kokuşmuş durumdadır, islam dinini bir çıkar aracı olarak kullanmaktan öte bir becerileri yok, üstelik bu dinin getirdiği genel koşullara uyulmuyor. Arabistan'ın geleceği İsrail'in denetimi altındadır, Irak olayı bunu bütün açıklığıyla göstermiştir. Amerika, bütün Arap ülkelerini, yeraltı kaynaklarını denetimi altına aldıktan sonra, İsrail uğrunda tüketmekten kaçınmaz. Amerika, Avrupa islam ülkelerini, müslümanları değil, yeraltı kaynaklarını, petrolü seviyor, oysa müslümanın usu bunu bile anlayacak yeterlikte değildir. Müslüman dangalaktır.

İslam ükelerinde, düşünsel alanda, göze batar bir uyanış, bir gelişme görülmüyor. Özellikle devrimci, çağdaş bir anlayışı benimseyen kimi yazarlar da ağır suçlamalarla, yergilerle karşılanmakta, ya içeri tıkılmakta ya da ülkesinden göçüp Avrupa. Amerika gibi yerlerde yaşamaktadır. Avrupa'dan alınan çağdaş araçlarla donatılan konutlar, konaklar, yollar, alanlar bg. kurumlar düşünce yönünden gelişmeyle bağlantılı değildir. Petrol gelirlerini sömüren yöneticilerin çoğu Avrupa'da, Amerika'da satın aldıkları topraklar üzerinde kurdukları görkemli konaklarda sayısız gözde, odalık gibi kadınlar arasında gününü

gün etmektedir. Bu durum, islam ülkelerinin geleceğini yönlendirecek odakların hangi anlayışla kurulmak istendiğini gösteriyor. İslam ülkeleri geleceğe kapalıdır, geçmişlerini de yeterince bildikleri, anladıkları söylenemez. Günün birinde, çok uzak bir gelecekte de olsa, petrol kaynaklarının azaldığını, sömürgen ülkelerin gözlerini doyurmadığını düşünelim. Bugünün sözde yandaş, koruyucu ülkeleri Arap'ın nesini sevecek, nesiyle yakınlık kuracak, nesinden yararlanacak? Bu uzak geleceği ilgilendiren bir konudur deyip geçmenin anlamı yoktur, ulusların yaşamında birkaç yüzyıl önemli bir evre değildir. Arabistan'ı dolduran insanların gelecekleri ne olacak diye düşünmek uygarlığın görevidir. Bunun yanıtı da çetin değil: Habeşistan çöllerinde, Afrika'nın öteki yoksul topluluklarında durum neyse, elli altmış yıl sonra bugünkü petrol bölgelerinde de öyle olacaktır kuşkusuz. Bilim yeni bireşimler, yeni devinim gereçleri üretiyor, insanlık savaşlardan uzaklaştıkça petrolden sağlanan ürünlerin yerini başka buluşlar alıyor, uygarlık ilerledikçe daha kolay yaşama olanakları bulunuyor, bu nedenle yüzyıllarca sürecek bir geleceği yalnızca petrole bağlamanın anlamı kalmamıştır. Biz, petrolün geleceği karanlıktır, diyemeyiz, bu konuda yeterli bilgimiz, birikimimiz yoktur. Ancak, bütün uygarlığın yalnızca petrole yaslanacağını söylemek tutarlı değildir, üstelik petrol kaynaklarının hızla tükendiği de yetkili uzmanlarca vurgulanmaktadır (Ortadoğuda).

XXI

Eskiden bütün konutlar, konaklar, yapılar, sözün kısa üstü kapalı birimler ağaçtan yapılırdı. Bugün başka gereçler üretildi, ağaç ürünleri daha çok geçici olarak kullanılıyor. Özellikle beton yapılarda ağaç kalıp denen araçlar için geçerlidir. Öte yandan ağacın yerini demir kalıpların aldığını da görüyoruz. Günümüzde bütün yapılar ağaçtan kurulsa ormanların yetmeyeceği açıktır. Döşeme, tavan, kapı, baca bg. yerlerin hepsinde ağaç ürünleri kullanılmaz olmuş. Yakın bir gelecekte ağaç ürünlerinin yapı işlerinde önemi de azalacak, orman ürün-

leri daha başka işler için kullanılacak. Güneş erkinden yararlanma, başka doğa varlıklarından çıkar sağlama çalışmaları eski uygulamaların yerini almaktadır. Günün birinde ormanlar, ağaçlıklar yalnızca güzel yaşama, doğaya açılma bg. işlerde geçerli olacak. Uygarlık gelişirken gereksinimlerini de üretmeyi, karşılamayı başarıyor. Bu durumda, geleceğini belli bir doğal kaynağa bağlamanın anlamı kalmayacak kanısındayız.

Gün geçtikçe yeni sorunlar, yeni çözümler gündeme getiriliyor, bir çözümün yerini başka bir çözüm alırken düşünme odağının önünde yeni bir alan açılıyor. Bundan yüzelli yıl önce "hava hukuku" diye bir bilim alanının açılacağını, ülkelerin başına yeni sorunlar çıkacağını kim düşünebilirdi? Yine yüzlerce yıl önce denizlerin binlerce kulaç derinlerine inileceğini kim tasarlayabilirdi? Kimi yazarlar, öykücüler yetişmişti, ancak onların düşünceleri çağlarında birer düş, birer kuruntu sayılıyordu, bildiğimize göre. Dünün düşleri bugünün nesnel gerçekleri durumuna gelmiştir.

Çağımızda, pek göze çarpmamasına karşın, dinlerde büyük bir gerileme, kaynağından uzaklaşma vardır. Biraz düşünelim, hangi din uygarlığın buluşlarına dayanmadan, onlardan olabildiğince yararlanmadan ayakta durabiliyor? Papa, patrik, haham, müftü gibi din görevlileri içinde yemek, içmek, giyim kuşam, taşıt, iletişim, sağlık, öğretim-eğitim bg. konularda çağın ileri buluşlarından yararlanmayan kimse var mıdır? Hangi din yetkilisi ulaşım konusunda en ileri buluşlardan yararlanmıyor? Hangi islam ülkesinde at, deve tartışmasız bir ulaşım aracıdır (devlet düzeninde)? Çağdaş taşıtların sağlandığı ortamlarda kimse atla, deveyle günlerce sürecek yolculuklara kalkışmıyor, kimse Hac döneminde at, deve aramıyor. Din kuruluşlarının donanımı, düzeni, yaşaması hep çağdaş buluşlara bağlanmış. Öyleyse din kendine yetmiyor, ayakta durabilmek, insanları kandırabilmek, sömürebilmek için başka olanaklar aramaktan geri kalmıyor. Bu durum, dinin geleceği bakımından pek içaçıcı değildir.

Bir kurum, kendine gerekeni, başka kurumlarla karşılıklı alışveriş içinde üretemiyorsa, hep başkasının yardımını ge-

rekiyorsa geleceği güven altında değildir. Kimseye komşusu yaşamı boyunca kazma, kürek vermez; günün birinde git sen de satın al deyiverir. Üretemeyen, boyuna başkalarının eline bakan bir kurumun geleceği karanlıktır. Din ne üretiyor, neyi yeniliyor, hangi doğal gereksinimi karşılıyor? İnsanın gelecekle, ölümden sonraki dönemle ilgili tasarıları, yorumları, düşleri, kuruntuları vardır. Din bunlarla ilgilenir, bunların karşılığını bulmayı yeğler, önerir. Bu da insandaki gelecek korkusunun, ölümden sonra ne olacağı ürküntüsünün sonucudur. Bu korkunun, ürküntünün giderildiği yerde dinin anlamı da, etkinliği de kalmamıştır. Birtakım toplumsal gelenekler, uygulamalar vardır, bunlara saygı gösteriyoruz, bu saygı da toplumsal yaşamın gereğidir. Din, bu sayıgıyı, insanın bir değer verişi diye anlamıyor, giderilemeyen gelecek korkusunun doğal sonucu sayıyor, işte yanıldığı yer buradadır.

Yaşamın yanında ölüm de vardır, biliyoruz, ancak ölüme kolay alışamıyoruz; öğütler, avutmalar, yatıştırmalar bizi ölüme alıştırmaya yetmiyor, içimizde kuşkuyla karışık bir boşluk kalıyor gene. Ölümü büsbütün kıyıya atanlar da vardır, ancak onlarda da gelecekle ilgili kimi örtülü düşüncelerin bulunduğu açıktır, bu insanın doğası gereğidir, üstelik yaşamın tadını çıkarmaya yardımcı eğilimlerden biri sayılmalıdır. Gençliğimde ölümden korkmayacağımı sanırdım, çevremdekilerle tartışırdım, yaşlandıkça ölüm çözümü güç bir sorun olarak karşıma dikiliyor, korkmuyorum, ancak yokolmayı, unutulmayı, bir kıyıya atılmayı da içime sindiremiyorum, kendimi buna alıştıramıyorum. Kendi kendime düşünüyorum, düşler kuruyorum. Ben, "İsmet Zeki Eyuboğlu" olarak Türk toplumunun aydın, okuyan, düşünür kesiminde kolay kolay unutulmayacağım, yazılarım beni yaşatacak, tozlu kitaplıkların arasında kalsam bile günün birinde, benim şimdi bilemeyeceğim bir el beni çekip çıkaracak, aydınlığa getirecek, başkalarının önüne koyacak. Bunu kesinlikle biliyorum. Yurt dışında, benim çalışmalarımla ilgili yabancı yayınlarda, adımın geçtiğini, kiminde övülerek anıldığımı bana gönderilenlerden öğreniyorum, adım yurt dışında, başka dillerle

sürdürülen bilimsel yayınlara geçmiş, bir yazar olarak yalnızca Türkiyeli değilim. Bunlarla övünmüyorum, geleceğe kalacağımı kurguluyorum, son yargıyı süre verecek. Bu arada geçmişime dönüyorum, "cehennem"de yıllarca yanacak nitelikte ağır, utanç verici bir suç işlediğimi sanmıyorum. Büyüklerime karşı geldiğim, onları incittiğim çok oldu, ancak sonradan hepsinin gönlünü almışım, hepsinden bağışlandığımı öğrenmişim, bu mutluluğa ermişim.

Eskiden, gençlik yıllarımın bir evresinde, dine çok bağlıydım, sonra çözüldüm yavaş yavaş, dinin gerekli gördüğü görevleri yerine getirmedim. Benim gibi nicesini tanırın hırsızlık, yalan, dolandırıcılık, suç yükleme, başkasının özel yaşamına saldırma bg. dinin suç saydığı bütün işleri yapmış, sonra hacca giderek bütün kötülüklerinden sıyrıldığına inanmış kimseler bilirim. Devletin, ancak kendine karşı işlenmiş suçları bağışlama yetkisinin olduğu kanısındayım, özel kişilere karşı işlenen suçları devletin bağışlamasından yana değilim, devletin böyle bir yetkisi olmamalı.

Devletin suçları bağışlama yetkisiyle ilgili bir söylenti, bir öykü vardır, şöyledir: Delikanlının biri, köyün en güzel, alımlı kızına göz koymuş, onunla evlenmeyi değil de kızlığını gidermeyi düşünüp durumuş. Günün birinde kızcağızı uygun, ıssız bir yerde yakalayıp korkutarak istediğini yapmış, kızlığını gidermiş. Kız, olayı yetkili kurullara, savcıya, yargıca ileterek suçluyu içeri attırmış. Bir süre sonra, kız ilçeye öteberi almaya gidince, bakmış delikanlı ortalıkta dolaşıyor. Kız, ürkmüş, bunun içerde olması gerekir düşüncesiyle karakola gitmiş, delikanlının kaçtığını bildirmiş. Yetkili gülmüş: o kaçmadı, bağışlandı, çıkarıldı, demiş. Kız sormuş, bunu kim bağışlamış? diye. Yetkili delikanlıyı hükümetin bağışladığını, saldığını söyleyince kız öfkelenmiş, yetkiliye çıkışarak: "Peki bu delikanlı bine s...ti hükümeti mi?" yanıtı vermiş. Bu güzel bir söylenti değil, ancak çok güzel içeriği var: bireye karşı işlenen suçları bağışlayan yetkili kurum yeni suçlara açık kapı bırakıyor demektir.

Bu anlatılan öykünün tanığı değiliz, başkalarından duyduk,

ancak benzerlerinin sayısı bizi ürkütüyor, böyle pek çok olayın tanığı olmuşuz. Bu tutum devlete karşı güveni sarsar, saygıyı ortadan kaldırır, yurttaşı yeni bir suça, öcünü kendi eliyle almaya iter. Devletin bireyleri dışlayarak birtakım girişimlerde bulunması insanın saygınlığını yıpratır. Böylesi uygulamalar uygarlığın içeriğiyle, devletin hukuk anlayışıyla bağdaşmaz. Hukuka en çok saygı göstermesi gereken devlettir. Devlet, kendisine karşı çıkan düşünürleri, yazarları, sanatçıları, ozanları bağışlamıyor da bir kıza karşı en alçakça saldırıyı gerçekleştireni bağışlıyor. Devletin hukuka saygılı olmadığı yerde, böyle bir saygıyı bireylerden beklemesi de, devletin yapısıyla bağdaşmaz, devlet "haksızlıklar kurumu" değil, "hakları" savunma, koruma odağıdır. Yurttaşların gönlünde saygınlığını yitiren devlet kendi kuyusunu kazıyor demektir. Oysa devletin başlıca görevi varlığını, etkinliğini sürdürmektir, kuyu kazmak değil.

XXII

Güzellik, duyulara dayalı izlenimlerden oluşan birikimin usun ışığında yeniden düzenlenmesi, belli ölçülere bağlanması sonucu gündeme gelen bir görünüştür. "Gönül sevdiği güzel olur" özdeyişinin bütün kişileri bağlaması olası değildir, ancak öznel bir görüşü yansıtmada çok anlamlıdır. Böylece güzellik sevgiye dayalı bir durum diye anlaşılır. Peki gönül sevmediği güzel olmaz mı? olur, kuşku yok buna. Güzellik, felsefede bir değer anlamında da yorumlanır, bu yorumda da genel geçerlik aranmaz. Kimi usçu bilgeler güzellik konusunda pek açık yürekli değildir, us ölçülerinin dışında bir güzellik aramayı gereksiz görürler. Çağımızda, güzellik konusunda, birtakım kesin ölçüler aranmış, özellikle güzellik yarışmalarında, yarışmaya katılan güzellerde gövdesel uyumun ağırlığı etkinlik kazanmıştır. Boy, kalça, göğüs, gözler, yüz bg. gözle görülen öğelerde benimsenen ölçülere göre uyum aranmış, belli bir orana bağlanmış. Bunda, "gönül sevdiği güzel olur" sözlerinin yeri yoktur, ancak "genel geçer sayılan ölçülere uyan güzel

olur" savı ortaya atılmıştır. Bu ölçülere karşın, uluslararası güzellik yarışmalarında düş kırıklığına uğrayan güzellerin, onların bulunduğu ülkelerin sayısı az değildir. Demek güzel, görsel alanda, bir ölçü, bir uyum işidir. Bir yontunun, bir yapının, bir resmin güzelliğinde hangi genel geçer ölçeği kullanabiliriz? Bu sorunun yanıtı güçtür. Uzmanlara sorarsanız bunlarda ölçünün, uyumun yanında yaratı özgünlüğü, biçimsel yenilik gibi durumlar sözkonusudur. Bir mimarlık ürününe güzel diyebilmek için biçimsel uyumun yanında yapısal özgünlük de önemli etkenlerden biridir. Yontu, mimarlık gibi yaratı türlerinde gözü etkileyen biçimsel yoğunluktur, yapıtın bütünüyle orantılı, ölçülü bir biçimsel yoğunluk. Bu konuda biraz da uzman olma gereği vardır. Kimi yaratı ürünlerinin güzelliğini anlayabilmek için uzmanlığı gerektiren bilgi birikimi kaçınılmazdır. Bu tür yapıtlarda inançların etkisini de unutmamalı. Koyu dinci bir kişinin gözünde çıplak bir kadın yontusu, bir tablo, bir kabartma güzel olamaz, kötünün en kötüsüdür. Demek inançların işe karıştırıldığı yerde, usun kesin ölçüleri bile işe yaramıyor, duygular karşı saldırıya geçme için elverişli durumu aramaya koyoluyuyor. Güzellik hangi açıdan bakılırsa bakılsın bir "uyum" işi olmakla koşullanıyor. Bu uyum nerede aranacak, bu uzmanların işi olsa gerek. Uzman uyumu ancak ilgili bilgi birikimiyle saptayabilir.

İmdi görsel yaratı ürünlerinde göze seslenen uyumu, ölçü özelliklerini anladık, peki şiir, öykü, müzik bg. türlerde neye dayanarak yargıyı sergileyeceğiz? Kuşkusuz yine uyuma, görsel alandan düşünsel alana aktarılan ölçüye. Bu alanda uyum gözle sağlanamaz, bütün sorumluluk kulağındır. Ancak bu kulağın da kendi alanıyla ilgili bilgisel birikimi sağlaması kaçınılmazdır. Uyum yine özgünlükte, seslerin arasındaki ölçülülükte, anlamsal içeriğin doluluğunda, yeniliğinde, benzeri olmayan buluşlarda. Peki, sözcüklere dayanamayan bir müzik yapıtında, bir ezgide anlam aranmaz mı? Aranır, ancak buradaki anlam ezgiyi oluşturan ses öğelerinin uyumundadır, bu uyum dinleyicide yeni bir anlam ortamı, yeni bir duyuş alanı yaratır.

Güzellik konusunda başka bir etken de ulusların toplumsal yapı ayrılıklarında, geleneksel yaşama biçimlerinin başkalıklarında görülür. "Güzel" bir gelenekle bağlantılı kılınabilir, nitekim kimi topluluklarda geleneğin çizdiği biçime, sağladığı uyuma göre "güzel" nitelenir. Bu geleneğin hep inançlarla (din alanında) bağlaşımlı olduğu sanılmasın. Toplumlarda "seçkin" biçim, "seçkin görünüş", "seçkin ezgi uyumu" güzeli belirliyor. Burada "seçkin" sözcüğü kendiliğinden oluşan bir ölçü niteliğindedir, bu ölçüye uyanın benzeri çok az bulunur, "çocukların arasında benzeri olmayan" nesneye "güzel" denir. Burada "güzel" yine göze, kulağa seslenir, ancak ötekilerde ayrı bir etkinliği, çekiciliği vardır. Peki güzelde çekicilik, alımlılık yok mu? vardır, ancak biricik etken değildir, öteki ölçülerle birlikte düşünülmelidir. Çok güzel bir yüzün altında iki biçimsiz göğüs, çok alımlı iki göğüsün altında iki yayvan kalça, iki dengesiz bacak bg. bölge bölge güzel-güzel olmayan karşıtlıklar düşündürücüdür. Öyleyse uyum "bütün"de aranır, bütünü oluşturan bölümler arasında eksiksiz uyum, birbirini dengeleyen ölçümlülük.

Türk dilinde "güzel", "güzellik" sözcükleri "göz"den türemiştir, gözle bağlantılıdır. Başka dillerde böyle değildir. Öyleyse, dilimizde, şiir, ezgi, öykü, roman bg. ürünlerin güzelliğini ne yolla saptayabiliriz? Bunlarda, daha dendiği gibi anlamsal bütünlük, özgünlük, yenilik aranır. Bu nedenle, dilimizde "güzel"i, gözden türemesine karşın, gözün dışında düşünme gereğindeyiz artık, "güzel yalnızca gözle saptanmaz" yargısı kaçınılmazdır bizim için (dilimizin özelliği nedeniyle). Gözün etkinliği biraz da ölçüyle sağlanan uyuma dayanır, uyum gözü bütüne çeker, belli bir yere çakılıp kalmaktan, "yalnızca şurası güzel" deyip bölümcül yargıya varmaktan kurtarır. Bir nesnenin, belli bir yeri, belli bir bölümü güzel olabilir (kızın gözleri, elleri, bacakları bg.) Bu bölüm bütünü kapsamaz. Göz yanılmış değil, bütünün içinde sınırlı bir bölgeyi açar.

Güzel'i açıklamada yöresel etkinlikler, doğal durumlar da vardır. Özellikle kara, kızıl, ak, kumral gibi genelde boyam (renk) ile nitelenen görünümlerde yöresel etkinlikler ağır basar.

Sözgelişi Afrika'nın kara yerlilerinde sarışın, açık ak insan pek de ilgi çekici değildir (güzellik yönünden), Amerika'nın kızıl derilileri de öyle. Araplar'da, güzellik yarışmalarında ülkelerinde birinci seçilip, gönderilen güzellerin hepsi karamsıdır (esmer), sarışın değildir. Oysa Avrupa ülkelerinde sarışın güzeller çoğunluktadır. Bunda başlıca etken doğal yaşama koşulları olsa gerek. Bu koşullar, uzun yılların geçmesiyle, insanlarda birer güzellik ölçeği oluşturuyor, bu nedenle kişi daha önceden yaşamda görmediğine, görünümünü yakından tanımadığına kolayca güzel diyemiyor. Bu durum, güzeli seçmede, bir "koşullanma" olayının etkisini gösteriyor.

Bilge Platon'a "güzel nedir" sorsalar, duraksamadan "idesine yakınlık" oranını ileri sürecek, yetkinliğin aşamasını "tümel"inde arayacak. Bu, bilgelerin düşündüğü güzeldir, yetkinlikter (Platonculuk'ta). İmdi beğenilene "güzel" denir mi? denmez. Beğenilen, bütünüyle duygusal bir eğilimle bağlantılıdır, onda ölçü, uyum aranmaz (bilimsel alanın dışında). Kimsenin, dahası bütün toplumun beğenmediğini ben beğenebilirim, ancak toplumun "güzel" diye onayladığı karşısında, yalnızca geçici duygularıma dayanarak "değildir" derken çok öznel davrandığımı kestirebilirim (bilinçli, yeterli bilgi birikimi olmak koşuluyla). Yaratı türlerinde, özellikle görsel alanlarda, yasaklar koyan inanç kurumlarının güzeli değerlendirme yetileri de gelişmemiştir. Onlara göre güzel, yalnızca "kitaba uyan"a denir, o da gözle görülmez, sözcüklerle anlatılır. Nitekim, görsel yaratı türünün gelişemediği ülkelerde, güzellik duygusunun da çok güdük kaldığını biliyoruz. İslam dini, yeryüzünde kadının örtünmesini, yüzünü gizlemesini, gövdesini kesinlikle göstermemesini buyuruyor, buna uymayanı ağır bir dille suçluyor. Öte yandan söylediklerini unutarak "cennetteki huriler"den, güzellikleriyle göreni çıldırtacak kızlardan sözediyor.

Güzeli, güzelliği yaşanan alanda yalnızca kuruntuların dolaştığı düşsel bir ortama aktarmak övünülesi bir beceri değildir. Güzel, kişiye içinde bulunduğu, duygularının köpürdüğü ortamda gerek. Umutlarla, gerçek dışında yoğunlaşan bek-

lentilerle yaşamı karartmak yarar sağlamamamıştır kişiye. Bugün, kazıbilim çalışmaları sonunda, toprağın altından nice kemikler çıkıyor, yanlarında değerli süstakıları, kutsal kaplar, adaklar şunlar bunlar. Hepsi, ölünün dirileceği bir dönemde kullanması için konmuş yanına, şimdi müzelerimizi süslüyor. Bizim şu güzellikleriyle başlarımızı döndüren "huri kızları" da öyle. Peki bu örtülü, saklı güzelleri kim, nerede görmüş? İslam inançları böyle uygulamalara karşıdır, ancak cennette içkilerin en tatlısının, güzellerin en görkemlisinin bulunduğunu söylemeyi de unutmaz.

Cennette huriler varmış, kara gözlü;
İçkinin de oradaymış en güzeli,
Desene biz çoktan cennetlik olmuşuz:
Bak, bir yanda şarap, bir yanda sevgili.

(S. Eyuboğlu çevirisi).

Bu dörtlük Ömer Hayyam'ındır (1044-1123?), yaşadığı çağda o da kuru sofulardan, yasakçı dinlerden bıkmış, çağını aşarak günümüze gelmiş dörtlükleriyle. Daha o çağda bile güzelin biri yeryüzünde, öteki cennette aranıyor, belli bir yer bulunamamış ona. Bu, bize, çağlar boyunca düşünürlerin yalancılardan yakındıklarını gösteriyor. Kişiyi yaşadığı ortamın, nesnel varlık alanının dışına çekerek sömürmek inançların biricik uğraşıdır. Gözlerin gördüğünü bile nesnel varlığın ötesinde aramayı yeğleyen, güzeli önünde değil de düşlerinin erişemeyeceği bir uzaklıkta aramak, göstermek bilinç bulanıklığının belirtisidir.

XXIII

Güzel, güzellik birer değer ölçeğine vurularak belirlenir. Bu ölçeklerin de bilimsel gelişmelerle bağlantılı bulunduğu yadsınamaz, bunlar birer bilgisiz, bağnaz işi olmaktan çıkmış, uygarlığın gelişimi doğrultusunda bir yola koyulmuştur. Bu nedenle, bireysel değerlendirmelerin dışında da, geçerlik taşıyan bir "güzel", "güzellik" tanımı vardır çağımızda. Din çevreleri

bu tanımı geçersiz kılmak, yıkmak istemektedir. Yıkmak kolaydır kimi konularda, ancak yıkılanın yerine daha iyisini, daha tutarlısını koymak güçtür. Yerine koyamadan yıkmak soysuzca bir girişimdir, kişiyi bilinç boşluğuna iter, bunalıma sürükler, dinlerin son çağlarda yaptıkları da budur. Din, insanın yüreğine bilinç ışığı, us ilkesiyle girmez, önce boşluk yaratır, sonra kendine yer yapar. Bu nedenle dinde güzellik, yetkinlik duyguları da açılan boşluğun içinde yuvarlanan tozlar gibidir, neyin üzerine konarsa onda silinmesi gereken bir kat oluşturur.

Karl Jaspers (1883-1969) dilimize "*Felsefe Nedir*" adıyla çevirdiğimiz yapıtında "Felsefe ve Din" bölümünde dini inceler, felsefe ile ilişkilerini araştırır, açıklar. Başka bilgelerin dinle ilgili görüşlerini, özet olarak, aktarırken şöyle bir örnek de verir: "Dinlerin çokluğu hiçbirinin doğru olmadığını gösterir. Çünkü doğruluk birdir." Bu alıntı çok ilginçtir. Bir konunun tanımında, açıklanışında çokluk onun inandırıcılığını yıkar, kuşku dolu bir duruma getirir. Tanımın çokluğu konunun yararına değildir. Sözgelişi bir üçgenin, bir çokgenin tanımı bellidir, bilginlerin sayısına göre değişmez. Oysa dinlerin tanımı tanrı elçilerinin sayısıncadır, buna kendilerine "din bilgini" denenleri de katarsak tanımın nicel durumunu saptayamayız. İşte, dinci çevrelerde "güzel"in tanımı da öyledir. Yaşanan gerçeklerden değil de düşlenen özlemlerden yola çıkmak, kişiyi ereğine ulaştıramaz, birtakım sapaklarla yüzyüze getirir. Çağımızda böyle sapakların hızla çoğaldığı görülüyor.

Düşünce alanında önemli olan sayısız istek öne sürmek değil isteğin hangi bilimsel koşullar altında gerçekleşebileceğini açıklığa kavuşturmaktır. İstemek çok kolay, ancak isteğin yerine getirilmesi sanıldığından da güçtür kimi durumlarda. Bir istek bilincin denetimi dışında kalırsa ne yerine getirilebilir, ne de önlenebilir, kolayca tedirgin edici bir bulanıklığa dönüşür. Dinlerde, önce derin bir özlem niteliğinde beliren, sonra yoğunlaşarak tutkuya dönüşen istekler böyledir. "Haçlı Savaşları"nda, başlangıçta beliren istek Kudüs'ü görmek, onu müslümanların elinden kurtarmaktı. Bu istek, kısa sürede tutkuya dönüşerek, bütün Bizans'ın ılgarlanmasına, şim-

diki Sultanahmet Alanın'da kalıntıları görülen bütün yapıtların ılgarlanmasına yolaçtı. Kutsal Kudüs'ü görmek isteyen bu Haçlı sürüleri İstanbul'da soyulmadık kilise, manastır bırakmadı.

Bu yakışıksız, utanç verici soygunu sürdürenler de yine uygar Avrupa insanlarıydı, Anadolu'da ilkçağdan kalma bütün değerli yapıtları söküp kendi ülkelerine kaçıran, çalan kimselerin becerileri nedeniyle günümüz Batı müzeleri birer varsıllık, görkem kazanmıştır. Bu iki olayda isteğin tutkuya, tutkunun hırsızlığa dönüştüğü açıkça görülüyor. Troya'yı soyan Schliemann, Hacılar'ı soyan Mellaart gibi kazıbilimciler de Avrupalı'dır. Hırsızlık uygarlık, bilim adına yapılırsa güler yüzle karşılanır; oysa ortadan kaldırılan aktöre kurallarına önem veren olmaz, bir kimsenin evinden öteberisini çalmakla bir ulusun uygarlık ürünlerini çalmak neden ayrı tutulur bilemeyiz. Günümüzde Arap yöneticileri Avrupa ile, Amerika ile anlaşarak ülkelerinin petrol gelirlerini halklarından kaçırıyor, soyuyor, soyduruyor günlerini gün ediyorlar. Kendi halklarını yabancılarla anlaşarak soymaktan, sömürmekten utanmıyorlar. Geçen yüzyılın Osmanlı ülkesinde de durum öyleydi. Padişahların soygunları yetmiyormuş gibi bir de yabancılarla gizli anlaşmalar sağlanmış, Anadolu'nun eski uygarlık ürünlerinin, "Gâvur işi" diye yurt dışına kaçırılmasına yardım bile edilmiştir. Tarihimizde "Kızıl Sultan" diye nitelenen İkinci Abdulhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin üçte biri elden çıkmış, Bergama tapınağının önemli bölümleri Berlin'e gönderilmiştir. Bir ülkenin padişahı, kendi inancına aykırı niteliktedir diye, ülkesinin uygarlık ürünlerini yabancılara verirse ondan ne beklenir. Bu yoz padişahı günümüzde müslüman geçinen kimselerin övmeleri, ululamaları da şaşılası bir olaydır. Onda, bir ülkenin sultanı olarak, ulusal bilinç uyanmamış, oysa onun egemen olduğu dönemde Osmanlı toprakları üzerinde "ulusçuluk" akımının etkisiyle nice bağımsız devletler kurulmuştur.

Anadolu'nun eski uygarlık ürünlerini "gâvur işi" diye ülkenin dışına süren bir padişah, Avrupa'da üretilen bütün çağ-

daş buluşlardan yararlanmakta sakınca görmüyor, oradan savaş araçları, sağıltım gereçleri, ulaşıma, iletişime elverişli aygıtlar almaktan kaçınmıyor. Bu çelişkili tutumun bilinç bulanıklığı dışında bir açıklanışı yoktur kanısındayız. Bu bulanıklık, ondan sonra da sürmüş, günümüzde ona "Ulu Hakan" diyenler, onu Osmanlı tarihinin en iyi yöneticisi, en güçlü ulusçusu sayanlar bile çıkmıştır. Burada, kişilik bilincinin doğmadığı, doğması için elverişli bir anlayış ortamının bulunmadığı açıktır. Osmanlı yönetimi gibi aydını da geçmişin etkisinden kurtulamamış, gelecek konusunda yeterli bir uyanış gösterememiştir. Osmanlı'nın geçmişle övünmesi bile boştur, sağlıklı bir dayanağı yoktur. Hangi Osmanlı tarihini açarsanız açın, hangi tarihçisini okursanız okuyun çağından yakındığını, Saray çevresinde vurguncuların, hırsızların toplandığını, aktörenin yıkıldığını, ortalığı "dinsizlik" kapladığını görürsünüz. Osmanlı padişahların bir çoğu kardeşlerini, yeğenlerini, çocuklarını boğdurtmuştur. Fatih, "kardeşin kardeşi öldürtmesini" dine dayalı bir görüşle yasallaştırmıştır, Kanuni Süleyman, Rus kökenli karısının (Hürrem Sultan'ın) etkisiyle oğlunu, otağının bitişiğinde boğdurtmaktan üzüntü duymamıştır, Avcı Mehmed'in kestirdiği yakınları saymakla bitmez. Yavuz Selim'in uçurttuğu başları kim sayabilir? Bu tür olaylar, kan kokuşlu olgular Osmanlı tarihinin bütün evrelerinde görülür.

Kan dökmek, yönetimin tabanına konan topraktan yoğurulmuş gereçleri kanla sulandırmak islam tüzesinin özünde vardır. Nitekim birbirini öldürmek, öldürtmek daha ilk dört halife döneminde başlamış, Emevi-Abbasi yönetimlerinde sürdürülmüş, Osmanlı çağında yasallaştırılmıştır. Bugün islam ülkelerinde, Arabistan topluluklarında çöküş islam diniyle yasallaştırılmıştır diyebiliriz. İslam dini kılıçla kazandığını düşünceyle pekiştirememiş, sürdürememiştir. Osmanlı'nın bütün başarı, üstünlüğü de ordusunun gücüne, kılıcının keskinliğine dayanıyordu. Osmanlı yönetimi üçyüz yılda kazandığını elli yılda yitirmiştir. Avrupa topraklarına 1300'den sonra girmeyi başaran, bu başarısını Genç Osman'ın (öl. 1622) Lehistan sa-

vaşına değin sürdürmüş, ondan sonra büyük bir ileri atılım gösterememiştir. Avrupa uluslarının hızlı gelişmeleri karşısında daha hızla gerilemeye başlayan Osmanlı yönetimi İkinci Abdulhamid döneminde elinden çıkardığı toprakların son bölümünü de Birinci Büyük Savaş'ta Avrupa'ya bırakarak Asya'ya çekilmiş, Kurtuluş Savaşı'yla yalnızca Edirne'den berisi kurtarılabilmiştir. Son Osmanlı padişahı Vahideddin İstanbul'dan, İngiliz donanması aracılığıyla kaçarken, koca bir İmparatorluğun başkenti yabancı orduların elindeydi. Ne acıdır ki, bütün yazılı kaynaklar, fotoğraflar elimizde dururken, Vahideddin'in kaçmadığını, İngiliz gemisine binerken, saygı bölüğünün önünden geçtiğini, bölüğü esenlediğini savunanlar bile aramızdadır. Gerçeklere karşı böylesine duygusuz, böylesine gözleri yumuk kesimler ortalıkta dolaşmaktadırlar. Üzerinde "halifelik" sanı da bulunan son Osmanlı Padişahı ülkesinden kaçmış, İstanbul'u eline geçiren İngilizler'e sığınmış, buna karşın Kurtuluş Savaşı döneminde, başarıdan sonra bir yaratık çıkıyor, "ben halifenin ekmeğini yedim, ona karşı çıkamam" diyebiliyor. "Halife padişah" yaşamı boyunca Anadolu insanını sömürmüş, soymuş, Anadolu'da taş üstüne taş koymamış, görkemli sarayında birbirinden güzel, alımlı çalımlı odalıklar, gözdeler arasında kadının tadını çıkarmakla gününü gün etmiş, sonra bırakıp kaçmış, bizim Osmanlı kalıntısı da onun ekmeğini yemekle övünüyor. Bu utanmaz kalıntı, biraz kendine gelip, "ben yıllarca halifelerin sömürdüğü, soyduğu Anadolu halkının ekmeğini yedim, sütünü içmiş, odununukömürünü yakarak ısındım" diyemiyor. Bu tutumla nereye varılmak isteniyor, kestirmek güç olmasa da karışıktır, bunu aşağıda araştıracağız, kesin bir sonuca varacağımızı da sanmıyoruz.

XXIV

Ülkemizde, Avrupa uygarlığının çağdaş gelişim aşamalarının en yükseğine ulaştığı dönemde, "Türk-İslam Sentezi" başlıklı bir görüş ortaya atıldı. Bu görüşü savunanların

hepsi Osmanlı'dan yanadır, Mehmed Akif'i sever, islam dininin getirdiği bütün uygulamalara sevgiyle bakar, Atatürk'le gelen yeniliklerine karşı çıkar. Onlara göre, Türkler islam inançlarını benimsedikten sonra bir yandan islamın güçlenmesine, bir yandan da uygarlık alanında büyük ilerlemelere olanak sağlamışlardır. Anadolu 1071'den sonra Türk egemenliği altına girmiş, ondan öncesi ne müslümandı, ne de Türk'tü, başka inançlardandı, başka kökenliydi, sözün kısası "bizim değildi". İslamcı Türk aydınları böyle düşünüyorlar, Türk'le islamı birbirinin bütünleyici öğesi, birbirinden ayrılması olanaksız bölümleri sayıyorlar. Bu, dine dayalı, görüşün kimlerin ekmeğine yağ sürdüğünü anlamamak için çıldırmak bile azdır. Avrupa, Anadolu'nun 1071'den öncesini Türk'ün saymıyor, bu nedenle Türkler'i saldırgan, sömürgen, başkalarının topraklarını almış ılgarcı bir topluluk diye niteliyor. Bizim "Türk-İslam Sentezi" öncüleri de, başka yoldan, Avrupa'nın görüşüne açık kapı bırakıyorlar. Avrupa, öyleyse Türkler geldikleri yerlere çekilsinler, şimdilik Rumeli'den çıksınlar diyor açıkça, direnerek. Demek iki görüş arasında ayrım yok.

İslam dininin, Türkler'ce benimsendikten sonra, güçlendiği, çok geniş bir egemenlik alanı kazandığı biliniyor. Oysa Türk'ün islama sağladığı yararı islam Türk'e aktaramamış, onu daha üstün bir uygarlık aşamasına çıkaramamış, ayrıca özünden koparmıştır. Türkler ulusçu olamamış, ulusçuluğu eriten bir inancın içinde benliğini yitirmişlerdir. Şimdi, yeniden islama dönülürse, islamın ilk evrelerine, Türkler'in müslüman oldukları çağlara geri gidilirse kazancımız ne olur? Yeni Osmanlı Devleti'ni, Selçuklu Devleti'ni kurabilir miyiz? Yeniden Avrupa içerlerine, Kuzey Afrika ülkelerine, Yemen dolaylarına yayılabilir miyiz, böyle bir egemenlik alanı oluşturulabilir miyiz? Bütün toplum kurumlarını, öğretimi, eğitimi, tartı-ölçü aygıtlarını, ulaşımı, iletişimi, sağlık korumayı, sağıltım kuruluşlarını, yargıyı, güvenlik öbeklerini, dinlenme günlerini, giyimi kuşamı, ev donatımını, tarım işlerini, alışverişi, uluslararası ilişkileri bg. daha nicesini islamın uygun gördüğü kurallara, şu "şeriat" denen kuruma göre düzenlersek ka-

zancımız ne olabilir? Kadınları evlere kapadık, örtülere soktuk, toplum kurumlarında çalışma yerlerini ayırdık, çarşafı egemen kıldık, hepsi iyi de Anadolu'nun kırsal kesimlerinde, şu hepimizi besleyen tarım alanlarında böyle giyinip kuşanan, erkekten kaçınan kadınlar ne yapacaklar? Kimler ekecek kimler biçecek, köy işlerini kimler döndürecek? Daha açığı illeri kimler besleyecek, yaşatacak?

Yükseköğrenim kurumlarının sağlıkla, sağıltımla ilgili bilimsel birimlerinde sürdürülen çalışmaların hepsi deneye, gözleme, incelemeye, sözün kısası insan gövdesini çıplakken öğrenmeye dayanır. Gövde üzerinde uygulanan çalışmalar (ister ölü, ister diri gövdede olsun) kadın-erkek ayrılığıyla sürdürülemez. Bir düşünün kızlar erkeğin, erkekler kadınların çıplak gövdeleri üzerinde deney, gözlem, inceleme yapamayacaklar, yapma gereğinde kalsalar bile ayrı odalarda çalışacaklar. Kız öğrenci, erkekler saçını görmesinler diye, başını örtecek, bir çıplak kadın ölüsü üzerinde çalışırken, en gizli yerlerini, en ince ayrıntılarına değin görecek. Bunlar güldürücü sanılır, oysa Türk-İslam Sentezi görüşünü savunanların düşüncelei az çok böyledir.

Yukarda sergilenen uygulama Anadolu'da, Türk egemenliğinin başladığı evreden bu yana, sekizyüz yılı aşkın bir süre yaşatılmıştır. Kadın-erkek ayrılmıştır, toplumun bütün kesimlerinde bu ayrılık sürdürülmüş, kadın toplumun dışına itilmiştir. Peki, bu uzun süre içinde, Anadolu ne kazandı, islam ülkelerinin durumları ne oldu? Bugün, "şeriat" denen yasaya uyan hangi islam ülkesi kendini kurtarabiliyor? Petrol gelirlerinin büyüklüğü önemli değildir. Hangi petrol ülkesi (müslümanlarda) çağdaş uygarlık bakımından Avrupa ile eşdüzeydedir? Buna benzer soruları daha önce de sormuştuk. Türk-İslam Sentezi yanlısı yurttaşımız geçmişe dönmek isterken, hangi araca binerek o yolda gidecek (düşünce bakımından), hangi aygıtla iletişim-ulaşım sağlayacak (nesnel olarak)? Bunun yanıtı yoktur.

Nesnel alana aktarılıp aktarılamayacağı önceden iyice ölçülüp biçilmeyen, yalnızca oyalayıcı kavramların arkasına sı-

ğınılarak ileri sürülen düşüncelerin ardından yıkımlar bile gelebilir. Bir düşünce ortaya atılmadan önce uygulanma olanakları, toplumsal yararı, etkinliği, besleneceği kaynak uzun uzadıya araştırılmalıdır; boşlukta kalan bir düşüncenin boşluğa sürükleyeceği kişi onu ortaya atandır. Bir düşünce, kendi ortamında, üretici değilse, yalnızca başka düşüncelerin yardımını gerekserse geliştirici olamaz. Geliştirmek üretmeye bağlıdır. İmdi Türk-İslam Sentezi neyi üretecek, neye dayanarak üretecek? Bu tartışmalı, biraz da karanlık bir sorudur. İlkin, bunun üretici bir yanı düşünülmemiş, daha çok geçmişe dönük biçimiyle ilgilenilmiş. İslam inançlarının etkisiyle ortaya konan uygarlık ürünleri çoktur, ancak bunlara ulusal varlık deme olanağı azdır; bunlar toprağın yarattığı uygarlıkla ilgili görülmelidir. Sözgelişi, Anadolu'da ortaya konan bir uygarlık ürününün kimliğini ancak Anadolu belirler. Süleymaniye Camii Anadolu uygarlığının gelişim çizgisi üzerinde düşünülürse çok eskilere gider, Ayasofya'nın tepesinden uçarak binlerce yıllık geçmişe varır, bunu Türk-İslam Sentezi kapsamında alamayız, alırsak Ayasofya'yı nereye koyacağız? Mimarlık diye bir yaratı alanı varsa, bu alanın geçmişe uzayan bir tarihi sözkonusu edilirse Süleymaniye Camii'ne gelen yolun Ayasofya'dan geçtiği kolayca anlaşılır.

İslam dini, doğduğu yerde, konuşulduğu dilde yaratıcı, üretici bir uygarlık ortamı sağlayamamıştır, onun inanç yapısı böyle bir gelişime açık değildir. Türk toplulukları ise, yerleşik yaşama düzenine çok sonraları geçmeye başlamış, özellikle yeni alınan topraklar üzerindeki eski uygarlıkların kalıtlarına konarak değişik bir toplum anlayışı oluşturmuşlar. Bu gelişim evrelerini islam inançlarına bağlamak doğru değildir; doğru olsa öteki islam ülkelerinde de benzer örnekleri bulunurdu. Böylesi nesnel kanıtlarla saptanamayan savlar verimli olmadığından, düşünsel çöküşün ilk belirtilerini sağlar.

XXV

İstanbul'da Şehzadebaşı Camii'nin yanında, büyük yolun kı-

yısında türbeler vardır, demir parmaklıklı pencerelerinden bakılınca, iç duvarlardaki çinilerin söküldüğü, yerlerinin sıvandığı görülür. Bunlar, başka camilerde, türbelerde olduğu gibi, çok değerli çinilerdir. Bunları kimler sökmüş, kimlere satmış? Dışardan bu kapalı yerlere bir yabancının girmesi, onları gizlice sökmesi pek olası değildir, türbenin kapısı kapalıdır, bekçisi, bakıcısı vardır, açkıları da o gibi görevlilerdedir. Hırsızı başka yerlerde aramanın gereği yok, çalan da satan da o kurumun içindedir. Bu çiniler hangi ellerce, nerelerde, kimlere satıldıkları da bilinmektedir, sonradan duyulmuş, kanıtlayıcı örnekler bulunmuştur. Bu hırsız Osmanlı artıkları suçu Cumhuriyet yönetimine yükler, bakımsızlıktan, ilgisizlikten yakınırlar, oysa gerçek hırsız kendileridir. Bu çinilerin önemli bir bölümü, Kapalıçarşı'daki hıristiyan antikacılar aracılığıyla yabancılara satılmıştır. Nitekim Yeni Cami, Topkapı Sarayı, Rüstempaşa Camii, Sultanahmed Camii, Fatih Camii, Bayazıt Camii, Yıldız Sarayı ile benzeri yerlerden çalınıp satılan çinilerin, halıların, yazma Kur'an'ların, başka değerli nesnelerin Avrupa sergilerinde açık arttırmalarla satıldığını yayın araçlarından öğrendik. Bunların hırsızları çalıp satıcıları Cumhuriyet döneminden epeyce önce yaşamış açıkgözlerdi, çoğu da padişahın çevresinde toplanmış kimselerdi. Demek yozlaşma Osmanlı toplumunun bütün kurumlarında başlamış, sonra çöküşün odaklarını besleyen birer gizli kuruluşa dönüşmüştür.

Osmanlı saraylarından çalınarak Kapalıçarşı'daki antikacılara satılan değerli nesnelerin İkinci Abdulhamid-Vahideddin dönemlerinde elden çıkarıldığı biliniyor. Bu saray hırsızları arasında gözdeler, odalıklar, "sultan" diye nitelen kadınlar, paşalar, başka görevliler çoktur. Devlet içinden, beslediği yetkililer-görevliler eliyle sömürülüyor, kemiriliyor, yıkılıyor, çöküşün hızlandığını görecek kimse kalmamış artık. Bütün çöküşlerin arkasında bunalımlar saklıdır, bunalım yüz değiştirerek çöküşe giden yolları açar, genişletir. Bu olay yazılı kaynaklara geçmiş, günlük yayın araçlarında tartışmalara yolaçmıştır. Buna karşın, evinde saraylardan çalınmış değerli

nesneleri konuk odalarının, görkemli süslemeleri konaklarının göze batar yerlerine asarak övünen kimi büyük varlıklı yurttaşlarımız Osmanlı yanlısı görünmekten, devrimciliğe uzaktan bakmaktan utanmazlar. Emirgân'da, ünlü bir konakta, Yıldız Sarayı'ndan çalınmış İtalyan kökenli kapı, pencere camları çok söylentilere konu olmuştur.

Bu olumsuz, üzücü, ülkemiz açısından kötü görünümlü örnekleri sergilemek yersiz, yakışıksız sayılabilir. Ancak, bir toplumu elinde bulunduran, sonra bütün eksiklikleri, tutarsızlıkları başkalarına yükleyen bir yönetimin içyüzü ne yolla anlaşılabilir? Bunlar önemsiz, yalın konular değildir; insanı yetkili-etkili bir konumda anlamanın öğeleridir. Düşünen kimse, bir felsefeci, bir yazar, bir ozan bu konularla ilgilenmezse kim ilgilenecek? Yalnızca saray yardakçılarının, el etek öperek geçimini sağlayan aşağılık görevlilerin söylediklerine değer verilirse bir ülke anlaşılabilir mi? Yaşamı güncel çıkarlarının doğrultusunda sürdürmeyi yeğleyen bir kimseden geleceğe yönelik olumlu girişimler beklenemez, öyle bir kimsenin geleceği karnının doyma-acıkma süresini aşamaz. Geleceği düşünmek, geçmişi bilmeyi gerektirir, geçmişi olmayanın geleceği de yoktur. Ancak, burada "geçmiş" sözcüğünün içeriği önemlidir, bu sözcük bilgi birikimini, uygarlık alanında geliştirici bir başarıyı gerektirir, içi boş bir sözcükle anlatılan geçmiş yüzeysel bir süredir.

Yüzeysel süre düz bir çizgi gibidir, uzayıp gider, ancak onda derinlik, genişlik gibi boyutlar yoktur. Geçmişi de böyle olan kimsenin yaşamında ilgi çekici sıçrama görmek güçtür; sıçrama bir bilgi birikimini gerektirir. Yaşama koşulları, kurumsal kuralları önceden belirlenmiş, değişmeyen, birtakım yasaklarla biçimlendirilen inançlarda (dinlerde) geçmiş gibi geleceğin de anlamı dardır, neyin geleceği az çok önceden kestirilebilir.

XXVI

Bütün parlak geçmişler, onu yaşayan uluslar için, verimli, geleceği geliştirici olamamıştır. Kimi uluslar, ülkelerinin par-

lak geçmişine karşın başarısız olmuş, yozlaşmaktan kurtulamamıştır. Mısır ülkesi, uygarlık tarihin en görkemli geçmişlerinden birini yaşamıştır, bu ülke bin beş yüz yıldan bu yana gerilemiş, geçmişinin başarılarını bile anlamaktan uzak kalmıştır. Mezopotamya, İran, Hindistan gibi ülkelerde de durum öyleydi, parlak geçmişi yaşayanlar başarılı bir gelecek yaratamadılar. Anadolu, Yunanistan gibi ülkelerin geçmişi çağdaş Avrupa uygarlığının beşiğidir, bugün bu iki ülkede yüz güldürücü bir başarının sergilendiğini gören olmamıştır. Felsefenin ocağı Anadolu-Yunanistan çağımızda felsefeden kopmuş, "felsefesiz" birer toplum durumuna gelmiştir. İtalya, İspanya ise Hümanizm akımıyla biraz kendini kurtarır gibi, bu da ortaçağdan daha erken kopma olanağı bulmanın sonucu olsa gerek. Oysa islam ülkelerinin hepsi, günümüzde ortaçağı yaşamaktadır.

Önümde, George Thomson (1903-1987)'dan dilimize çevrilmiş üç yapıt var: *Tarihöncesi Ege* (çev. 1983-1985), *Aiskhylos ve Atina* (çev. 1990), *İlk Filozoflar* (çev. 1988). Bu üç güzel yapıtı ilgiyle okuyan, anlayan, sindiren bir kimse Anadolu-Yunanistan-Ege üçlüsünün bugünkü durumuna ağlar, bir daha geçmişi öğrenmek istemez. Bu üç bölgenin geçmişiyle bugünü arasında düşünce açısından bağlantı kurmak olanaksızdır. Bu ülkeler, ilkçağdan kalan üstün uygarlık ürünlerinin kalıntılarını bile koruyacak, değerlendirebilecek düzeye ulaşamamış. Bu üç ülkenin bugünkü durumuna bakan bir aydının, ilkçağda buralarda yaşayan insanların ne olduklarını, göklerin hangi katına uçtuklarını derin derin düşündüğünü sanırız. Bu üç bölgenin büyük bölümüne islam, öteki bölümüne de hıristiyan inançları egemendir. İkisi de tektanrıcı olan bu dinler arasında altı yüz yirmi yıllık bir uzaklık var (aşağı yukarı). Bunlardan biri Arap diliyle, önceki Yunan diliyle yayılmış, sonradan başka dillere aktarılmıştır. Ortaçağın bitimine değin Yunanca, günümüze değin Arapça ile yayılan bu iki tektanrıcı din uygarlık bakımından önemli, güçlü bir atılım gösterememiştir, diyebiliriz. Büyük atılımlar hep bu iki dine karşı çıkışla, direnişle başlamıştır.

Hümanizm, Rönesans gibi yaratıcı, üretici, verimli sıçramalar hep dine karşı direnenlerin başarılarıyla sağlanmıştır. Gelişmeye yönelen uygarlığın karşısına dinden kaynaklanan, dinden beslenen iki kara güç çıkmıştır: kilise-medrese. Batı uygarlığının gelişim evrelerinde, yenilikçilerin karşısına dikilen kilise, yaptığından utanmadan, sonra kötülediğinin başarılarına sığınarak ayakta durmayı başarmıştır. Kilise, işine yaradığı yerde koruyucu da olmuştur: yontu, resim, duvar resmi, kabartma, mimarlık bg. Bu başarı alanlarında kilise kendini güçlendirme olanağı bulmuştur. Öte yandan fizik, kimya, sağlıkbilim, dirimbilim, gökbilim bg. alanlarda bilginlere, bilgelere yaptığı kötülüğü bırakmamış, felsefe konusunda azgınlığın en ürperticisini göstermekten kendini alamamıştır. Sonunda ne oldu: kilise yerdiğinin ayaklarına kapandı.

Medrese, kabuğuna çekilmiş bir sümüklüböcek gibi, kendi dışında kalanların hepsine diş bilemiş, hepsini kötülemiş, yermiş, aşağılamış. dahası öldürmekte kiliseden geri kalmamak için elinden geleni yapmıştır. Medrese, kilise gibi başarılı da olamamıştır; yontu, resim, duvar resmi, kabartma, müzik bg. yaratı türlerinin hepsini yasaklamış, çok ağır suçlamalar, uygulamalar getirmiş, böylece kiliseden epeyce geri kalmıştır.

Durum tartışmaya açıktır, geçmişle geleceği karşılaştırırken iki tektanrıcı dinin uygulamalarını göz önünde bulundurmak yeter. Tanrı bu iki dini düşünürleri, bilginleri, bilgeleri, yaratıcılarını öldürmek için uygulama alanına koymuş diyen olursa yalan sayılmaz. Ortaçağ boyunca dökülen aydın kanı Akdeniz'i kızıla boyamaya yeterdi. Sokrates'in ölümü ilginçtir, ancak onun da din adına ölüme götürüldüğünü unutmamalı. Demek din, hep düşünen kişinin karşısına çıkmış, düşünmenin yerine düşünmeden yaşamanın yararını savunmuş, dolaylı bir tutsaklık getirmiştir.

Düşünmeden yaşamayı seven kişinin düşünerek davranmayı yeğleyenden istediği nedir? Bu sorunun yanıtını bulamayız, düşünmeyen ne istediğini de bilemez, istemek az da olsa düşünmeyi gerektirir. Önce düşünmeye karşı çıkılıyor, yasaklar getiriliyor, sonra düşünenin başarılarından dü-

şünenden daha çok yararlanma olanağı aranıyor. Mehmed Akif Ersoy, Cumhuriyet yönetiminin getirdiği devrimlere karşı çıktı, şapka giymemek için yurdundan ayrıldı, Mısır'a gitti. Peki, bu ozanın Mısır'a giderken bindiği gemi, sayrılanınca sağlığını korumak için kullandığı sağıltım gereçleri, giysilerinin yapıldığı kumaşı dokuyan aygıt, yayımladığı şiirlerini basan basım aygıtı bg. hep "gâvur işi" değil miydi? Onun, tanrıyı, Muhammed'i öven şiirlerini yazarken kullandığı yazak (kalem) bile "gâvur işi"ydi. Bunların çok söylendiğini, çok tartışıldığını, çok yinelendiğini biliyoruz; ancak olumsuz direnişlerin, tutarsız savunmaların da ardı gelmiyor.

Kilise-medrese ikilisinin geriletici, engelleyici tutumu şudur: A- Dinle gelen kesin, genel geçerlik taşıdığına inanılan yargılar tartışılmaz, değiştirilemez. Bu yargıların yorumları da, kendi içeriklerine aykırı olamaz, yorum içeriğin çevresinde dönmeli, içeriği pekiştirici olmalıdır. Bu içerik tanrısal varlığın ürünüdür, bu nedenle insanın ona karışması, onu kendi düşüncesine göre yönlendirmesi kurala aykırıdır. B- Dinle gelen düşünce, öneri birer yasa niteliğindedir, uygulamayı gerektirir. Düşünen insanın yapacağı iş onun çevresinde dolaşmak, onun gösterdiği doğrultuda yürümektir. Dinle gelen düşünceye içeriksel katkıda bulunmak sözkonusu değildir, yapılacak iş bu içeriği yaymak, anlatmak, başkalarına öğretmektir.

Kilise-medrese anlayışının ortaya attığı bu iki uygulama düşünce üretimini engeller, olanla yetinmeyi yasallaştırır. Bu iki kuruma göre düşünülmesi, öğrenilmesi, öğretilmesi gereken bellidir, "kutsal kitap" denen kaynakta vardır, düşünürün görevi onu eleştirmek-değiştirmek değil ona uymaktır. Bu durumda bilginin eli kolu bağlanmıştır, bu tutsaklıktan kurtulmak için güçlü bir sıçrama gerekir. Bu sıçrama, islam ülkelerinde olmamıştır. Avrupa'da üç kez, üç değişik aşamada yaşanmış, uygulama alanına bile konmuştur: Hümanizm, Rönesans, Reformasyon. Birincisi İtalya-İspanya, ikincisi Fransa, üçüncüsü Almanya gibi üç Batı ülkesinde gerçekleşmiştir. Bu üç aşamalı sıçrama da yetmemiş, ardından 17., 18., 19. yüzyıllara görülen daha büyük sıçramallar yaşanmıştır. Bu sıçramalar ise

hız, içerik, etki bakımından öncekilerden çok daha güçlü, verimli, üretici olmuştur. Uygarlığın en üstün nitelikle bilimsel öğretileri (deney bilimleri, matematik, gökbilim yanında felsefe, yazın alanlarında, yontu, resim, tiyatro bg.), felsefe çığırları bu evrelerde doğmuş, gelişmiştir.

Bu bilimsel gelişmenin yaşandığı dönemlerde, kilisenin etki alanı çok daralmış, engelleme birtakım tartışmalardan, eleştirilerden, inançlara dayalı karşı koymalardan öteye geçememiştir. Oysa medrese başka bir yol seçmiş, bilgisiz halkı kışkırtarak "din elden gidiyor" yaygaralarıyla ortalığı karıştırmıştır. Bu yaygara düşünceye karşı düşünce ileri sürememekten, bilimsel gelişimin karşısında güçsüz kalmaktan kaynaklanır.

XXVII

Ülkemizde, uzun süreden beri, bir "anma günü" geleneği yerleşti. Geçmişte kalmış kişileri anmak, anılarını yineleyerek kişiliklerini yaşatmak, adlarının unutulmasını önlemek bg. güzel amaçlarla sürdürülen toplantılar böyledir. Peki kimler anılmalıdır, kimler anılmaya değer? Bu önemli bir sorudur, yanıtı da güçtür. Anılmaya değer kişi, geçmişte, uygarlığa katkıları olan, geleceğe ışık tutan kişidir. Geçmişte kimlerin anılmasını, anılmaya değer olmasını bilmek, saptamak düzenli bir bilgi birikimini gerektirir. Bir aile topluluğu eskilerini, atalarını anabilir, onlar için evlerde tören düzenleyebilir, bu ayrı bir konudur. Ancak ulus adına, ülke adına anılması gerekenler böyle değildir, o kimselerden tarih önünde bilimsel başarı, toplumsal üstünlük beklenir. Sözgelişi 27 Mayıs'ta ordu geldi Menderes'i astı, bunu da yargılayarak, kanıtlar-belgeler göstererek gerçekleştirdi, yargılamalar Türk ulusu önünde, topluma açık nitelikte sürdürüldü. 12 Eylül yıkımında, yine ordu geldi, 27 Mayıs'la yapılanı tersine çevirdi, asılan kişileri arındırdı, yüceltti, ululadı. Üstelik, 12 Eylül yıkımının yetkililerinin hepsi 27 Mayıs döneminde görevliydi, devrimi yaşamıştı, bütün uygulamalarda görev üstlenmişti. Sonra ne oldu, ne döndü dön-

dürüldü bilemeyiz, suçlular suçsuz oluverdi. Bu, uygarlık bakımından, çok utanç verici bir uygulamadır. Ülkede, belli bir kurum (ordu) ne yaptığını bilmezcesine çelişkilere düşüyor, sonra dönüyor ulusun gözü önünde yaptıklarını unutarak üstün nitelikle işler başardığını söylüyor, yüzü de kızarmıyor, utanç duymuyor.

12 Eylül yıkımının ağılından çıkan, yetişen kimi beslemeler, yamaklar, yardakçılar, dalkavuklar, yalayıcılar bg. birbiri ardısıra anma törenleri düzenliyorlar. Bu anılan kişilerin çoğu Cumhuriyet yönetimine karşı, çağdaşlaşmaya karşı, uygarlığın bütün gelişimlerine karşı. Bunları anmakla vurgulanmak istenen nedir? Kötüyü yaşatmak, iyi göstermek başarılı, bilinçli bir girişim değildir. Cumhuriyet yönetiminin kuruluş yıllarında, böyle bir yeniliğe karşı çıkanların, onu gereksiz sayanların sayısı az değildi. Sonra, bu karşı çıkanların çoğu yaptıklarını unutarak, ondan utanmayarak yön değiştirdiler Cumhuriyet'in bütün iyiliklerinden, erdemlerinden yararlanmaya koyuldular, bunlar arasında dinci ayaklanmaları besleyenler de vardı. Şimdi, böylesi yoz kişilerin adına anma törenlerinin düzenlendiğini görüyoruz. Topraksız köylüyü topraklandırmak için bir "toprak yasası" gündeme getirilmişti. Buna ilk karşı çıkan, yasanın yürürlüğe konmasını engelleyen, elinde büyük topraklar bulunan Adnan Menderes ile arkadaşları olmuştu. Sonradan topraksız köylülerin, kırsal kesim yoksullarının sevgilisi yine Adnan Menderes oluvermişti. Anadolu'nun doğusunda bağımsız bir Kürt devletinin kurulması için çalışan, böyle bir derneğe üye olan, kimi ayaklanmalara katılan Said-i Kürdi (Said-i Nursi) sonradan yalnız gericiliğin değil ulusal uyanışın da öncüsü durumuna getirildi, adına törenler düzenlendi. Son yıllarında, Menderes ile çevresinin bile başı üstünde yer buldu, eli eteği öpüldü. İngiliz donanma komutanına sığınan, ülkesinden kaçan Padişah Vahideddin bile büyük bir kurtarıcı diye yüceltildi (bu konuya daha önce değinilmiştir). Bu çelişkiler, tutarsızlıklar ne yolla açıklanır bilemeyiz, bildiğimiz bu tür olumsuz girişimlerde bulunanların yaşamlarının utanç verici olaylarla dolup taştığıdır. Bütün ya-

şamı kumar yerlerinde, içkili toplantılarda geçen, çevresinde dolandırmadığı kimse kalmayan, en yakın arkadaşlarının giysilerini bile çalmaktan çekinmeyen ünlü bir ozanımızın dinci kesildiğini, dine bağlı çevreleri soyduğunu, yolduğunu yakından biliyoruz. Bu kişi bile "büyük" sayıldı, nerdeyse yeni bir din kurucusu diye alkışlandı. Bu gün onun da adına törenler, anma günleri düzenleniyor.

Mevlânâ Celâleddin (1207-1273) islamın özüne, ilkelerine aykırı bir yaşam anlayışını benimsemiş, bütün davranışlarında kendine özgü bir yol tutmuştur, buna karşın şimdi hacca gidenlerin bile uğrağı olmuş, Konya'daki türbesine "âşıklar kâbesi" denilmiştir. Onun adına devlet törenleri düzenleniyor şimdi. Bu olumsuz örnekleri çoğaltabiliriz. Peki bu tutarsızlıklara düşmenin nedenini nerede aramalıyız? Yanıtı kolay: bilinçli, ilkeli bir yaşama anlayışının yokluğu, iyi ile kötünün ayırdedilemeyişi, bilinçsiz bir davranış içine düşmüşlük. İmdi, sık sık yinelediğimiz bu konuların arkasında yatan nedeni halkımızın bilgisizliğine, okumamışlığına yükleme olanağı var mı? Yoktur, bunları yapanlar, sürdürenler yükseköğrenim görmüş, Avrupa'ya, Amerika'ya gitmiş, yabancı dil öğrenmiş kimselerdir. Bunlar arasında yükseköğretim görevlileri de vardır. Birkaç yıl içinde birkaç parti değiştiren, çıkarı nerdeyse oraya koşan, "cuma namazları"nı kaçırmayan, aile yaşamı yüz kızartıcı olaylarla dolup taşan, bütün bu yüzsüzlüklere karşın ulusun önünde bir erdem örneği gibi görünmeye çalışmaktan utanmayan kimseler vardır. Yine bunlar arasında uyuşturucu nesne kaçakçılarıyla, banka dolandıranlarla, silah kaçakçılarıyla, bilmem hangi vurgunla soygunla ünlenmiş kişilerle yakın ilişkilere girenler; oğlu, kızı, gelini utanç verici işlerle uğraşanlar, kadın alıpsatanlar az değildir. Yine bunlar arasında aldığı akçaya, sağladığı gelire göre beş altı çocuk doğurmuş bir kadını kızoğlan kız diye gösterecek nitelikte bilimsel belge düzenlemekten kaçınmayan "Prof. Dr." sanlı hekimler bile vardır. Bunların birçoğu "Türk-İslam Sentezi" denen düşünce kargaşasından yanadır.

Ortada şöyle olumsuz bir durum vardır: düşünsel alanda

üretici, verimli olamayan bir kimse, olduğundan başka türlü görünmek için, toplumda duygusal odaklardan yararlanma yollarını arar. Bu yolların en duyarlısı dindir. Din, içeriği gereği, etkin bir kandırıcılık, çekicilik içerir, soru sorup yanıt aramayı gereksiz kılar, olanın benimsenmesini ister. Bu olumsuz, durağan durum verimsiz başlar için bulunmaz bir olanaktır, ondan yararlanmak ağız kalabalığı ile oranlıdır. Dinci için, gelişim, verim önemli değil, inançları sömürerek gelir sağlamak gereklidir. Bugünlerde alanlarda, yollarda sarıklı, yeşil bereli, yeşil tesbihli, sakallı yurttaşlar dolaşıyor. Sarık, görev yerinde giyilmesi gereken bir başlıktır, üstelik dinin özüyle de bağlantılı değildir. Sakal uzatmak da islam dininde koşul sayılmaz, kişinin isteğine bırakılmıştır. Öyleyse, böyle bir kılığa bürünerek yollarda dolaşmanın anlamı var mı? Yoktur, saçmalıktır, ancak bilgisiz yurttaş kendince bir direniş göstermek, bir karşı koymak istiyor. Düşünce alanında yapabilecek işi yok, başının içi bomboş, öyleyse görünüşe yönelmek, kendini eski bir uygulamadan, yıpranmış bir inançtan yana göstererek toplumda saygınlık sağlamak. Nitekim, "anma günü" düzenleyenlerin çoğu da böyle sarıklı-sakallı kimselerdir, geçenlerde Ali'nin eşi, Muhammed'in kızı Fatıma için anma günü düzenlenmiş, doğum günü kutlanmış. Oysa, islam dininde böyle bir gelenek yoktur, bu gelenek hıristiyan inançlarından alınmıştır. Şapka giymenin "gâvur işi" olduğunu ileri süren sarıklı-sakallı yurttaşımız, bilmeden, anlamadan bir hıristiyan geleneğini sürdürüyor.

Geçenlerde, yayın araçlarından öğrendiğimize göre, Azerbaycan'a giden bir yüksek görevlinin bindiği uçakta (13.1.1992) Arap yazılarıyla yazılmış dilbilgisi yapıtları bulunmuş, bunlar Kur'an okumayı öğrenmek içinmiş. Oysa bugün Kur'an'ın yazıldığı yazı Arap yazısı değil Nabati yazısıdır, Arap yazısı başka türlüdür. Demek, müslüman kardeşimiz, yapılan işin bilincinde değil, bilgisizliği yüzünden Nabati yazısını Kur'an yazısı sanıyor. Bugünkü Latin yazılarına "gâvur yazısı" diyen acınası kimseler, Nabati yazısının "müslüman yazısı" olmadığını anlamaktan bile yoksundurlar. Şapkayı "gâvur işi"

sayan bu boş başlı yurttaşın İtalyan beresini, Fas fesini müslüman giysisi sanması da çok acınası bir anlayışsızlığın belirtisidir.

XXVIII

İkinci Büyük Savaş'tan sonra, yeryüzünün düzeni değişti, yeni yeni yönetimler, kurumlar, uluslararası ilişkiler ortaya çıkıverdi. Ufak boyutlu yeni devletçikler kuruldu, sözün kısası ulusların sayısı çoğaldı, iletişim-ulaşım araçlarının geliştirilmesiyle yeryuvarlağı daraldı, uzay sanılandan daha geniş bir alanı gündeme getirdi. Buna karşın insan ilgilerinde genişleme başgösterdi. Artık, çağımızın insanı yalnızca kendi dar çevresiyle değil bütün evrenle ilgilenmeye, göklerin ötesinde ne vardır diye kendi kendine sormaya başladı. Yeryüzünde yaşayan, onun doğal koşullarıyla sınırlanan insan bir "evren yurttaşı" olma yoluna girdi. Uluslar birbirlerinin içişlerine karışmaya bile yöneldiler, bu yönelmede "insan hakları" genel geçerlik taşıyan bir konu oldu. Bir ülkede uygulanan yasaların, insan haklarına saygılı olması, onları koruması sorunu gündeme getirildi. Uygar uluslar dinci, bağnaz uluslara karşı insan haklarını korumayı bir görev edindi. Savaşlarda bile, eskiden olduğu gibi bütün ülke değil, yalnızca savaş birliklerinin toplandığı yerlerin gözönünde tutulması gereği vurgulandı. Bu, uygarlık adına iyi, yararlı, övünülesi bir gelişimdir, ancak bütün ülkelerde uygulanmak istenmediği de biliniyor.

Ülkemizde "vakıflar" adı altında büyük, yaygın bir varlık alanı bulunuyor. Bu alanda, Osmanlı döneminden kalma sayısız yapı vardır, bunlar bugün Türk ulusunundur, kamunundur. Oysa bütün ulusun olan bu varlıklardan özenle belli bir topluluk, belli bir azınlık yararlandırılıyor. Bu belli azınlık bir yandan dine, bir yandan da kendilerine "milliyetçi" damgasını vuran topluluğa dayanıyor, ulusun bütünü onlardan yararlanamıyor. Bu kuruluşlar ulusun bütününden alınan vergilerle ayakta durabiliyor. Devlet vergi toplarken sağcı-solcu ayırımı yapmıyor, vergi ödemesi gereken tüm yurttaşlara böyle

bir yükümlülük düşüyor. Özellikle dinci, islamcı geçinen kesim bu konuda kimseye yararlanma yetkisi tanımıyor, "vakıf" adı altında ne varsa hepsini kendi öz varlığı sayıyor, karşı çıkanları en ağır, en yakışıksız bir dille suçluyor. Peki islamın şu ünlü "adalet" dediği nerede kaldı? Biz, bu sözcüğü "doğruluk" diye anlıyoruz, dinci kesim sözcüğe bile saldırıyor. Konuyu tartışmaya açınca, "onlar müslümanlar için yapılmıştır" deniyor. Peki camiye çevrilen kiliseler, manastırlar da müslümanlar için mi yapılmış? derseniz "onlar kılıçla alınmıştır, islamındır artık" yanıtı karşınıza dikilir. İş bitmedi, bir sorumuz daha vardır: bugün yabancı ülkelerde kiliseye çevrilen camilere ne dersiniz? diye soruyu yerleştirince müslüman geçinenin yüzü dökülür, öfkelenir, saldırıya geçer. Bu örnekler, doğruluk, tüze, yasa, yetki (hak) kavramlarının müslüman kardeşimizin elinde bir çıkar sağlama aracından öteye geçmediği gerçeğini gösterir.

Yukarda verilen örnekler olumsuzdur, bu olumsuzluk da uygarca düşünemeyişin belirtileridir. Daha önceden, birtakım önyargılarla yönlendirilmiş baş için, olumlu düşünmeye elverişli birikim sağlanamamıştır.

Bütün toplum kurumlarında, Osmanlı Devleti'nin çöküş evrelerini anımsatan bir gidiş vardır. Önce toplumsal sorunlar bir yana itilmiş, toplumsal yapıyı oluşturan kuruluşlarda karşılıklı denge, uyum sözkonusu edilmiyor. Ulus bütününün ödediği vergilerle beslenen kurumlardan yalnızca belli bir azınlık yararlanıyor. Hristiyan Avrupa yeni bir düşünsel yapı kurmaya çalışırken islam ülkelerinde eskiye dönüş girişimleri hızlanıyor, bölünme çoğalıyor, bundan kimlerin daha kolay yararlanacakları düşünülmüyor. Öğretim kurumlarında çağın dışına kayan bir uygulama göze batıyor. Ülkemizde kırsal kesim insanları büyük illere, büyük yerleşme yerlerine akın ediyor, böylece üretici olmaktan çıkıp tüketici duruma geliyor. Tüketilen, yurdumuzda üretilmezse, gereken yapılmazsa yarının gençliğini kimler, neyle besleyecek? Türkiye'de yaşayanların nerdeyse üçte biri birkaç büyük ile göçmüş, orada toplanmış durumda. Üreten yok tüketen çok. Bu durum, Osmanlı dö-

nemine dönüşe benziyor. Osmanlı döneminde de kırsal kesimin üreticiliği azalınca büyük illerde yoğunlaşma, köyden akın hızlanmıştı.

Bir ülkenin üretim gücü biri kırsal kesimde tarımla, öteki büyük işletmelerde olmak üzere ikiye ayrılır. Tarım toprakla, işletme ise değişik türde gereçlerin (demir, bakır, yeraltı kaynaklarından çıkarılan ürünler bg.) işlenişiyle ilgilidir. Ülkemizde demir, kömür, bakır bg. işletmeler gelişmiştir, ötekilerin işlenmesinde gerekli gereçler başka ülkelerden satınalınmaktadır. Kırsal kesimde üretim beklenenin çok altındadır, işsizlik, geçim darlığı nedeniyle göçler sonucu üretim alanları gittikçe boşalıyor. Bu durum, üretim bakımından, ülkenin geleceği için pek içaçıcı değildir.

XXIX

Çağımız, içiçe girmiş toplumsal sorunlara çözüm getirmek için uğraşıyor, değişik yöntemler arıyor; ancak istenen sonuç alınamıyor; gittikçe hızlanan bir yönetim gerginliği çabaları verimsizleştiriyor. Eskiden, yalnızca yönetici gücün buyruğuna boyun eğen topluluklar şimdi direniyor, kendilerine uygun, daha esenlik veren bir yaşama anlayışının uygulanmasını istiyor. Bir ülkede yönetim boşluğu doğunca komşu ülkeleri etkiliyor, çağımızda "her koyun kendi bacağından" asılmıyor artık. Birey açısından bu olumlu, yararlı, kıvanç verici bir gelişmedir, oysa dünyamızın geleceği yönünden kaygılandırıcıdır. Toplumlarda sarsıcı bir "bireyleşme" vardır; toplum da birey gibi kendine özgü bir yaşam istiyor, başka toplumlarla ancak kendi istenci doğrultusunda ilişki kurmayı yeğliyor. Bu nedenle uluslararası anlaşmalarda sürtüşmeler, tutarsızlıklar, uzlaşma güçlükleri doğuyor.

Birey, toplumun içinde yaşamasına karşın, toplumun genel kurallarına uymak istemiyor, uyulması gereken kurallarda bile bir yenilik, eskiden kopmuşluk arıyor. İletişim araçlarıyla, oturduğu yerden yıllarca uzaklıkta duran bir nesneden, bilgiler alabiliyor, gözlemliyor. Bu gözlem onun geleceğini de etkiliyor,

yarın daha başka yeniliklerle karşılaşacağını kuruyor, kendisi göremezse çocuğunun, torununun çok çekici görünümlerle yüzyüze geleceğini seziyor. Kimi bireyler ise çağından kopmak, başka bir çağın içinde yaşamak gibi nedeni açıklanamayan kuruntulara kapılabiliyor. Bunların hepsi, çağın böyle üstün bir uygarlık aşamasında bulunmasına karşın, bireyin kendini doyumsuz sayması, olanla yetinmeyi gerektirecek bir etkenin bulunmaması yüzündendir. Görüş alanı genişledikçe gözün de başaçısı açılıyor, büyüyor. Büyümenin ardından yeni bir sorunun ortaya çıkması, kişiyi ilgilendirmesi doğaldır. Çevresini gözleyen kişide düşünme eylemi durmuyor.

Kişi toplum sorunlarıyla ilgilendikçe, elinde olmadan, kendi çevresini anlamanın gereğini duyar. Toplum, bireye oranla, çok büyük bir çevredir, bireyin çevresi de bu büyük çevrenin içindedir. Bireysel çevre sorun olunca, onu kuşatan daha büyük çevre (toplumsal çevre) daha geniş bir sorun biçiminde kişinin karşısına dikilir. Bu durumda çözüm çevreden çevreye (ufaktan büyüğe) geçmeyi gerektirir; buna bireysel çevreden toplumsal çevreye açılma diyoruz. İşte, burada kişinin düşünsel yapısını açıklığa çıkaran, taban sorun gündeme gelir. Bireysel çevrenin niteliği toplumsal çevre ile uyum içindeyse, birey esenlik içindedir, tedirgin değildir. Bireysel çevre ile toplumsal çevre arasında karşıtlık, çelişki varsa bireyde bunalıma değin varan bir bezginlik, bıkkınlık olabilir. Sözgelişi, bireysel çevre aşırı dincidir, yaşamını din koşulları düzenlemiştir. Buna karşın toplumsal çevre dinle ilgilenmez, dahası dini yalnızca bireyin gönlüne bırakır, onu önemli bir toplum sorunu diye görmezse bireyde kolayca giderilmeyen bir içgerginlik doğar, buna bireysel çevre ile toplumsal çevrenin çatışması diyelim. Bu çatışma daha büyür, toplum kurumlarına sıçrarsa olay üzücü çatışmalara, yasadışı gösterilere değin varır; bunların daha geniş kapsamlı olanına "ayaklanma" denir. Ayaklanma belli bir görüş çevresinde toplanan bireylerle ulus yönetimi arasında beliren boşluktan doğan çatışmayı gündeme getirir. Bu tür olaylarda, ulus yönetiminin üstünlüğü ulusal yetkeyi sağlar, başarısızlığı da ayaklananların ekmeğine yağ sürer.

Bireylerin, yaşadıkları toplumların düşünsel yapısına göre, etkinlikleri de değişiktir. Bir toplumda inançlar ağırlık kazanırsa bireyin çevresini genişletmesi, güçlenmesi kolaydır. Toplumlarda en kolay sömürülen inançlardır. Bilincin, bilginin, usun denetiminden uzak kalan inançların çok hızla yayılan bir etkisi vardır. Bu etki çıkarcılık uğruna kullanılabilir, özellikle geri kalmış toplumlarda, inançları araç edinen çıkarcıların işleri daha da kolaylaşır. Birey, bu inanç etkinliği nedeniyle, toplumun tabanını sarsacak nitelikte girişimlere geçebilir. Büyük devrimcilerin karşısına çıkanların çoğu inançlardan yararlanan, inançları basamak edinen kimselerdir. Ülkemizde, Atatürk'le başlayan devrimlerin hepsi karşısında dincileri bulmuştur. Daha önce söylendiği gibi din sömürü aracı olarak kullanılınca ileri atılımların hızı azalır. İleri atılımın, devrimin önce kendine uygun bir taban oluşturması gerekir. Bu tabanı oluşturabilmek için, ekin ekilecek tarlayı ayıklar gibi, anlamsız kökler salan inançları etkisiz duruma getirmek kaçınılmazdır. Devrim, gücünü sürdürebilmek için, kesinlikle acımasız olmalıdır, başka türlü başarı sağlama yolu bulamaz. Atatürk devrimleri acımasız olamadı, halkın suyunca yürüyerek başarıya ulaşmak istedi. Bu yumuşaklığı yüzünden de birçok engelle kaşılaştı, sonra yasalara dayanarak karşıt atılıma girişenleri sindirme gereğinde kaldı. Nitekim, Atatürk'ün en yakın arkadaşları arasında bile, uygun evreyi bulunca, karşı saldıraya geçenler görüldü. Bunlar, daha önce söylendiği gibi, kanlı ayaklanmalara girişen kimselerdi. Dahası, çok partili döneme girildiğinde, düşünce özgürlüğünü devrimleri yıkma, Osmanlıya dönme çabalarının aldığını gördük, yaşadık. Kazım Karabekir, sanıldığı gibi, ileri görüşlü, yeniliksever bir kimse değildi, bir ayağı Osmanlıdaydı, Rauf Orbay da öyleydi, Dr. Adnan Adıvar da. Dr. Adnan Adıvar'ın dil devrimine ne denli karşı çıktığını, 1948 de, Eminönü Halkevi'nde düzenlenen tartışmalı dil toplantılarında öğrendik.

Dilimizde "çivi çiviyi söker" diye bir atasözü vardır, bunun yorumu, açıklanışı da değişiktir, güce güçle karşı konur, gücün üstesinden ancak güç gelir gibi anlamlar çıkarılan bu ata-

sözü başarının da yöntemini gösterir. Kişi gücünün etkisiyle güçlükleri yener, ereğine ulaşabilir. Bu işde bilincin, usun etkinliği açıktır. Çiviyi sökmek bilincin ışığında yürüyerek, uygun aygıtı bulup kullanmakla olabilir. Güçlüklerden, engellerden yılmamak gerekir. Bu atasözü bize Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün girişmlerini anımsatıyor. Anadolu yer yer düşman eline geçmiş, dış düşmanlarla Osmanlı yöneticileri elele vermiş durumdalar. Padişah ile çevresi İstanbul'un dışında bir direniş odağı düşünemiyor, Anadolu'nun bağımsızlık uğruna bilinçlenmesine bile karşıdır. Atatürk Samsun'a Padişahın isteği üzerine çıkmış deniyor, kimi kaynaklar öyle söylüyor. Peki neden, konu pek açık değil. Onu Anadolu'ya gönderen Padişah'ın sonradan düşünce değiştirmesi, dahası onu ağır bir dille suçlatması nedendir? Padişah, Anadolu'nun durumunu öğrenmek istiyorsa, neden Atatürk'ü geri çağırsın? Bu padişah neden, düşmanın eline geçen İstanbul'da saylavları toplasın, Meclis'i açsın? Nitekim kısa bir süre sonra İngilizler Meclis'i dağıtıp saylavları tutuklamışlar, kimini Malta'ya sürmüşler. Bizim gericiler bu soruların yanıtlarını verecek anlayış düzeyinde değiller. Olay öyle yüzeysel nedenlerle açıklanamaz.

Atatürk, başarının ulusun gücünde olduğuna, çiviyi ancak çivinin sökeceğine, düşmanın yine ordu gücüyle yurttan kovulacağına, bağımsızlığın bu yolla sağlanacağına inanmış bir kişidir. Nitekim, Avrupa'nın bütün buyruklarına, isteklerine yakışıksız, insan özüne aykırı bir uysallıkla boyun eğen Osmanlı padişahı ulusunun gücüne inanmamıştı, bu gücü bilmiyordu. Bütün yaşamını İstanbul'un gökemli sularına bakarak, gözdeler, odalıklar, birbirinden güzel kadınlar arasında geçiren bir padişahın Erzincan yaylalarında koyun güden yoksul yurttaşı anlaması olanaksızdı; o yurttaşın yüreğinde tomurcuklaşan özlemleri, benlik duygusunu sezmesi bile düşünülemezdi. Bütün sorun eyleme geçecek gücün nerede bulunduğunu bilmek, hangi yöntemle vurucu odağa dönüşmesini kavramaktaydı. Bunu sezen yalnızca Atatürk'tü, sonradan anlaşıldı. Ancak Atatürk, durumu sonradan değil çok önceden sezmişti. Daha ilk günlerde bağımsızlığın yakarmakla, boyun eğmekle değil güce karşı güç kullanmakla sağlanabileceği bilincindeydi.

Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet'in kuruluşu, devrimler birer bilinç ürünüdür. Bu ürünün tabanında olayları sorun durumuna getirerek çözüm arama bilinci yatmaktadır. Olay önce üzerinde durulması gereken bir soruna dönüştürülecek, sonra bu sorunun karşıtları düşünülecek, daha sonra en uygun çözüm aranacak. Çözümün bulunması uygulamanın türünü gündeme getirir. Bilinçli bir girişim iyi düşünülmeyen, sonucu üzerinde durulup başka seçenekler aranmayan bir girişim yıkıma da götürebilir, bunun en nesnel örneği Hitler'in yaptıklarıdır. Hitler, Alman ulusunun gücünü biliyordu, ancak bu gücün nerede, hangi yöntemle kullanılacağını, ne yolla yararlı olacağını bilemiyordu. Tarihte, bu konuda, Hitler biricik örnek değildir, ondan önce benzerleri olduğu gibi, ondan sonra da gelmiştir, 12 Eylül yönetimi uygarlık açısından değişik nitelikler taşısa bile sonuçları bakımından başka türlü değildir. Bütün bilim, düşünce, eğitim, öğretim, yargı bg. toplum kurumlarının hepsini, yönetim bakımından devletin buyruğu altına sokmak 12 Eylül yıkımının işidir. İşte bütün kurumların belli bir denetim altına sokularak bir elden, istenen bir doğrultuda yönlendirilmesi uygarlığa aykırı bir yol tutan yönetimlerin amacıdır, kilisenin yapmak istediği de başka türlü değildi ortaçağda. 12 Eyülül yönetimi ülkeyi bir kışla düzenine sokmak, bütün işlemleri "komutan"ın buyruğu altında yürütmekten başka bir anlam taşımaz. Bu yönetim, başında bulunan sorumlularıyla, yetkilileriyle topumsal yozlaşmanın nesnel örneğidir. Bu konuyu *"Felsefe Açısından 12 Eyülül, Din, Boşluğun Egemenliği"* adlı çalışmamızda inceledik.

Bir toplumun başında bulunanlar, görevleriyle ilgili konularda, yeterli bilgiyi, deneyimi edinmemişlerse çok kolay yozlaşırlar, üstelik yozlaştıklarını da anlamazlar. Bilgisiz, deneyimsiz yetki yetersiz kişiyi kabına sığdırmaz, dışa taşırır, kişi "ne oldum delisi" oluverir. Toplumlar böyle ne oldum delilerinin ellerine geçerse gerilemenin hızı ölçülemez. Çağımızda, deney bilimlerinin gelişmesiyle yaşamda büyük değişiklikler oldu, yönetimlerde başkalaşmalar, bireysel ilişkilerde yeni gelişmeler görüldü, sözün kısası insan yeni bir anlayış ortamına

girdi, eski insan olmaktan çıktı. Uygarlık bakımından önemli bir özellik taşıyan bu durum bireyin özgürlüğü, ulusların bağımsızlıkları yönünden de bir uyanışın belirtisiydi. Özgürlük, bağımsızlık kavramları bile yeni yorumlara uğratılıyor, yeni anlam içerikleri kazanıyordu. Günümüzün özgür insanı ortacağın özgür insanı değildir artık, özgürlük kavramının güncel anlamı değişmiştir. Bir düşünürün özgürlüğü yalnızca içinde yaşadığı toplumu ilgilendirmiyor, uluslararası bir ilgi alanı oluşturuyor.

Yeterince gelişmemiş, uygarlaşamamış ülkelerde düşünürlere, aydınlara duyulan bu geniş kapsamlı ilgi kimi yöneticileri tedirgin ediyor ulusun içişlerine karışma anlamında yorumlanıyor. 17.1.1992 günü, İstanbul'da Bayazıd Camii'nde "cuma namazı"ndan çıkanlar "allahuekber" diye bağrışarak alana döküldüler, Fransız bayrağını yaktılar, Cezayir'de seçimi kazanan dinci kesimin yönetimi eline geçirmesine engel olan orduya karşı gösteri düzenlediler. Alanın bir bölümünde toplanan çarşaflı kadınlar da erkeklere uyarak bağrışıp çağrıştılar, Cezayirde dinci kesimin yönetimi eline geçirmesini istediler. Bu olay, bütün İslam ülkelerinde, bağımsızlığın örneği sayılan Atatürk Tükiyesinin İstanbul gibi en büyük ilinde, üstelik Hukuk Fakültesi'nin önünde geçti.

İslam ülkelerinde kadına seçme seçilme yetkisi, toplumsal kurumlarda kadın erkek eşitliği veren ilk devlet Türkiye'dir, ilk önder de Atatürk'tür. İslam dini kadına erkekle eşitlik tanımaz, Kur'an kadının yargı önünde tanıklığını bile geçersiz sayarak, iki kadını bir erkek yerine kor. Sözün kısası islam dinine göre kadının özgürlüğü evinin içinde, erkeğin buyruğu altındadır, toplum düzininde, toplum kurumlarında yetki eşitliğinde değil. Çarşaflı bir kadının, kendini evinde, erkeğinin buyruğu altında bir eğlence aracı durumunda gören yönetimden yana olması, onu istemesi şaşırtıcı bir olaydır. Atların, ayıların, köpeklerin, başka yaratıkların eğitimle bakıcısının buğruna sokulduğu bir çağda kadınların böyle davranması üzücü bir gelişmedir. Düşününki atı, ayıyı, eğiterek uysallaştıran uygarlık, müslüman kadının başına bilgi ışığını, kişilik bilincini koyamıyor. Bu-

rada, kadının, islam dinine göre ne olduğunu, Muhammed'in en yakınlarından birinden dinleyelim: "Enes b. Malik, şöyle demiştir: Resulullah gecenin, yahud gündüzün bir saatinde bütün kadınlarını dolaşırdı. Bunlar da onbir diğer söylentilerde dokuz idi. Buna gücü yeter miydi diye soran Katade'ye: biz aramızda, ona otuz erkek gücü verilmiştir diye söyleşirdik, yanıtını vermiş."[6] Bu çok ilginç bir olaydır, tanrının insanları uyarmak, sapkınlıktan kurtarmak, doğru yola getirmek için görevlendirdiği bir kişi, bir gecede dokuz ya da onbir kadınla sevişir, çevresinde toplananlar da onda "otuz erkek gücü" vardır diyorlar. Böyle bir olay gerçekten olsa bile, komşular, yakın arkadaşlar çok gizli kalması gereken bir işi kimden, nerden öğrenirler?

Yine, yukarki alıntının bulunduğu kaynaktan birkaç örnek alarak, islam dininin kurucusu gözünde kadının ne olduğunu görmeye çalışalım: "Aişe söyle demiştir: Ben aybaşı olmuşken yüce peygamber kutlu başını kucağıma yaslar, sonra Kur'an okurdu."[7] "Aişe, şöyle demiştir: Bir kez, yüce peygamberile birlikte temiz kadınlarından biri aybaşı olmuş ve kanı gelirken bir kıyıya çekildi. Kanın akmasından dolayı altına bir leğen koyduğu da olurdu.

"Aişe, şöyle demiştir: Yüce peygamber ile birlikte -her ikimiz de cenabet olmuşken- bir kaptan yıkanırdık. Ben aybaşı olduğumda, onun buyruğu üzerine peştemal bağlardım. Ben aybaşı olmuşken tenini tenime dukundururdu. O mescitte iken, ben de aybaşı olmuşken, kutlu başını oturduğu yerden çıkarırdı ben de yıkardım."[8] Adını aşağıda gösterdiğimiz, bu alıntıların bulunduğu kaynakta, bunlara benzer daha yüzlerce örnek vardır. Okuyucu şöyle birazcık düşünüversin. Adı bile anılırken, bütün müslümanların derin bir saygı duymaları, iki ellerini göğüslere getirerek onu esenlemeleri gereken bir din kurucusunun özel, gizli yaşanıı konusunda bu tür bilgiler vermek,

6. Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi, c.I. hadis sayısı 192. Diyanet İşleri Başkanlığı yayını, 1984 .

7. Agy.hadis sayısı.205.

8 agy. haris sayısı. 210, 9 Agy. Hadis sayısı 207.

insanın gönlünde bir kırıklık, bir incinme uyandırmaz mı? Yüce, saygın bir kişinin özel yaşamında geçen bu tür olayları sergilemek ona saygınlık kazandırır mı? Bunun yargısını okuyucuya bırakmak en iyisidir kanısındayız.

Bayazid Camii'nin önünde toplanarak, Cezayir'de geçen olayları kınayan, islam dininin ulus yönetimine elkoymasını isteyen müslüman kadınlarımızın yukarda geçen alıntıların bulunduğu kaynağı okuduklarını sanmıyoruz, üstelik bunları din bilgini geçinen kimi yazarlarımızın okudukları da düşünülmemeli, çoğunu yakından tanırız, Kur'anı bile gereğince okumamışlardır. Üstelik bu kadınlar "cihad andı" içmişler, "cihad" sözcüğü bütün müslüman ulusların birleşerek, din uğruna savaşa girmelerini istemektir, buna "cihad çağrısı" denir. Peki bu kadınlar, bu savaş çağrısını kime karşı, kimlerle gerçekleştirecekler? Bütün müslüman ülkeler birleşecekler, Cezayir'e saldıracaklar, onun içişlerine karışacaklar, dinci bir yönetim kuracaklar. Irak'a karşı müslümanlarla değil de Amerika ile, hristiyan Avrupa uluslarıyla birleşen, kendi dinlerinden olan bir ülkeyi "Irak'ı" kırk gün bomba yağmuruna tutan şu müslüman topluluklar mı başaracak bu işi? Böyle bir savaşa kim yaklaşabilir, onu kim onaylayabilir? Onaylasa bile Cezayir'e ne yapabilir? Düşman, Ankara'nın Polatlı yakınlarına gelmişken, İstanbul'da gününü gün etmekle, yalnızca kişisel çıkarını düşünmekle geçiren, kendine "halife-i rüy-i zemin / yeryüzünün halifesi)" sanının veren kişi yaptığı "cihad çağrısı" dolayısıyla, bütün müslüman ülkeler gülmemişler miydi? Hangi islam ülkesi ordu düzenleyerek Çanakkale Savaşı'na katıldı, yardımcı oldu? Bunların hepsi, tarih bilincinden yoksun toplumların çığlıklarıdır, yaşamın gidişini değiştiremez, boşlukta dağılır gider. "Cihad çağrısı"nı, müslüman ülkelerden birini ortadan kaldırmak için, yine müslümanlara seslenen Amerika, Avrupa yapabilir; o gün bütün müslümanlar hristiyan bir ulusun çağrısına uyarak, kendi dinlerinden olan bir kardeş devlete saldırabilirler. Nitekim Kıbrıs'ta Makarios'un eli kanlıları Türkleri doğrarken, müslüman ülkeler müslüman Türkiye'nin değil BM de hıristiyan Makarios'un yanında yeralmışlardı.

Tarih varlığı olmak kolay değildir, önce sağlıklı bir tarih bilincini gerektirir. Dinler için böyle bir bilincin gereği yoktur, onun yerini kutsal kitabın içerdiği buyruklar bütünü almıştır, dinci toplumun kendisine özgü bir tarih yaratma gereksinimi yoktur. Din, toplumun bütün kurumlarına egemen olunca, içerdiği buyruğun yürürlüğe konmasını, ona uyulmasını ister. Dinin kuralları, koşulları değişmez, oysa tarih hep ileri doğru gelişerek değişmeyi gerektirir. Bu gerçek anlaşılmadan, tarih geçmişteki öyküleri anlatan bir bilim dalı olarak kaldıkça ulusal bilincin uyanması bir düştür.

Bir toplumun bilimsel geçmişi yoksa, bilimsel geleceği de bugünün durumuna göredir. Bugünü bilimsel yönden başarılı olamayan bir toplumun geleceğine bırakabileceği geçmiş ne olabilir? Bugünün toplumu geçmişiyle ne yapmışsa yarının toplumu da bugünle onu yapacaktır. İmdi, bugünün Türkiyesi, geleceğin Türkiyesine ne bırakacak? Bayazıd Camii önünde Cezayir yönetimine karşı gösteri yapan çarşaflı kadınları, camiden çıkarken "allahuekber" diye bağrışarak sağa sola yürüyen sakallı, takkeli kişilerin yayın araçlarına geçen görüntüleri. Bu görüntüler yadsınamaz, ortadan kaldırılamaz, unutturulamaz; hepsi birer belge niteliği kazanarak bütün yeryüzüne yayılmıştır. Geleceğin araştırıcıları bu görüntüleri Türkiye'de bulma gereği duymayacak. Avrupa kitaplıklarında yeterince yazılı belge önünde duracaktır.

Komşumuz Rusya'da kımıldamalar oluyor, Kızılordu yeni yöneticelere karşı iyi bakmıyor, birtakım uyarıları gündeme getiriyor, bizim "dağılma", "bölünme" dediğimiz olayların sonu gelmemiş daha, SSCB gerçekten dağılmış, çözülmüş bir ülke durumunda mı? bilemiyoruz, birbirimizi kandırmaya çalışmanın, Amerika'nın düdüğü olmanın gereği yoktur. Çağımızın olaylarına, girişimlerine bilimsel bir anlayışla bilinçli olarak yaklaşmamız gerekir. Amerika'nın Saddam Hüseyin'den korkuğu ortadadır, Irak'ı Saddam Hüseyin'i devirsin diye baskı altında tutmaya çalışıyor, petrolünü sattırmıyor, dışalımını, dışsatımını engelliyor, bunda bizim Anap; yönetimini diri bir araç olarak kullanmayı başarmış. Dün Turgut Özal'la gö-

rüşmekten, konuşmaktan kıvanç duyduğunu söyleyen Başkan Busch bugün onun adını bile anmıyor, bütün ulusların gözü önünde onunla görüşmek, konuşmak bile istemediğini sezdiriyor. Konuşacak da ne yapacak, köprüyü karşıya geçmiş, dileğine ulaşmış Başkan Busch. İslam ülkelerinde bilinçli, bilimsel başarılardan kaynaklanan bir uyanma, bir kendine gelme yok, yalnızca alanları dolduran, bağırıp çağıran sürü gösterileri var. Bu olumsuz nitelikli olaylar ülkemizin geleceği için övünülesi değildir.

Konuya soğukkanlılıkla yaklaşalım. Avrupa'da büyük uyanmaların Hümanizm-Rönesans-Reformasyon dönemlerinde başladığını daha önce söylemiştik. Bu üçlü başarı 14.-16. yüzyıllar boyunca olmuştur. Peki, bu dönemlerde islam ülkelerinde hangi bilimsel gelişme yaşanmış, Avrupa'ya eşit denebilecek hangi buluşlar sergilenmiş, islam ülkeleri hristiyan ülkelere hangi alanda üstünlük sağlayabilmiştir? Osmanlıların savaş alanlarda ki başarıları da Ronesanstan sonra birdenbire durmuştur, bunu da unutmayalım. Basım uygulamaları bile ülkemize en az üçyüz yıl sonra gelebilmiştir. Öyleyse dillerden düşürülmeyen şu " islamın başarısı" nerde, hangi alandadır? Ordu gücünün etkinliği de pek uzun sürmemiştier. Özellikle 16. yüzyıldan sonra islam uluslarının savaş alanlarında büyük başarılar gösterdikleri savunulamaz. Bütün Akdeniz çevresi, Hindistan, Çin nerdeyse yüzyıl içinde Avrupa'nın sömürgesi durumuna gelmiştir. 18. yüzyıl boyunca hep Avrupa kazanmıştır. Bunun başlıca nedeni bilimin yaşama uygulanması, toplumsal gelişmelerde bilimden yararlanılmasıdır. Bilime savaş açan din bile bilimsel olanaklara başvurarak ayakta durmaya çalışmıştır.

Bir toplumun, yozlaşmadan, yaşamını sürdürmesi kendi kendini yenilmesine bağlıdır. Kendini yenilemek yılan gibi gömlek değiştirmek değil, yapıyı kuran öğeleri daha diri, daha sağlıklı duruma getirmektir. Devrimlere toplumların gömlek değiştirmesi diyenler de vardır. Bu gömlek değiştirme yüzeyde olursa devrim anlamına gelmez, özde bir yenilik, gelişme sağlarsa önem kazanır. Özde yenilik de alışılagelen yaşam ko-

şullarını daha iyileriyle değiştirmeyi gerekser. Koşulların boyasanı değiştirmek özü etkilemediğinden yenilik sayılmaz, dolayısıyla devrim olmaz devrim bir kabuk gibi anlaşılmamalı, değişiklik özden, içten dışa doğru olursa kabuk kendiliğinden değişir, gelişip büyüyen öz kabuğu çatlatır, ister istemez yeni bir kabuk oluşur. Bu yeni kabuk toplumun görünümüdür, dışa vuran özüdür. Eski geleneklere, uygulamalara saplanan toplumlarda adı geçen kabuk iyice katılaşmış yer yer çatlaklar oluşturmuştur. Böyle bir kabuğu özün besleme olanağı yoktur, kabuk bütün dokularıyla ölüdür, özümseme yapacak durumu kalmamıştır. Uygarlığın gelişimi doğrultusunda sık sık kabuk değiştirmeyi başaran toplumların yaşamı, komşularına etkisi uzun sürer.

Bir toplumun yaşaması kendi kendine yeterliğine bağlıdır. Kendi kendine yetmeyen, boyuna başkalarının yardımlarını gerekseyen toplumlarda çöküş hızlanır. Günümüzün islam ülkelerinde böyle bir durum görülüyor. Dilimizde "el adama öğüt verir yoğurt vermez" diye bir atasözü vardır. Bu atasözü, çağımızda, komşu ulusların yardımlarıyla ayakta durmaya çalışan islam ülkelerinin durumunu dilegetiriyor. Bu ülkelerin hepsi Amerika'ya yaslanmış, onun yardımlarıyla yaşamaya çalışıyorlar. Oysa Amerika onlara, petrollerini daha kolay sömürmek için, yoğurt değil öğüt veriyor, yardım eder görünerek toprakaltı varlığını emiyor. Bu gerçeği, ne yazık ki, müslüman sömürgelerin aydın geçinenleri bile anlayamıyorlar. Amerika, Avrupa sömürmek istediği islam ülkesinin önce yöneticilerini, sonra aydınlarını kendine çekiyor, onları kendi anlayış düzeyinde yaşamaya özendiriyor. Nitekim DP döneminde, ülkemizin, bir "Küçük Amerika" olacağı sözlerini hep yüksek düzey yöneticilerinin ağızlarından duyardık, Menderes bile bu tür sözcükleri yinelemekten kaçınmazdı.

Burada önemli, ilginç bir anıyı aktaralım: DP döneminde kimi aydınlarımız Amerika'nın ülkemiz üzerindeki denetimini iyi karşılamıyorlardı. Yayın araçlarında sık sık ağır eleştiriler yayımlanıyordu. Basın özgürlüğünden, düşünce özgürlüğünden yana olduğunu dilinden düşürmeyen Menderes yönetiminin

besleme yazarları arasında, yakından tanıdığımız, Kadırcan Kaflı, Atatürk devrimlerine saldırmayı erek edinen gerici bir yayın aracında yazılar yazar, Amerika'yı överdi. Bir yazısında "Amerika bizi seviyor, bana girilemez, gezilemez dediğimiz ordu evlerini gezdirdiler, gösterdiler. Amerika bize buğday veriyor, mısır veriyor, ödünç para veriyor, daha ne istiyoruz?" gibi utanç verici sözler söylemekten kendini alamıyordu. DP saylavları arasında "Amerikasız yaşayamayız" sözleri bayraklaşmıştı. DP yıkıldıktan sonra, onun yıkıntıları üzerine çömelen AP döneminde de devrimcilere saldırmak, "Amerikasız yaşayamayız" diye ulumak ulusal bir gerekçeye dönüştürülmüştü. Dahası, bütün yaşamı yüz kızartıcı olaylarla dolup taşan bir ozanımız da "örtülü ödenek"ten gördüğü yardımlar dolayısıyla, inançlarına aykırı düşen düşünceleri sergilemekten çekinmemiştir. Yine bu kara dönemde, Amerika'da bile görülmemiş bir "Amerikancılık eğilim"i oluşturulmuştu. Daha önce Mehmed Akif Ersoy'un "Türk Arapsız olamaz" anlayaşına koşut "Türk Amerikasız olamaz" sözlerini yaşama ilkesi durumuna getirilmişti. Sonra, yine AP döneminde, Makarios yönetimi Türklere yapmadık kötülüğü bırakmadı, İnönü olaya karşı çıkınca, Amerika'dan Başkan Johson çok aşağılık, yüzsüzce bir yazı göndermişti Başbakan İnönü'ye. Bu soysuzca olay karşısında bile AP saylavlarının sesleri çıkmadı, böylesine ulusal çıkarlar konusunda yozlaşmışlardı. Yine bu dönemde, Kurtuluş Savaşı'nda Türk ordusunu arkadan vurmak için Yunan ordusuyla birleşen Çerkez Etem'in yeğeni Ekrem Alican'ın girişimleriyle, İnönü Amerika'da bulunduğu sırada hükümeti düşürdüler. Böylece Amerika'ya TC Başbakan'ı olarak giden İnönü saylav olarak geri döndü. Bunu yapanların hepsi "milliyetçi" kimselerdi. Onlar böylece, istemedikleri devrimci İnönü'den, öç almışlardı kendilerine göre. Oysa dünya kamu oyunda büsbütün alçaldılar, tarin önünde alçaklığın eşsiz örneğini verdiler.

Bu olumsuz örneklerin burada işi ne? diye düşünenler de çıkabilir. Çıkmaları da doğaldır. Bunları söylerken, bu örnekleri verirken, düşüncelerimizin hep yaşanmış olaylara da-

yandığını, birer düş ürünü olmadığını göstermeyi amaçladık, boşuna konuşmuyoruz, havanda su döğmüyoruz demek istedik. Bir düşüncenin inandırıcılığı dayandığı tabanın doğruluğuna, kesinliğine bağlıdır.

Uygarlığın çok yüksek bir aşamaya çıktığı çağımızda bile ulusların bilinçlenmeleri, kendi ulusal çıkarlarını, geleceklerini düşünmeleri, kendi varlıklarının değerini kavramaları kolay olmuyor. Özellikle yöneticilerin çıkarlarını sürdürme girişimleri bilimsel gerçekleri bile saptırmaya, tersine çevirmeye yetiyor, halk denen çoğunluk ise bilinçten yoksun bir sürü gibi yöneticilerin istedikleri yöne kolayca çevrilebiliyor.

Nasıl zıt olmasın alemde Garbiyyunla Şarkıyyun
Güneşten hepsini güya ki nurun mâh almıştır
Ziraat, marifet, san'at, saadet şimdi onlarda,
Cehalet, meskenet, zillet, rezalet bizde kalmıştır.

Eşref

Bu dörlüğü söyleyen ozan, İkinci Abdulhamid döneminde yaşamıştır, ülkede yarattığı baskı nedeniyle sürülmüş, içeri atılmış, işinden kovulmuş bir kimsedir. Dörtlüğün günümüz Tükçesiyle söylenişi şöyle:

Batı ile Doğu nasıl birbirinin karşıtı olmasın
Sanırsın güneşin bütün ışığını ay almıştır
Tarım, beceri, sanat, mutluluk hep onlarda
Bilgisizlik, miskinlik, aşağılık, alçaklık bizde kalmıştır.

Bir ülkenin ozanı, yaşadığı dönemi, padişahını böyle anlatırsa, onun bu nitelemeleri çağının öteki yazarlarınca doğrulanırsa suçu kimde aramak gerekir? Bu durum karşısında bilinç kimde uyanmıştır, ozan da mı, padişahta mı? Bize kalırsa birincisinde, eskiyi tutanlar, dincilerde ise İkinci Aldulhamid çağının en üstün yöneticisi, en uyanık padişahıdır. Oysa tarih bize bu padişah döneminde Osmanlı Devletinin hızla çöktüğünü örnekler vererek anlatıyor. Önemli olan olayların akışını saptırmak, okuyucuyu yanıltmak ise bunda en etkili araç dindir, doğruyu söylemek ise bunda da en etkili kaynak tarih

denen bilim dalıdır. Tarih belgelere, nesnel kanıtlara dayanır (gerçekten bilim niteliği taşırsa).

Yazınımızda pek yaygın bir dize vardır:

Aldanma ki şâir sözü elbette yalandır.

ancak, yukarki dörtlükte anlatılan olayları yaşayanları yakından tanıdık, bugün yaşları yetmişi geçen yurttaşlarımızın nerdeyse hepsinin anaları, babaları o dönemleri görmüş, yaşamış, acısını çekmiştir. Şâir, kimi yerde, yalan söylese bile yazılı kaynaklar, belgeler, tarih yalan söyleyemez. Elimizde, bu padişahın yanında görev almış, onunla sıkı bir yakınlık kurmuş kimselerin anıları vardır, bu anıları da onların çocukları, torunları yayımlatmışlar. Bu nedenle yalanla suçlamak kolay değil. Geçmişi böyle olaylarla dolu bir ulusun, bugün yeniden eskiye dönmesi, alanları doldurarak gösteriler düzenlemesi bilinçli bir eylem sayılmamalı. Yapılan işler bilerek, düşünülerek yapılıyor, ancak konunun özüne yaklaşılmıyor, tarih açısından taşıdığı anlam üzerinde durulmuyor, bir sürü gibi güdülüyor toplum.

Burada, yakın dönemde bile, bir bilinç bulanıklığı sergilenmektedir. Alanlara dökülerek islam inançlarını savunan kimseler, geriye dönmek istedikleri evreyi bilmiyorlar, oysa dedeleri bu dönemi yaşamış, torunlarına birer öykü anlatmıştır. Ancak torun dedesinin yaşadığını değil de tanımadığı bir çıkarcının din örtüsü altında özel yararlarını savunan kandırmacalarına kapılmaktan kendini alamıyor. İslamı savunan, islamın kadına büyük bir değer verdiğini sanan kadının yuvarlandığı karanlık da böyledir; kadın islamı kaynağından öğrense erkeğin elinde bir araç olduğunu kolaylıkla anlayacak, bir eğlence aygıtı olarak kullanıldığının bilincine varacak.

Uyanmak bir bilinç işidir demiştik. Bunun doğruluğunu anlamak için inançların etkisinde kalan kimselerin davranışlarını gözlemlemek, karşılaştırmak gerekir. Bir davranış gelenek, alışkanlık niteliği kazanmışla bilinçle ilgisi kalmamıştır, devinsel bir nitelik taşımaktadır. Kendi kendine soru sorarak davranışlarını değerlendirmeyi beceremeyen bir kimsenin uyan-

ması da sözkonusu değildir. Onda uyanmayı gerekseyen bilinç gelişmemiştir. Tevfik Fikret, kendisine "zangoç" diyen Mehmed Akif'e verdiği yanıtta:

Beşerin böyle dalâletleri var
Putunu kendi yapar kendi tapar

diyerek, insan gerçeğini dilegetiriyor. İnsan tapacağı putu yapar, sonra döner onu tanrılaştırır, kutsallaştırır. Ozanın "dalâlet" dediği (sapkınlık) işte budur. Mehmed Akif bu gerçeği göremiyor, çağının bilimine, buluşlarına inanamıyor, onlardan elinden geldiğince yararlanıyor, böylece düştüğü çelişki uçurumunu göremiyor. Bu bulanıklığına karşın çevresinde toplananları, camilerde konuşmalarını dinleyenleri uyarıyor (kendi anlayışına göre), oysa onun yaptığı uyarma değil bilinçsizliği yayma, karanlığı yoğunlaştırmadır.

Tevfik Fikret-Mehmed Akif konusu üzerinde durmaya değer, oldukça ilginç bir içerik taşır. İki çağdaş ozan, biri Arnavut kökenli koyu müslüman, öteki Türk çağının anlamını kavramış, dine karşı saygılı ancak dinci değil. Bu iki ozanı karşılaştırdığımızda Mehmed Akif'in olumsuz, çağının dışında kalmış, inanır görünen, ancak islam dininin genel kurallarına uymayan, tutarsız bir kimse olduğu kolayca anlaşılır. Mehmed Akif kendisine Türk diyemiyor, demek istemiyor, açıkça "ben ki evet Arnavudum" söylüyor. Onu bu açıklamasından dolayı kınamak, suçlamak gereksizdir, doğru söylüyor. Ancak düşüncelerinde tutarlı olamıyor, yalnız "müslümanım" demekle yetiniyor, bütün müslümanların birleşmelerini istiyor, özlüyor. Oysa müslümanlar kime karşı, hangi güçle, hangi başarılı uygarlıkla birleşecekler bilemiyor, söyleyemiyor. Avrupa'nın "fennini alın" derken düştüğü çelişkinin bilincinde değil, bu "fen/teknik" neyle alınır, hangi toplumsal gelişmeyle benimsenir bilemiyor. Tevfik Fikret ise daha bilinçli, uygarlığın gücüne, buluşlarına inanıyor:

Bir gün yapacak fenn şu siyah toprağı altın
Herşey olacak kudret-i irfanla.... İnandım.

diyen Tevfik Fikret, bilimin gücüne, etkisine inandığını vurguluyor. Buna karşın Mehmed Akif yalnızca:

Hakkıdır Hakka tapan milletimin istiklâl

diyerek bağımsızlığı dine, müslüman inançlarına bağlıyor, hani İngiliz altını ile Osmanlı ordusunu Suriye-Irak çöllerinde düşmana arkadan vurduran müslümanın inançlarına (bu dizenin bulunduğu şiir 1921'de yazılmış, sonradan "İstiklal Marşı" olmuştur). Çağın içindeyken dışına çıkarak yaşamayı yeğlemek bilinç bulanıklığından başka bir anlam taşımaz kanısındayız. Oysa bütün başarılar çağını aşmakla, geleceğe yönelik atılımlarla sağlanıyor, eskiyi sürdürmekle değil. Burada önemli bir eğitim sorunu vardır, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran da bu sorunun yeterince bilinemeyişi olsa gerek.

XXXIII

Toplumların kendilerine göre birer söylence birikimleri vardır; bu birikimler toplumların düşünsel üretilerini, düşleme güçlerini gösteren kanıtlardır. Yeryüzünde, bugün yaşayan toplumlar arasında, söylenceleri bilinmeyen, araştırılmayan yoktur diyebiliriz. Bu söylencelerin çokluğu, türlülüğü toplumların ıralarını belirler. Bir toplum ne düşünüyorsa, neyi düşlüyorsa onu ortaya koyarken söylenceye dönüştürür. Uygarlığın başlangıç dönemlerinden bize kalan yazın ürünlerinin önemli bir bölümü söylencelerdir. Söylenceler, eskiden nesnel sanılan, öyle görülen varlıklarla ilgili gerçeklerdir. İlkel bir kişinin söylencesinde geçen tanrı, tanrıça soyut değil somuttur, ancak gizli bir gücün taşıyıcısıdır. Bu gizli güç de doğa olaylarıyla nesnelleşir (deprem, yıldırım, şimşek, gökgürültüsü, aşırı kuraklık, yağmur bg.).

Kazıbilimin bildirdiğine göre, büyük uygarlıkların doğduğu bölgelerde büyük söylencelerin üretildiği kanısı yaygındır. Bugün, elimizde bulunan söylence ürünlerinin en kapsamlıları Hind, İran, Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Yunanistan, Çin bg. ülkelerdir. Öteki ülkelerin de önemli söylence birikimleri var-

dır, en verimli, en yaygın bu adı geçenlerdir. Demek, düşünsel üretim gücünün verimli olduğu toplumlarda, uygarlığın öteki alanlarında da eş ölçüde bir gelişmeden sözedilebiliyor. Söylencelerle dinler arasında bir karşılaştırma yaparsak eskiden yeniye doğru bir daralmanın, düşünsel sıkışıklığın etkinliğini anlarız. Sözgelişi tektanrıcı dinlerin ilki olan Musevilik söylenceleri en bol dindir, Tevrat'ta geçen öyküler, söylenceler öteki tektanrıcı dinlerde yoktur. Hristiyanlık ise Müslümanlık karşısında daha çok söylence içerir. Müslümanlık, bu üç din içinde, söylenceleri en az olandır, içerdiği konuların önemli bir bölümü de Tevrat'tan aktarılmıştır. Bu karşılaştırma bize, Arap düşüncesinin söylence üretmede daha başarısız olduğunu gösterir. Bu başarı azlığını dinin usa uygunluğuna bağlamak yanıltıcıdır. Arap nesnel yaşamı seven, çölün doğal koşulları altında gününü geçiren, şiirini bile bu ortama göre düzenleyen bir kimsedir. Bunu Arap dilinin kökenbiliminden anlamak kolaydır.

Arap dilinde, bugün çok soyut nitelik taşıyan sözcüklerin çoğu nesnel varlıklara dayanır, özellikle deveyle ilgili sözcüklerden türetilmiş kavramların ilgi çektiği görülür. Sözgelişi bizim us karşılığı "akıl" devenin ayaklarına bağlanan ipe denir, bağımsızlık karşılığı söylediğimiz "istiklâl" sözcüğü de sürüden ayrılıp yalnız başına kalan deve anlamında "kılle"den türetilmiştir. Bu kökenbilim özelliklerini bütün dillerde bulmak olasıdır, ancak iş söylence üretmeye gelince Arapçanın çok az verimli olduğu anlaşılır. Bu durum çöl insanının düşgücünü, yaşadığı ortamın koşullandırması soncudur. Onun çok değişik, ilginç düşleri, düşlemleri vardır, ancak bunlar dizgesel bir öğreti oluşturmaya yetmemiştir. Oysa, kimi dinci düşünürler karşıt savı gündeme getirerek, Arapçanın çok güçlü, yaratıcı bir dil olduğunu savunurlar, öte yandan neyi yarattığı konusunda doyurucu örnek getiremezler. Dilimize "*Yedi Askı*" diye çevrilen, islam öncesi Arap şiirinin en seçkin örnekleri bile düşgücünün doğal koşullara bağlılığını, bu durumla ne denli etkili olduğunu gösterir. Bu ad altında toplanan şiirler, bütün çekiciliklerine karşın, hep doğal ortamda, doğal yaşama ala-

nında kalır. Bu şiirler etkilidir, çekicidir, kimi bugün söylenmiş gibidir. Ozan bütün yaratıcılığını çöl ortamının değişik yapısıyla koşullandırmış, en ince duygularını bile doğal varlıklarla özdeşleştirerek nesnele dönüştürmüştür. İslam inançları egemen olunca, birden bu doğal düşünce ortamı yokolmuş, soyutun bile ötesinde bir yaşama özlem duyulmuştur. Bu doğadan kopmanın ardından düşünsel alanda yozlaşma başlamıştır.

Yaşama ortamının koşulları toplumları çevreler, belli bir yönde düşünmeye iter, bu doğaldır. Toplum yaşadığı doğal ortamı değiştirirse, başka bir yöreye göçerse yeni koşullara uyma gereğinde kalır. Bu durum düşünce odaklarını da etkiler. Asya'dan Anadolu'ya göçen Türk oymaklarında ortam değiştirmenin en nesnel örneklerini bulabiliriz. Bugün bir Asya Türk'ü ile, bir Anadolu Türkü'nü karşılaştırdığımızda değişik özellikler görebiliriz. Asya Türkü, Anadolu Türkü'ne oranla daha az karışmıştır (evlenmeler, başka kökenli oymaklarla karışıp kaynaşmalar yoluyla). Bir Türkistanlı Türk'ün yüz çizgileri Anadolu Türkü'nün yüz çizgilerine benzemez pek, alışkanlıkları bile değişiktir. Şiir, yontu, resim, öykü bg. yaratı türlerinde de önemli ayrılıklar görülür, güncel yemekler değişiktir. Bu değişiklik yaşama ortamından kaynaklanıyor, doğa koşullarının ayrılığından geliyor. Bundan çıkardığımız sonuç şudur: bir soydan gelen insanlar bile, yaşadıkları ortamı değiştirince, bir süre sonra kendilerinde başkalaşma oluyor, değişmediğini sanan insanı doğa değiştiriyor.

Yeryüzünde yaşayan toplumların sayısınca din, bu dinlere bağlı bireylerin sayısınca da tanrı vardır. Bir dine bağlanmak, bütün bireylerin özdeş düşünceyi benimsemesini gerektirmez, kişi düşünsel yapısı gereği başkalarından aldığıyla yetinmez, ona kendinden bir katkıda bulunmak ister. Bu katkı çocukça da olabilir, bilgince, bilgece de. Kişinin, kendine göre, bir tanrı yaratması doyuma ulaşma özleminin sonucudur. Oysa, dıştan bakılınca, bütün bireylerin yaşadıkları toplumların dinlerine bağlı kaldıkları sanılır (dinsizler sözkonusu değil burada). Bir dine inanmış kişilerin tanrı konusunda özdeş anlama var-

maları güçtür, onları birleştiren yalnızca tanrıya verilen adtır. Bu ad, tanrı varlığının dıştan görünüşüdür, yüzeysel yanıdır. Bu çelişik durum, bütün bireyler düşüncelerini yazıya geçirip sergilemediklerinden dolayı, hep örtülü kalmıştır. Düşüncelerini, inançlarını yazıya geçirerek yapıt üretenler daha kolay anlaşırlar. Sözgelişi tanrıbilimcilerin hepsi de belli bir din kuruluşuna, özdeş kuruma bağlansalar bile tanrıyla ilgili açıklamaları, yorumları birbirinin özdeşi, benzeri değildir. İki katolik bilgin, iki ortodoks düşünür tanrı konusunda özdeş görüşü ileri sürse bile iş geniş kapsamlı açıklamalara, ayrıntılara gelince anlaşmazlıklar açıklığa kavuşur.

Öyleyse birey neden kendine özgü bir tanrı yaratma, ya da toplumun bağlandığı tanrıyı olduğu gibi benimsememe gereği duyuyor? Neden tanrı konusunda kendi anlayışına özgü bir inanç ortaya atıyor? Bu soruların biricik yanıtı inanç alanında doyuma ulaşamamadır. İnanç biryerde açılan boşluğu dolduramıyor, açlığı gideremiyor, bu nedenle birey doyum arıyor, içinde genişleyen boşluğu büsbütün gideremezse bile daraltmak istiyor. Bu tür eylemlerin önüne geçilemez; kişi düşünce bakımından geliştikçe çevresine bakışı da değişir, kesin kurallara bağlanmanın ağırlığını sezebilir, kimi evrede kuralsız yaşamak ister, kimi yerde kendince kurallar uygular, eğriliğe bile sapabilir, bu sapmayı gerekli gösterebilir. Hayvanlarda böylesi değişkenlikler yoktur, onlar doğanın belirlediği çizginin dışına çıkamaz, çıktığı yerde ölümle karşılaşır.

Dinleri incelediğimizde, toplumların yaşama biçimlerine, doğal yaşama ortamlarına göre değişik özellikler taşıdıklarını görürüz. Çin'de ortaya çıkan bir din Mısır'dakine, Anadolu'daki Hindistan'dakine benzemiyor. Bu benzemeyiş adı geçen ülke insanlarının yaşama anlayışlayışlarında, geleneklerinde, alışkanlıklarında daha belirgindir, yemekler bile değişiktir. Bu değişiklikleri doğuran etkenler inançlarda da egemendir. Bu nedenle bir ülkenin dini başka ülkenin insanlarınca kolay kolay benimsenemiyor, birtakım aykırılıklar ortaya çıkıyor. Aykırılıklar kimi yerde kanlı çatışmalara, savaşlara yolaçıyor. Sözgelişi islam dini, doğduğu oymaklar arasında bile kanlı ça-

tışmalarla, savaşımlarla tutunabilmiştir. Muhammed'in en yakınları bile kendisine karşı çıkmış, onunla kanlı döğüşlere girmekten kaçınmamıştır. Bu din, Arapça konuşan topluluklar arasında yayılırken birçok değişikliğe uğramış, daha önce sözünü ettiğimiz "mezheb", "tarikat" gibi kuruluşların doğmasına neden olmuştur. Yüzyıllarca Balkanlar'ı egemenliği altında tutan Osmanlı Devleti müslümandı (yönetim bakımından), buna karşı islam inançlarını egemen kılamamıştır, uyruklarının çoğunluğu eski dinlerini, inançlarını korumuştur. Osmanlı yönetiminin bu tutumunu inanç özgürlüğü yanlısı olmasına, bireysel inançlara karışmamasına yoranlar varsa da doğru değildir, buna inançlarından dolayı astığı kestiği ozanlar, düşünürler kanıttır. Müslüman olmayanlara karşı uygulanan işlemler, yerici, aşağılayıcı nitelemeler, baskı yöntemleri inanç özgürlüğüyle açıklanamaz. Şeyhulislam yargılarında (fetvalarda) hristiyanlar için söylenen-yazılan sözcükler utanç vericidir, yakışıksızdır. Nerde kalmış bu inanç özgürlüğü? Hristiyanı, museviyi müslümandan ayırdetmek için giysiler, başlıklar bile belirlenmiş, saptanmıştır.

Bireyin içevreninde, dışa vurmayan, birçok gizem saklıdır, bu gizemler onun ırasını, kişiliğini belirler; bizim bulunç (vicdan) dediğimizi oluşturan bu gizemlerdir. Bu gizemlerin içine sokulmaya çalışmak, onları açıklamak istemek, bireyi baskı altına alarak içini dışına çevirmek gibi olumsuz, gereksiz girişimler kimi yöneticilerde vardır. Nitekim, Osmanlı toplumunda, özellikle inançlarla ilgili yargılamalarda bunun pek çok örneği görülmüştür. Ortaçağda Avrupa'da uygulanan şu "engizisyon" denen acımasız baskı işlemleri hep bu gizemleri açıklamaya yönelik uygulamalardır. İslam dininin en belirgin tutarsızlığı yalnızca kendi yaptığının doğruluğuna inanmasıdır. Bir kiliseyi camiye çevirirken iyilik ettiğine inanan müslüman yurttaşımız, camiyi kiliseye çevirenin karşısına azgınlaşarak dikilir, suçlar, yerer, kötüler, elinden gelirse gözlerini kırpmadan öldürür. Yalnız benim dediğim, benim yaptığım doğrudur, diyen bir dinin sürekli değişikliklere uğraması, özünden uzaklaşması önlenemez derken bunları düşünüyoruz. Yer-

yüzünde müslümandan başka doğru, erdemli kişi yoktur demek çılgınlıktan öte bir anlam taşımaz. Bütün dinlerde bu tür bir bencillik bulmak olasıdır, düşünsel gelişme bile bu olumsuzluğa engel olamıyor.

XXXIV

Birazcık düşünmeyi başaran insan doğayı gözlemlediğinde sürekli bir değişmenin etkinliğini görebilir. Önce yaz-kış-güz-ilkyaz gibi dönemlerin birbirine benzemeyen nesnel görünüşleri vardır. Bunlarla koşut olarak bitki örtüsü değişmekte, yeşilden sarıya, kızıldan karaya bg. çok değişik boyamlar gözlerimize gelir, bizi birbirine karışmış değişiklikler içinde ilgilendirir. Bitkiler, yemişler, ağaçlar gelişir, ölür, kurur, dağılır, sözün kısası yokolur. Bu yokolanların yerine başkaları gelir. Ağaçların yokoluşu, büyümesi uzun sürer, otlar, yıllık bitkiler öyle değildir. Evde beslenen öteki yaratıkların doğup öldüklerini görürüz (kedi, köpek, sığır, at, eşek, koyun, katır, tavuk bg.). Bunların hepsi sürekli bir değişmenin, gelişmenin sonucudur.

Değişen doğanın, gözlere sunulan bütün özelliklerini anlamak, gözlemlemek kolay. Oysa bu değişmeler akışında değişmediğini söyleyen biricik yaratık insanın ürettiği insanlardır, kimi araştırıcılara göre. İnsan değişmediğini, değişmek istemediğini söylüyor, bununla övünenler de az değildir. Oysa insan da bilmeden, anlamadan değişiyor. Burada yaşlanmak, sayrılanmak, irilenmek, incelmek gibi olaylar sözkonusu değil, düşünce ortamıyla ilgileniyoruz. Peki, değişmeyen bir varlık değişen doğada yer bulabilir mi? Bize kalırsa bulamaz, değişmediğini söyleyen de değişiyor, ancak değiştiğinin bilincinde değildir.

Tarlayı kazıyoruz, toprağı karıyoruz, sonra gübreliyoruz, ekin ekiyoruz. Yetişen ekini yiyoruz, büyüyoruz, gelişiyoruz, eriyoruz, bütün nesnelerle birlikte bir biçimden başka bir biçime giremiyoruz, ancak sürekli bir alışveriş içinde bulunduğumuz açıktır. Doğadan aldığımızı doğaya veriyoruz sonunda. Evde beslenen sığırın yediği ot gübreye, gübre toprağa,

toprak bitkiye, bitki yemeklik nesneye dönüşüyor, görüyoruz. Bu olaylar karşısında sesimizi çıkaramıyoruz, doğaya karşı direnmek gibi anlamsız bir girişimi düşünmüyoruz. Öte yandan doğanın içinde doğa dışına çıkmış gibi yaşamak istiyoruz bilmeden. Yeryüzünde gelmiş geçmiş dinler arasında değişmenin karşısına dikilen, değişmeye çok katı bir engel çıkarmak isteyen İslamlıktır. Buna karşın en çok değişen, değiştirilen de odur. Kilise kendi kendini besleyecek bilimsel olanakları bulmuştur. Daha önce açıklandığı gibi insan yaratmalarının çoğunu koruyor, onlardan yararlanıyor, cami, medrese bunu yapamıyor demiştik. Biz, bu değişmezlik savını, islam dininin ortaya çıktığı çölün doğal yapısına bağlamak istiyoruz. Konuyla ilgili doğa bilimlerinden öğrendiğimize göre çöllerde çok az değişme oluyor, kimi çöllerde olmuyor bile. Çölde bitki örtüsü çok dar olduğundan değişme de gözlemlenemiyor, yalnızca sıcaklık-soğukluk karşıtlığı kolaylıkla saptanabiliyor. Çöl insanının inançlarında, dininde değişmezlikle doğal yaşam ortamı arasında içten bir bağlantının bulunduğu kanısına bu doğal yapı sorunundan varıyoruz.

Değişmenin bilinci bilediği, keskinleştirdiği, anlayış yetisini geliştirdiği kanısındayız, bu kanıya da doğa olaylarından, özellikle bitki örtüsünün gözlemlerinden vardık. Ortalık kurak gitmezse bitki örtüsünün güçlü, gelişken olduğunu görüyoruz, yeterli yağmurlar bitkiyi daha iyi besliyor, yalnızca toprağa bağlamıyor. İnsan da öyledir, onun verimli toprağı düşüncelerini geliştiren, besleyen kaynaklardır. Bu kaynaklar, düşünce ürünlerinin değişken, çok türlü olduğu uygarlık ortamlarıdır. Kimi toplumlar yaşadıkları uygarlık ortamlarının önemini, değerini kavrayamazlar, aradıklarının başka yerlerde bulunacağı yanılgısından kendilerini kurtaramazlar. İlkçağ uygarlıklarının doğdukları ortamları bliliyoruz: Anadolu-Mezopotamya-Mısır. Batı uygarlığının kaynağı bu yarımay biçimli alandır. Oysa, bugün, bu alanda yaşayanlar bu verimli ortamın bilincine varamamış, onu anlayamamışlar. Anlasalar, anlayabilseler batı uygarlığı bu yarımayın içinde gelişecekti, gelişemedi. Bugünün çöküşe yönelik olayını besleyen yararsız bitkilerin kökleri bu kaynaktadır.

XXXV

Uygarlık alanında gelişme, ilerleme pek kolay olmadı, buna karşın uygarlığın beşiği sayılan bölgelerde, eski uygarlıklara yaraşır bir gelişme de çağımıza değin görülmedi. Sümerler konusunda yaptığı çalışmalarla büyük ün kazanan S. N. Kramer, dilimize "*Tarih Sümer'de Başlar*" adıyla çevrilen kapsamlı yapıtında yalnız tarihin değil, us ilkelerine, bilinç ışığına dayanan ilk önemli buluşların da Sümer ülkesinde ortaya konduğunu, çiviyazılı örnekleri açıklayarak anlatır.[9] İlk öğretim-eğitim kurumlarının Sümerler'de açıldığından başlayarak bütün toplumsal kurumların, bu ülkede, ilk örneklerinin bulunduğunu kanıtlarla saptayan bu yapıt dinle ilgili inançların da hangi aşamalardan geçerek geliştiğini, yine örneklerle, gösterir. Çok ilkel nitelikte olsa bile, uygarlığın kurumlaşan birçok toplumsal örneğini veren Sümerler'de inançlar nesnel varlıklardan kaynaklanıyor, sonra insanüstü bir içerik kazanıyor. Bu içerik, yine insanın elinde biçimlenerek gelişiyor, çağına göre başka öğelerle besleniyor, sonra geniş alanı kaplayan bir kutsal varlıklar topluluğu oluşuyor. Bakıyoruz, tektanrıcı dinlerden çok önce, toplumun yapısına dayalı yasalar düzenlenmiş, işlenen suçlara karşı uygulanacak yaptırımlar, işlemler belirlenmiş, sözün kısası çağdaş hukukun kaynağı sayılan "Roma Hukuku"ndan en az bin beş yüz yıl öncesine giden bir tüze düzeni ortaya konmuş.

Bu ilk tüzede yaptırımlar ilkel olsa bile, toplum düzenini koruma, bireyin bireye karşı işlediği suçu yanına bırakmama gibi uygulamalar görülüyor. Çağdaş toplum kurumlarının birdenbire son gelişmiş biçimlerini aldığı söylenemez, ancak toplumla birey, öte yandan bireyle birey arasında karşılıklı ilişkilerden doğan olayları düzenleme bilincinin uyanması çok önemli bir gelişmedir. Tüzenin kurumlaşması sorumluluk bilincinin, görev bilincinin doğmasına dayanır. Sorumluluk, görev gibi yükümlülüklerin olmadığı toplumda tüze bilinci de yoktur. Tüze bilinci sorumluluk-görev ikilisini gerektirir. Bir-

9. *Tarih Sümer'de Başlar*, S.N. Kramer, çev. Muazzez İlmiye Çığ, 1990.

birine karşı sorumlu, görevli olmayan kurumlarda tüzenin etkisi, gereği yoktur.

Tüzenin düzenlenmesi, belli yasalara göre bölümlere ayrılarak yürürlüğe konması oldukça gelişmiş bir toplum anlayışının ürünüdür. Bireyleri, yaşadıkları toplum içinde, belli yükümlülüklerle görevlendirmek, onların başıboşluktan kurtulmalarını sağlamak, yaşamlarını biçimlendirmek tüzenin içeriğini oluşturur. Sümer tüzesini incelediğimizde kişisel ilişkilerin belli koşullara göre sürdürülmesi gereğinin gündeme getirildiğini anlarız. Yaptırımlarla yasaklar karşı karşıya getirilirken toplum düzeninin korunmasını amaçlayan bir anlayışın egemenliğini düşünürüz. Öte yandan, bu ilk tüzelerde, tektanrıcı dinlerde olduğu gibi korkutma yoktur, ölümden sonra yargılanarak yaşarken yapılanların sonradan çok ağır biçimde karşılığını görme kaygısı önemli değildir. O çağların tanrıları bile işlenen suçların karşılığını yeryüzünde, nesnel yaşama alanında vererek işi geleceğe bırakmıyor. Tinlerin birtakım yükümlülükler taşıdığına inanılsa bile (ki buna inanılıyor) önemli olan toplumun düzenidir.

Düşünsel gelişmenin daha birçok ürünü vardır. Sözgelişi vergi, yargılanma, ülkenin korunması için orduda görev üstlenme, alışveriş ilişkilerinde belli kurallara uyma, tapınaklarla ilgili işlemleri belli ilkelere uydurma, evlenme, çocukların eğitimi bg. genelde toplumsal nitelik taşıyan yükümlülüklerin hepsi düşünsel gelişmeyle bağlantılıdır. Nerede düşünsel gelişme ilerlemişse orada adı geçen kurumlarda da sağlıklı bir düzenleme vardır.

Toplumsal yaşayışa geçerken bireyler arasında karşılıklı koşullara bağlı düzenleme düşüncesi uygarlık alanında çok önemli bir gelişmedir. Bu konuda çok araştırma-inceleme yapılmış, dağınık yaşamdan düzenli yaşama geçişle ilgili çalışmalar yayımlanmıştır. Düzenli yaşama geçişi değişik kuramlarla açıklayan düşünürlerin üzerinde durdukları sorunlar şunlardır: ortak yarar, ortak korunma, ortak inanç bg. Bunlara başkalarının da eklendiğini biliyoruz. Hepsinde odak sorunu oluşturan bu "ortak" kavramıdır. Bu kavrama göre toplumsal

yaşama düzenine geçiş bilinçli bir "ortaklık"tır. Bu ortaklığı tek nedene, tek kaynağa dayandıran düşünürler olduğu gibi karşıt görüşü savunanlar da vardır. Özdekçilerin çoğu üretim-tüketim ilişkilerinin ağırlığını ileri sürerek toplumsal yaşamın tabanına ilkel tarımı (üretim-tüketim) yerleştirir. Bu sorun bizi ilgilendirmez, ayrı bir uzmanlık işidir. Burada, bizi, ilgilendiren tolumsal yaşamı düzenleyen kuralların doğal yaşamdan kaynaklandığıdır, bize kalırsa tüze sorununun özünde de bu vardır.

Elimizde bulunan kanıtlar Anadolu, Mezopotamya, Mısır, Hindistan, İran, Çin bg. eski uygarlıklarda ilkel yaşamın ilk biçimlerini oldukça gelişmiş bir düşünce üretiminin ürünleri sergilemektedir. Bu ürünlerin hepsi kazıbilim verileridir. Toprak altından çıkarılan buluntular incelendiğinde ilkel yaşam ürünlerinin başarılı bir yaratı anlayışıyla ortaya konduğu sonucunu veriyor. Budunbilim araştırmalarına göre, çağımızda, Afrika, Avustralya gibi ülkelerde çok ilkel biçimde yaşayan topluluklar vardır, ancak bunlarda da günümüzde saptanması oldukça güç bir gelişmenin yaşandığı olasıdır. Bu ilkel sayılan topluluklarda inançlarla ilgili süslemeler, takılar, kadın-erkek ilişkilerine değgin belgeler üzerinde durulmaya değer bir özellik taşımaktadır. Onlarda görülen, "ilkel" diye nitelenen yaratı ürünlerinde ilginç bir özgünlük göze çarpmaktadır. Gövdenin değişik yerlerine, yüze süsleyici birer nitelik taşıyan "döğme"lerin yapılışında inançların etkinliğini sürdürdüğü anlaşılır.

Bu "ilkel" kavramı yeterince açık değildir. Biz, neye ilkel diyoruz, ilkel derken hangi kesin ölçülere dayanıyoruz, açıkça bilemeyiz. Bir yaratı ürününün "ilkellik"i nereden geliyor? Sözgelişi gönümüzden yedibin yıl önce yapıldığı söylenen bir Ana-Tanrıça yontusu ilkel midir? Bir Urartu kazanı, bir Hitit kaya kabartması ilkel midir? Hammurabi yasası ilkel midir? Bu sorulara inandırıcı, susturucu yanıt verme olanağı yoktur. Besinini dişleriyle, tırnaklarıyla parçalayıp yiyen, kaya oyuklarında, ağaç kovuklarında yaşamış bir insana, çağımızın uygarlık aşamalarına göre ilkel diyebiliriz; oysa evrim kuramına göre ilkel diyemeyiz; daha eskiyi, daha gelişmemişliğe git-

memiz gerekir. Araç yapan insan yapamayana göre gelişmiştir. İnsanın, kendine benzer bir yaratık soyundan, sözgelişi bugün kökeni kalmayan maymun sudan geldiği onaylanırsa iki ayağı üzerinde dik durmaya başlayan insan da gelişmiştir pek "ilkel" değildir. Günümüzün bilimi, bunca gelişmişliğine karşın, bize ilkel insanın kim olduğunu, kesin nitelikleriyle, anlatabilecek durumda değildir. Darwin'in kuramı insan soyunda "ilkel"i bulmuştur denemez, ancak geriye doğru gitmenin, insanı bugün soyu tükenmiş bir yaratığı yaklaştırmanın gereğini vurgulamıştır denebilir.

İnsanın bugünkü biçimiyle yaratılmışlığı bir varsayım bile değildir artık. Bilimöncesi dönemlerde, inançların etkisiyle ortaya atılan bu "yaratılış" olayını büsbütün yadısmak, önemsiz saymak da doğru değildir, o da bir soruya bulunmuş yanıt diye anlaşılmalıdır. İnsan düşünmeye başlayınca nereden geldiğini sormuş, "yaratılmıştır" yanıtını almıştır. Burada soran da, yanıtlayan da kendisidir. İmdi, burada, "ilkellik" bütün açıklığıyla ortaya çıkıyor. İnsanın nereden geldiğini sorması oldukça ileri bir düşünme aşamasıdır, soru sormak, soruya yanıt aramak kolay değildir. Bu ilk soruya verilen şu "yaratılmıştır" yanıtı da ilkel değildir. İlkel olan, bilimin bunca gelişmesine karşın, başlangıçtaki soruya verilen yanıtla yetinmededir. Düşünce bakımından ilkel olan "insan bugünkü biçimiyle topraktan yaratılmıştır" demektir, nedeni de ortada en ufak bir gelişmenin bulunmayışıdır. Bugün, bu eski inanca bağlananlar arasında, insanın hangi nedenlerle yaratıldığını sormayı bile beceremeyenler vardır. "İnsan yaratılmıştır" demek, çok eski bir soruya verilen çok eski bir yanıta dönmektir.

İlk olana dönmek, bir anlama, öğrenme ereğine dayalıysa, ilkellik değildir. İlkellik, çağımıza göre "ilkel" diye nitelenen bir nesneyi gelişmişin karşısına dikerek, üretici gücünü yitirmişe dönmektir. Bizim, bugün, "ilkel" dediğimiz de, kendi ortamındaki "ilkellik"ten üretici atılımıyla kurtulmuştur, ilkeli gelişmekle aşmıştır. Bugün, komşunun tavuğunu çalıp bıçağa, ocağa gereksinme duymadan dişleriyle, tırnaklarıyla parçalayıp yiyebilen bir insanın tutumu "ilkel", yaptığı da "il-

kellik"tir, böyle bir kimse ilkeldir. Düşünce alanına gelince, durum büsbütün değişir, ilkellik daha kolay anlaşılır. Düşüncede ilkellik kişiyi düşünme eyleminin başladığı dönemin gerisine, düşünülemeyen doğal ortama götürür. Bize kalırsa insanın ilk kaynağı bu ortamdır.

Üçüncü Bölüm
Karanlığın Gölgeleri

KARANLIĞIN GÖLGELERİ

XXXVI

Çağımızda "ilkellik"in tanımı değişmiştir, uygarlık alanında ilk ürünleri ortaya koyma, toplumsal kurumlaşmalarda ilk biçimlerinin örneklerini verme gibi gelişmelerle ilgili atılımların dışında kalmaya "ilkellik" denmiyor. Çağımızın "ilkellik"i düşünsel alanda yeni bir açıklamayı, yeni bir içerik tanımını gerektiriyor. Bu nedenlerle ilkelin tanımı da, toplum yaşamında ortaya çıkarılması da güçleşmiştir. Çağdaş uygarlığın bütün buluşlarından yararlanmak, onları gerekli yerlerde yine gerektiğince kullanmak ilkelliğin gizlenmesine olanak sağlıyor, uygarlık buluşlarıyla ilkel denecek kişiyi güzelce gizliyor, kalın bir örtünün altına çekiyor. Bu kalın örtünün altına saklanan kimsenin niteliğini görünüşünden çok çıkardığı sesten anlamak daha doğrudur kanısındayız. İlkel kişi, çağımızda, yaşama biçimiyle değil yaymaya çalıştığı inançlarıyla, benimsetmeye uğraştığı düşünceleriyle ilkeldir. Giyim kuşamın, kılığın ilkellikle ilgisi yoktur, o bir görünüştür, dışavuruştur. Gerçek ilkellik o giysinin içindedir, başörtüsüyle örtülen yüzün arkasındadır.

Kimi tinbilimciler, duygusal durumlar gövdeye yansır, bu nedenle kişiyi davranışlarından anlamak daha kolaydır gibi bir sav ortaya atmışlardı. Bunun doğruluğu da, eksikliği de açıktır, ancak öyle önemsenmeyecek bir görüş de değildir. Kimi eylemler kişinin içini dışına çevirir. Uygarlık hep açık dü-

şüncelerle, güneş aydınlığında sergilenen görüşlerle doğmuş, gelişmiştir, bu nedenle onun biricik özelliği açıklığıdır. Oysa uygarlığa karşı olanların hepsi saman altından su yürütmeyi, kuytulara çekilerek, gözlerden uzak bir durumda iş becermeyi sever. Karanlıktan yararlanan yaratıklar da vardır, doğa onlara öyle bir yaşama ortamı sağlamıştır. Geceleyin gören yaratıkların hepsi öyledir. İnsan geceleyin göremez, bu nedenle ışığı sevmiş, ışıldak yapmış, geceye karşı eksikliğini bu buluşuyla gidermeye çalışmıştır. Oysa güneş aydınlığında bile karanlığı sevenler vardır. Dışını aydınlatan güneş, bilinmeyen bir nedenle, içini yoğun karanlıklara boğar. Kişinin içini aydınlatan düşünceleridir. Bu düşünceler dışa yansıyınca başkalarının içini, yetkilerini aydınlatır. Düşünmek karanlıkta değil aydınlıkta sürdürülür. Düşünmek, sorunlaşan bir yumağı çözmektir, yumaklaştırmak değil. Nerede düşünceler yumağa dönüştürülürse orada karanlığın ayak izleri toprağa gömülür.

Kişi düşünürken kendine uygun bir çıkış arar, demek düşünmek bir çıkış aramaktır ayrıca. Çıkışın arandığı yerde sorunlar da ardarda dizilir, birbiriyle bağlaşımlı olur. Uygarlığın gelişmesiyle sorunların açıklanışı koşuttur. Bir yerde sorun yoksa uygarlığı izlemek, uygarlık da yoktur. Ne sorunsuz uygarlık, ne uygarlıksız sorun olabilir. İnsanda en tinselden en nesnele değin bütün yetilerin gelişmesinde doğal sürecin etkisi açıktır. İnsan, başlangıçta bugünkü gibi bilinçli, uslu, kavrayışlı bir yaratık değildi, o bütün diriler arasında "insan" oluşunu doğal gelişimine borçludur. Bizim bugün "beyin" dediğimiz aygıtın işlerliği dışında, onun yapısını kuran nesnel dokuların düzeninden kaynaklanmayan bir yeti yoktur. Bütün yetilerin de, yüzbinlerce yıl gerilere giden bir gelişmeye dayandığı kanısı yaygındır. Burada konuyu saptırmak için şöyle bir sav ortaya atılabilir: yetilerin gelişmesi beyin denen aygıtın doğal gelişmesine bağlıysa, çağımızda yaşayan bütün bireylerin ilkçağ bilgelerinden daha gelişmiş olmaları gerekmez mi? Bu yanıtlıcı bir sorudur, yetilerin gelişmesi birkaç bin yılla ölçülmez yüzbinlerce yıl ister. İnsan, doğal bir varlık olarak, son biçimini aldıktan sonra gövdesel aygıtları oluşturan do-

kulara özgü gelişme durmuştur. Ancak yavru, çocuk gibi yeni ortaya çıkan dirilerde belli bir süre için gövdesel gelişme sözkonusudur. Sözgelişi insanda beyin belli bir yaşa değin büyür, son biçimini alır. Ondan sonra yetileri besleyen düşünsel ürünlerin edinilmesiyle gelişme sürdürülür, bu da örgensel değil düşünseldir. Düşünsel gelişmenin başlıca besini bilgidir, öğrenimdir. Hayvanlarda gelişme başka türlüdür, içgüdülere dayanır, belli bir yaşta (aşamada) durur. Sözgelişi geyik yavrusu doğumundan çok kısa bir süre sonra anasının ardınca gider, civciv yemeyi anasından öğrenir, ona özenir, köpek yavrusu anasının memesini bulmak için yardım istemez (bu durum bütün doğurucu yaratıklarda öyledir, yalnız insanda bebeğe memeyi anası verebilir. Bebek yardımcısız memeyi bulup ememez). Bu doğal gelişmenin dışında insana özgü başka bir nesnel ilerleme bilmiyoruz (düşünsel üretimin, uygarlığın dışında). Us, bilinç gibi yetiler bilinen son aşamaya vardıktan sonra insan düşünmeye başlamış, düşünce üreten bir varlık olabilmiştir.

İnsanı, doğal gelişmenin dışında, gökten inmiş olgun bir varlık diye görmek, öyle açıklamak inançlardan gelen kuruntuların, tutarsızlıkların değişmeyen ürünüdür. Tanrı, insanda söylendiği gibi yetkin bir us, yetkin bir bilinç yaratsaydı bu çocuklukta belli olurdu, uzun bir gelişme evresini beklemek gerekmezdi. Çocuğun düşünsel yetilerindeki gelişmeyle gövdesel beslenmesine koşut gelişme yanyana yürüyor.

İnsanda dil, düşünce, bilinç gibi yetilerin hangi evrelerden geçerek son biçimini aldığını saptamak bugün için olanaksızdır, bu konuda ileri sürülenlerin hepsi birer varsayım olmaktan öteye geçemez. Dilin oluşumunu birtakım imlere bağlayanlar da vardır, özellikle Marksçılar bu kanıdadır, ancak bu da bir varsayımdır, bu varsayımı pekiştirecek kanıtlarımız yoktur. İnsanın oluşumu milyonca yılla ölçülüyor, oysa elimizde bulunan, insan elinden çıktığı anlaşılan ürünler geniş bir varsayımla ellibin yılı aşmıyor. Bilinen geçmişle bilinemeyen geçmişi karşılaştırırsak, birincisiyle ikincisini anlamanın ne denli güç olduğunu görürüz. F. Engels, "*Doğanın Di-*

yalektiği"nde bu konular üzerinde uzun uzadıya durur, gövdesel gelişimle ilgili görüşleri yanında düşünme yetilerine özgü varsayımlarını da sergiler, ancak vardığı sonuca kesin, tartışılmaz gözüyle bakmak doğru değildir.

Gelişme bir değişmedir; biz bu değişmenin nerede başlayıp nerede bittiğini, günümüzden geçmişe doğru giderek, saptayamayız. Üstelik değişme de, gelişme de belli bir doğrultuda, belli bir hızda değildir, değişenin de değiştiği açıktır. Bir nesne, bir kez değişmekle kalmıyor, değişmeler birbirini izliyor, türlü aşamalardan geçiyor. Bizim, bugün, önümüzde duran değişmenin aldığı son biçimdir. Bu son biçimle ilk biçimi tanımlamak, kanıtlamak kolay olmasa gerek. Bilimsel araştırmalarda sonucun başlangıcı verdiğini genel bir yasaya dönüştürerek açıklamak güçtür. Kimi Marksçılar'ın düşkurma yetileri çok geniştir, evrendeki değişmeleri, gelişmeleri belli bir nedene dayanarak açıklamayı severler. Oysa diri varlıkların gelişiminde bu "belli neden"i saptamak olanaksızdır, bu da diri varlığın "belli bir yerde" gelişimini sona erdiremeyişinden dolayıdır. Bilgisine, bilimsel yetkesine çok güvenilen bir Marksçı bilgine şu soruları yöneltelim: yeni doğan bir bebeğin ilk günkü durumuna bakarak, yirmi yaşında boyunun uzunluğunun, gövdesinin ağırlığının ne olacağını söyleyebilir misiniz? Yeni doğan bir buzağıyı inceleyerek üç yıl sonra boynuzlarının kalınlığı, uzunluğu, kıvrımları ne olacak kestirebilir misiniz? Karşınızda düşündüğü görünüşünden belli bir kişi duruyor, bunun ne düşündüğünü anlayabilir misiniz? Bu soruları alay olsun diye sormuyoruz, kimi konularda kesin yargıya varmanın olanaksızlığını göstermek istiyoruz. Yine bunlar gibi, topraktan çıkan kemiklere bakarak, bu kişinin sağlığında ağırlığının ne olduğunu saptayamayız. Başka ilginç bir örnek daha verelim: en yetkili Marksçı bilgine, kimin olduğunu söylemeden, Hegel'in kemiklerini göstersek, bunların gerçekten Hegel'in olduğunu söyleyebilir mi? Yine bir kimsenin kemiklerine bakarak, sağlığında hangi işle uğraştığını, yazar mı, ozan mı, bilgin mi, bilge mi olduğunu açıklayabilir misiniz? Bu sorular biraz güldürücüdür, ancak doğada geçmişe giderek ge-

lişimin başlangıçlarını saptamak da böyledir, unutmayalım. Bu soruları tersine çevirerek de sorabiliriz. Sözgelişi yaşlı bir kişinin doğduğu gün boyunun, ağırlığının ne olduğunu, neler okuduğunu, hangi yemekleri yediğini ona bakarak bilemeyiz. Karşımızda duran, suskun bir kimsenin sağır-dilsiz olduğunu anlayamayız (konuşması, duyması devinimleriyle, imleriyle anlaşılır ancak). Demek, kimi konularda, başlangıçtan sonucu, sonuçtan başlangıcı saptama olası değildir.

Yukarda verilen örnekleri, "din bilgini" diye bilinen bir kimseye sorduğumuz gün alacağımız yanıtın kesinliğinden kuşkulanmanın gereği yoktur. Bu bilgin, duraksamadan, kutsal kitaplara başvuracak, onların bildirileri karşısında düşünmeyi bile gereksiz sayacaktır. Yaratılışın, nerdeyse gününü, yılını, yerini bile söylemekte güçlük çekmeyecektir. Üstelik söylediklerinin "bilimselliği" konusunda tartışmanın bile saçmalığını, anlayışsızca bir girişim olduğunu, tanrının kişiye verdiği usun ilkelerine aykırı düştüğünü öne sürecek, savunacaktır. Daha ileri giderek insan usunun yetersizliğinden, eksikliğinden, kimi yüce konuları kavramaya elverişli olmadığından söz edecektir. Bu "din bilgini" felsefeyle ilgilenmişse size Descartes'tan, Spinoza'dan, Pascal'den, Kant'tan örnekler getirecek, özellikle Leibnitz'in ünlü "monad" kuramından sözaçacaktır. Onun bu tür girişimine, biz, boşluğun dolu görünme çabaları demekten kendimizi alamayız. Burada ilginç bir durum ortaya çıkıyor; yöntemleri ayrı olmakla birlikte dincinin saplantısıyla Marksçı'nın soplantısı eş doğrultuda. Birincisinde bilimsel denebilecek bir içerik yok, ikincisinde bilimsel olanı belli bir konuda katılaştırıp geçerli kılma çabası var.

XXXVII

Evren sorunlarla doludur, düşünen kişi başını ne yana çevirse, neyi gözlemlese birkaç sorunla karşılaşır. Sorunlarla ilgilenmek de sorunların türüne bağlıdır; bilimlerin ayrımlaşması, öbekleşmesi bu nedenledir. Sorun, ilgili olduğu

bilimin alanına girer. Bu sorunu ötekinden ayırmak, onun sınırlarını çizmektir, onu belli bir yere yerleştirmektir. Bunlar yapılmadan sorunun açıklanma olanağı yoktur. Sorunun açıklanması da üzerinde durmayı, araştırmayı, gereğinde kılı kırka yarmayı gündeme getirir. Yine sorunun açıklanması tartışmaya yönelmekle başlar. Tartışmaya kapalı bir sorunun açıklanışı inandırıcı olmaz. Öte yandan, bir sorunun belli, tartışılmaz çözümü vardır demek de yanıltıcıdır. Bilimlerin gelişmesi, bize, bir sorunun birkaç türlü açıklanışı olduğunu göstermiştir. Özellikle gökbilim çalışmalarında, dirimbilimde bunun sayısız örneği vardır. Uzayla ilgili sorunların çözümleri de değişiktir, bunu da ilgili kuramlardan anlıyoruz. Dirimbilimde sorunlar daha karmaşıktır, dirinin sürekli bir değişim-gelişim içinde bulunması sorunun dondurulmasını engelliyor. Çağımızda, en kesin bilimlerde bile, "son söz"ü söyleme olanağı kalmamıştır. Ortaçağda bu "son söz" söylenebiliyordu, nitekim gökbilimde Aristoteles'in kuramı bin yedi yüz yıl egemen olmuş, "son söz" diye onaylanmıştır. Oysa ondan yüzlerce yıl sonra gelen Aristarkhos başka türlü düşünmüştü, Rönesans evresi ikincisinin görüşünü doğruladı, Aristoteles bir yana itildi. Artık yeryüzü güneşin çevresinde dönüyor, güneş de kendi yörüngesi üzerindeki devinimini sürdürüyor.

Felsefede bu "son söz" gündeme gelmemiş, gelmeyecektir de. Onda sonsözün yerini gündeme getirilen görüş, kuram alır. Bu görüş ya da kuram yeni bir öğretiyi oluşturur, öğreti de yeni bir çözüm getirir. Böylece felsefede öğreti sorunlara aranan çözümlerle başlar, gelişir. Diri varlıklarda dokuların, örgenlerin gelişimlerini, görevlerini inceleyen bilim (fizyoloji) birçok kuram ortaya atmış, gelişimi belli odaklarda yoğunlaşan ilerleme evrelerine bağlamıştır. Bu evreler yumurtadan son biçimini alan yaratığa (insan, böcek, kuş, yılan, kurt, balık gibi dişili-erkekli ilişkiye dayalı varlıklarda) değin dizilir. Yumurta dişinin, onu dölleyen öğe de erkeğin gövdesel ürünüdür (burada bir dokulu yaratıklar ayrıdır). Doğada, ikili bir gelişim düzeni vardır, bu da dişi-erkek ayrımına dayanıyor. Diri olmayan varlıklarda böyle bir ayrım sözkonusu değil, gelişim kavramı

da kullanılmaz (daha çok oluşum geçerlidir). Gelişim bir evreden ötekine sıçrarken daha iyi bir duruma geçmedir, daha üst düzeye varmadır. Çiğitten ağaca, çiçeğe, yemişe varan yol gibi. Bilim, doğanın çizdiği çizgi üzerinde yürüme gereğindedir, gelişim evrelerinde bir sıçrama yapamaz. Sözgelişi çiğitten doğruca yemişe geçemez, gövde, sap, çiçek gibi gelişim evrelerini atlayamaz. Bu öteki varlıklarda (insanın da içinde bulunduğu dirilerde) daha belirgindir. Dişinin dölyatağına düşen erkek bideri (tohumu) belli evrelerden geçmeden yavruya dönüşemiyor, içiçe girmiş bir dölleşmeler sürecinin yaşanması gereklidir. Daha nesnel bir örnek vermek gerekirse, bebeklik evresini geçirmeden delikanlılık çağına ulaşılamaz, diyebiliriz. Bu evrelerin başlangıçta hangi gelişim aşamalarıyla geçildiğini bugün kesinlikle saptayacak durumda değiliz, elimizde bulunan kalıntı kanıtları da çok sonraki evrelerle ilgilidir, ilk dokuların nesnel yapısıyla değil. Elimizde kemikler, taşıllar var, bir de "ilkel" diye nitelenen diriler. Bunların milyonca yılı aşan geçmişini saptamaya kimsenin gücü yetmez, yalnızca varsayımlarla avunabiliriz. Diri olmayan varlıklarda (taş, kireç, demir bg. doğal nesneler) durum daha değişiktir, deney bilimlerinin verileriyle birtakım saptamalar yapma olanağı vardır.

Peki sorunlarla yüklü bir evrende bilimlerin son sözü söyleyemedikleri bir uygarlık ortamında insanın düşünme yetileri duracak mı, dondurulacak mı? Bu kesinlikle olamaz. Öyleyse kuramlar birbirini izleyecek, biri ötekinin karşısına çıkacak. Reichenbach "*Bilimsel Felsefenin Doğuşu*" adlı yapıtında felsefeye fiziğin ulaşamadığı alanlarda dolaşma görevini verir, felsefeyi deney bilimlerinin dışına iter, kimi yerde gereksiz bile sayma eğilimi gösterir. Özellikle Platon'un kuramıyla ilgili, biraz da alaycı sözleri bunu sezdiriyor. Felsefe fiziğin atasıdır, ancak çağımızda çok büyük gelişmeler, başarılar gösteren fizik atasını yadsımayı seviyor nedense. Bu yadsıma düşünsel üretimlerin geniş bir alanını görmek istememektir, oysa bu alan deney bilimlerinin en kesini sayılan fizikten çok daha üretkendir.

Fizik, içeriği gereği, kesin yasalar araştıran, vardığı sonucun

başka türlü de olabileceğini düşünmesine karşın, olmamasını özleyen bir bilimdir, kimi bilginlere göre bilimlerin önderidir. Fiziği bu üstün koltuğa oturturken matematiğin bütün dallarını görmezlikten gelemeyiz, matematiksiz bir fiziğin salt başarılarını bulamayız. En kolayı, fizik buluşlarını neyle, hangi ilkelere dayanarak açıklayacak, hangi dili kullanacak? Kuşkusuz matematiğin dilinden başka bir dil bulamayacak. Öte yandan felsefesiz bir matematik ne işe yarar? Doğada üçgen, dörtgen, beş, yirmi, açı bg. matematiğin kapsamına giren varlıklar yoktur. Bunlar düşünme yetisinin ürünleridir, düşünme yetisi doğadan esinlenmiş olabilir, o ayrı bir konudur. Reichenbach'ın düşüncelerine katılmak, felsefeyi bilimlerin ardından yürüyen bir artıkçı diye görmek doğru değildir.

Felsefeyi yadsıyan, sakınca sayanların başında din gelir. Din, felsefe inançları sarsıyor, insanları kuşkuya düşürerek saptırıyor, azdırıyor savlarıyla ortaya atıldı, tanrıbilimi öne sürdü. Oysa tanrıbilim, içeriği bakımından, din koşullarına bağlıdır, onların dışına çıkarak salt usa dayalı bir öğreti geliştiremez, bunun örneği ortaçağdan günümüze kalan yapıtlardır, bunu biliyoruz. Din, felsefeden korkar, onun us ilkelerine dayalı, bilinçli kuramları karşısında tanrısal bildiriye sığınmaktan başka yol bulamaz, üstelik tanrısal bildiriyi de yeterince açıklayamaz. Us ilkelerinin dışına çıkarak gösteriler düzenlemek dinin başlıca uğraşıdır, karanlıkta çok iyi görür.

XXXVIII

Bertrand Russell çok ilginç bir bilgindir, felsefe, fizik, matematik, mantık bg. birçok alanda yazılar yazmış, kapsamlı yapıtlar ortaya koymuş, toplumsal sorunlara bilgece eğilmiş, eğitimle ilgili yararlı görüşler ileri sürmüştür. Onun kuramına "Yeni Gerçekçilik" denmektedir. Bu ilginç bilginin felsefesi matematik-mantık bağlantısına dayanır, kendi anlatımıyla buna "mantıksal atomculuk" adını verir. Felsefe doğa verilerine yaslanan, doğadan esinlenen bir bilim olmalıdır. İnsan, içinde yaşadığı, toplumla uyum sağlama gereğindedir, aktöre ise ge-

leneklere-göreneklere değil bilime, felsefeye bağlanmalıdır. Bu görüşlerin hepsi ilginç, uygarlığın gelişimiyle koşuttur. Ancak, felsefeyi, özellikle mantık-matematik ilkelerine dayanarak, ne yolla anlaşılır duruma getirebiliriz? Russell bu konuda gülmeyi, birtakım imlerin arkasına sığınarak bilmece çözer gibi çalışmayı çok sever, bu yüzden de felsefesini anlamak, birtakım kavramsal çözümlemelere başvurmadan sorunları aydınlatmak çok güçtür. Bu güçlük, ortaya atılan sorunların içeriksel yoğunluğundan değil, açıklama yöntemlerinin yetersizliğinden kaynaklanır. Bir sorunu, sözcükleri oluşturan dil öğelerine dayanarak çözmeye çalışmak, içerdiği olayın dışına çıkarmaktır. Oysa çözüm olayı kapsayan sorunun içinde aranmalıdır, kavramın öğelerinde görülen dizide değil. Bir kavramı açıklamak başka, kavramla dilegetirilen olayın özünü açıklığa kavuşturmak başkadır.

Russell iyi, üstün yetenekli bir düşünürdür, ancak keskin görüşlü, yaratıcı bir bilge değildir. Onun felsefeye matematikle yaklaşımı Aquinolu Thomas'ın tanrıbilimle yapmak istediğine benzer, biricik ayrım birinde matematiğin, ötekinde tanrısal bildirinin değneğiyle yürümeye çalışmaktır. Oysa ne matematik felsefedir, ne de tanrıbilim, ikisinin de yolu açık olsun dersek saygısızlık etmeyiz. Bütün sorun, karanlığın içine düşmemektir. Bir sorunun çetinliği içeriğinde aranır, anlatımında gereksenen sözcüklerin öğelerini saymakta değil. Önemli olan, sorunu kendi sınırları içinde açıklığa kavuşturmak, başka bilimlerin verilerinden yararlanırken bile sorunu özünden uzaklaştırmamaktır.

Evimin pençesinden bakıyorum, karşımdaki evde, benim çok iyi görebileceğim durumda, bir kişi koltuğuna yaslanmış kitap okuyor, okurken öne arkaya doğru yaylanıyor, arada bir de gülüyor, başını sağa sola sallıyor. Bu kişinin eğlenceli, güldürücü bir yapıt okuduğu kanısına varıyorum. Onunla komşuluk ilişkilerim yok, onun da benimle olmasa gerek, yolda bile karşılaşmıyoruz, yollarımız ayrı. Üstelik evden çıkış evrelerimiz de birbirine uymuyor. Bu kişinin, kitabını okurken, yanına sarışın, güzel, gösterişli bir bayan geliyor, o da kitaba

eğiliyor, bir yere bakıyor, sonra ellerini göğüslerinin üstüne koyarak gülüyor. Bu bayanı o evde ilk kez görüyorum, birbirinin yakınları olsa gerek diyorum kendi kendime, bunu da o evin bayanını bildiğimden, sık sık gördüğümden söylüyorum. Bu komşum çok yaşlı değil, kırkbeş elli arası ancak. Eşi olan bayan epeyce genç görünümünde, sarışın bayan ise otuzbeş dolaylarında geliyor bana, daha genç de olabilir, kestiremiyorum.

İmdi, yukarda geçen olayı anlattık, bundan ne çıkaracağım diye okuyucu düşünebilir. Onu da açıklayayım. Benim ilgimi çeken, komşumun kitap okuması değil okurken öne arkaya gidip gelmesi, gülmesi, yaylanması, bir de yanına gelip okuduğu kitaba baktıktan sonra gülen sarışın bayan. Bu kitapta ikisini de güldüren ne vardır, ya da ne olabilir? Burada iki sorun vardır: biri kitapla okuyanlar arasında gördüğüm ilişki, öteki onların gülmelerine yolaçan konunun içeriği. Ben, bu soruları, ne yolla yanıtlayabilirim, ne yolla ilgimi sona erdirebilirim? Bunları sözcüklerin, kavramların dile özgü yapılarını, öğelerini ayrıntılarına değin çözümleyerek başaramam, istediğim yanıtı bulamam. Yapabileceğim biricik iş, komşunun ne okuduğunu kendisinden, ya da eşinden, evine gelen sarışın bayandan sormaktır. Bu bir anıdır, gerçekten yaşadığım, birkaç yıldır belleğimde yaşattığım, diri tuttuğum bir anı. Şimdi onu buraya aktarıyorum, ancak benim öğrenmek istediğim boşlukta kaldı, ilgimi çekenlerin hepsini bir yana ittim. Komşunun ne okuduğunu, neye güldüğünü, sarışın bayanın kim olduğunu öğrenme isteğim kalmadı, gördüğüm gündeki ilgim büsbütün yokoldu. Öyleyse bu olay benim için önemli, çözülmesi, açıklanması gereken bir sorun değilmiş. Diyelim ki komşum bir "aşk romanı" okuyor, ya da Nasreddin Hoca'nın, Bektaşi'nin gülmecelerini okuyor, gülmesi de bundandır. Bu durumda, onun okuduğunu ben de okumak isterim, istemem gibi iki karşıt durumla karşılaşırım, birini yeğlerim. Okursam olayın içine girer, neye gülündüğünü araştırırım, okumak istemezsem günün birinde unutur giderim. Bunu, çözümü gereken bir sorun durumuna getirirsem, unutmam sözkonusu değil. Demek, kişinin belleğine takılan, orada yerleşen izlenimlerin çoğu, ilgi çekenlerden olu-

şuyor, ilgi çekmeyen bir olay kolayca anıya dönüşemiyor, belleğin çekmecelerinden birine yerleşemiyor. İşte kişinin ırasını, özelliğini yansıtan olaylardan biri de bu ilgiyi çekerek belleği çalıştırandır.

Belleğin çalışması anlayış gücünün üreticiliğine yardımcı olur, onun gereksediği düşünsel besinlerin birikmesini sağlar. Belleksiz bir düşünsel üretim olamaz. Kimi düşünürler belleklerinin yetersizliğinden, çok kolay unuttuklarından yakınırlar. Bu yakınma bir yerde doğru, bir yerde yanlıştır. Yakınma belleğin büsbütün yitmesini gösterirse yanlıştır, bu durumda düşünürün düşünme eylemini sürdürmesi olanaksızdır. Yakınma belleğin çok güçlü olmayışından doğuyorsa doğrudur. Belliğin çok güçlü olması yaratıcı olduğunu göstermez. Az güçlü, çok işlek bir bellek üreticiliğin başlıca odağıdır. Nice çok güçlü bellekler biliriz bir ses saklama aygıtından öteye geçemez, bir nesne üretemez, dahası yetersizin yetersizi olur kalır. Kutsal kitapları eksiksiz saklayan bellekler vardır (İslamlarda hafız denen kimseler) yararlı bir iş başardıkları görülmediği gibi ilerleme, yenilik karşısında da yıkıcı olurlar. Önemli olan işlerliktir.

İşlerlik üretimin kaynağıdır, bütün üretmeler işlerlikle başlar, işlerliğin durduğu yerde sona erer. Bellek işlerliğe gereç sağlayan bir yığınak durumundadır; bu yığınakta bulunan gereçlerin işe yarayışlı olması, üretmeye elverişli bir nitelik taşıması gerekir. Eğitimle belleği geliştirecek, yararlı birikimleri sağlayacak yerde katılaşmış bir yığınak durumuna getirmek yıkıcıdır. Sürekli çalışan, üreten bir anlığın bellekte bulunan gereçleri de diriliğini koruyabilir, bu da işe yaramayan birikimleri dışa atmakla, belleği işlek bir aygıta dönüştürmekle sağlanır. Usunun azlığından, yetersizliğinden yakınan pek görülmez, oysa belleğinin güçsüzlüğünden, gücü azaldığından yakınan çoktur. Bu yakınmanın nedeni belleğin daha az önemli sayılmasıdır. Belleği yetersiz bir kimseye kimse aldırmaz, oysa usu az sanılan kınanır, ona deli bile denir. Bu, usun kişi yaşamındaki büyük öneminden dolayıdır. Üretimde başarı bellekte biriken düşünsel gerecin işlenmesindedir. Gereci işleme biçimi düşünme yetisinin niteliğini belirler.

Belleğe yerleştirilen kavramların, sözcüklerin ediniliş yolu kişiyi doğa ile bağımlı kılar. Bellekteki birikim okuma yoluyla edinilse bile duyulara dayanır, duyular nesnel varlıklardır. Bu nedenle bütün sözcüklerin, kavramların ediniliş yolu nesneldir. Nesnel yolla edinilen kavramları soyutlaştırarak düşünme yetisini dışa kapalı durmna getirmek, bütün sorunlarda başarı sağlamaz. Yalnızca kavrama sığınan, sözcüklerin çevresinde dolaşan bir düşünme yöntemi de üretici olamaz. Kimi bilimlerde ağırlık kavramlara verilir, ancak kavramlar açıklanırken yine nesnel varlıklardan yararlanılır. Sözgelişi matematikte üçgen, dörtgen, sayı bg. varlıklar nesnel araçlara başvurmadan açıklanamıyor; bu nesnel araçlar da yazak, boya, tebeşir, üzerinde çizim yapılan yüzey bg. hep duyulara dayalıdır. Kavramların egemenlik sağladığı en geniş bilgi alanı felsefedir, onda bile gerektiğinde duyularla algılanan varlık alanına yönelme kaçınılmazdır.

XXXIX

En ilkel sayılan toplumlarda bile, bireylerin uymaları gereken, birtakım koşullar-kurallar vardır. Bunlar toplumu oluşturan bireyler arasında denge, uyum sağlamaya yarar. Bu koşullar, kurallar inançlarla bağlantılı olduğu gibi olmayabilir de. Bu özelliğin önemi yok, önem taşıyan bireylerin sorumluluk yüklenmeleri, büsbütün başıboş kalmamalarıdır. Uygarlık geliştikçe, insanlar daha anlayışlı, daha bilgili oldukça toplumsal kurallarda, koşullarda da gelişmeler görülür. Toplumsal koşulların, kuralların gelişmesi uygarlığın ilerleyişiyle ilgilidir, orantılıdır. Bir toplumda bu koşullar, bu kurallar belli bir yetkeye bağlanırsa, toplumun bütününün onayıyla, benimsemesiyle uyum sağlamazsa orada baskı var demektir. Baskının içeriği, biçimi ne olursa olsun buyurucudur, tabandan gelmez, yukardan aşağı doğru inicidir. Biz, uygarlık tarihinde, bu tür buyruğa dönüşmüş ya da buyruklardan gelen koşulların, kuralların dinle ilgili olanları üzerinde duralım.

Bütün dinlerde buyuruculuk, belli, değişmez koşullara göre

yönlendiricilik vardır. Uygarlık geliştikçe bu buyurucuk, yönlendiricilik de değişebilir, değişmezse tepkilerle, çağına göre ayaklanmalarla karşılaşır. Dine dayalı buyruklar değişmediğinden durdurucudur, önleyicidir. Yönetimle ilgili dincil buyruklar, belli bir alanda, önemsenmeyebilir. Ancak eğitimle ilgil olunca toplumun geleceğini karanlığa itebilir. Bunun daha kötüsü bilimsel gelişmeleri yönlendirmeye, denetlemeye yönelik uygulamalardır. Toplumsal bir koşul, bir kural neyi gerektirir? Yanıtı açık, bireyler arasında ayrım gözetmeksizin düzen sağlamayı. Düzenin sağlanmasında kayırıcılık, ayrıcalık gibi eşitliğe aykırı durumlar varsa toplumun geleceğinden korkulur, günün birinde sarsıntılar, depremler başgösterir. Bir deprem ilk belirtilerini toprağın altından üstüne göndermeye başlayınca önlem aramanın gereği, yararı kalmamış demektir, önlem belirtiden önce, onu düşünerek alınmalıdır.

Geçenlerde, ülkemizde satışı epeyce yüksek olduğu söylenen, dinci bir yayın aracının "ahlak bozukluğu"ndan yakındığını bildiren, kendi anlayışına göre önlemler getiren ilginç bir yazısını okuduk. Yayın aracının bu ilginç yazısı, islam ülkelerinde Avrupa yaşayışına özenildiğini, bu nedenle islamın güzel, erdemli ilkelerinden ayrılma eylemlerinin hızlandığını, genç kuşakların "dinsiz" öğreticiler elinde bilgisiz kaldıklarını vurguluyor. Biraz düşündüm, bu yayın aracının yaşamasını, okunmasını, kazancını sağlayan bütün aygıtlar, gereçler, araçlar Avrupa'dan alınmış, satışını arttırmak için duyuruların hepsi yine Avrupa'dan sağlanan iletişim odaklarıyla yapılıyor. Sağlık koruma, sağıltım, ulaşım, konut bg. bütün toplumsal kurumlaşmaların kaynağı Avrupa, eğitim-öğretim kurumlarında kullanılan gereçlerin, okunan yapıtların hepsini ortaya koyma olanağını yaratan Avrupa. Çağımızda bilim, uygulama, kılgılama bg. güncel yaşamı düzenleyen ne varsa yapıcısı, satıcısı Avrupa. Yayın aracının "ahlak" dediği de ancak Avrupa uygarlığında bir öğreti, bir bilim dalı niteliği kazanmıştır. İslam ülkeleri ancak Avrupa yardımıyla ışığa kavuşmuş. Bütün islam ülkelerini aydınlatan ışık odaklarını bulan, geliştiren Avrupa. Peki bu yayın aracı ne istiyor?

Aktöre çok kaygan, toplumdan topluma hızla değişen bir uygulama alanıdır, çağın gidişine ayak uyduramazsa dışlanır, yeniyle beslenmezse yıpranır kıyıya atılır. Toplumlarda, toplumun tarihi boyunca değişmeyen, içeriğini beslemeden koruyan bir aktöre (yayın aracı ahlak diyor) bulmak güçtür. Sonra aktöre nedir? Deve ile ulaşım sağlayan bir toplumda devenin yerini başka devinsel araçlar alırsa, konutların içdüzeni, yapımı, kullanımı değişirse, konuk evleri, yolcu konakları çağın gelişimine uygun biçimde yapılırsa, yemek yenen yerlerde yeni bir uygulama biçimi getirilirse, sözün kısası toplum kurumlarında böylesine ilginç değişmeler olursa aktöre eskisi gibi kalabilir mi? Yayın aracı yakınıyor: kadınlar açılmış saçılmış, yazın denizlere giriyor, çıplak dolaşıyorlar, kızlarla erkekler okullarda, taşıt araçlarında yanyana oturuyorlar, gençler namaz kılmıyorlar, okullarda din öğretimine gereken ağırlık verilmiyor, sinema-tiyatro "ahlak bozuyor", "güzel geleneklerimizi" bıraktık, Avrupa'ya özeniyoruz bg. savlar. Bu yayın aracında yazı yazanlardan birkaçını yakından tanırım, evleri çağdaş buluşlarla, aygıtlarla donatılmıştır, özel araçları vardır, telefonları vardır, yaşayışlarında "islam buluşu" denebilecek bir kırıntı bile yoktur. Peki bu yeni buluşlar şu "güzel geleneklerimizi" etkilemez mi, değiştirmez mi?

Bu yayın aracına göre "ahlakın düzelmesi" için "islam hukuku" uygulanmalı (yazar kimi yerde fıkıh diyor), toplumu oluşturan bütün kurumlar bu tüzeye göre düzenlenmeli, "faizsiz banka" açılmalı. Peki niye "banka", islam dininde böyle bir kurum yoktur. Sonra bütün bireylerinin sayısı birkaç bini geçmeyen bir toplumda ortaya çıkan, gelişen dinin koşullarını, kurallarını, tüzesini sayısı birkaç yüz milyona varan topluluklara uygulama olanağı nereden sağlanacak? Bugün altmış milyonluk bireyi, sekizyüzbin kilometre kareyi aşan yüzeyi olan Türkiye'de bu tüzeyi geçerli kılma gücü var mı? Uluslararası ilişkilerde böyle bir tüzeyi uygulamaya koymanın gereği, yeterliliği olur mu? Çağımızda yalnız başına yaşayan, komşularından soyutlanmış bir ulus kalmamıştır. Bu durumda, çok ayrı tüzelere bağlanan, çok değişik aktöreleri, gelenekleri olan

toplumları bir inanç altında toplamak, bir tüzeye bağlamak, bir aktörenin egemenliği altına sokmak kimin elinden gelebilir? Çağımızda buna hangi devletin, hangi ordunun gücü yetebilir?

Bir din, içeriği bakımından, ne denli güçlü olursa olsun, doğduğu toplumun dışında kalan başka toplumlara olduğu gibi uygulanamaz, ister istemez birtakım değişikliklere uğrar. Bugün, başlangıçtakı özelliğini koruyan, kaynağından uzaklaşmayan bir din kalmamıştır. Dinlerin buyurucu, koruyucu, sınırlandırıcı güçleri değişmeleri engelleyememiştir. Buna karşın, yine çağımızın bütün toplumlarında birbirine uymayan, toplumsal özelliklerini koruyan değişik uygulamalar, tüzel ilkeler vardır. Bu tüzel ilkeler toplumun ırasını, kişiliğini belirler. Bu nedenle yukarda sözü edilen yayın aracının yakınmaları sonuçsuz kalır, önce yakındığı değişikliklerden, uygulamalardan kendisi kurtulamamış, uzak kalamamıştır.

XL

Yazınımızda, yer yer geriye dönüş, eskiyi diriltme çabaları görülüyor. Devrimci geçinen kesimin tutumu da pek değişik değil, onda da belli bir görüşe saplanma, onun dışında gerçek görmeme eğilimi vardır. Kimi yazarlarda "Divan yazını"na öykünme, onun kavramlarını kullanma ilgi çekici bir girişim sanılıyor. Oysa, günümüzde, bu eski yazını bütünüyle anlayabilecek kimse kalmamıştır, ortalıkta dolaşanların çoğu anlayan değil "anlar geçinen"dir. Bu "anlar geçinenler" kendi aralarında bir birlik oluşturmuş, birinin olmadığı yerde öteki yerden biter gibi çıkar ortaya. Bunların birkaçını ülkemizde düzenlenen "Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu"nda gördük, dinledik. Başkalarının söylediklerini, yazdıklarını aktarmaktan öte bir becerileri olmadı. Bunlar ortalıkta dolaşan sömürgenler gibi sürüngenlerdir. Kendilerinden boş, kendilerinden bilgisiz birini buldular mı bilgin kesilirler, daha yetkili birisinin yanında da süt dökmüş kediye dönerler. Yunus Emre konusunda biricik başvuru kaynakları Abdulbaki Gölpınarlı'nın yayımladığı birkaç çalışmadır, öteki dayanakları da Fuad Köprülü'nün "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*" adlı etkisini yitirmiş yapıtıdır.

Yükseköğrenim kurumlarımızda, ilgili bölümlerde, Osmanlıca, Arapça, Farsça okutuluyor, öğretiliyor, oralarda uzman yetiştirilmek isteniyor, devlet bu konuda elinden geleni esirgemiyor. Buna karşın, yazınla ilgili konularda en beceriksiz, başarısız, yetersiz kimseler bu kurumlardan çıkıyor, ellerine birer yasal belge verilerek yılkıya salınıyorlar. Yılkıya salınan bu yazın erleri, eski söyleyişle "edebiyatçılar" okumak, öğrenmek gibi eylemlerin ne olduğunu bilmiyor, ne anlama geldiğini kavrayamıyor. Bunlardan birkaçını yakından tanırım, başının içine başkalarınca yerleştirilmiş paslı çivileri andıran düşünceleri vardır, bu düşünceleri oradan çıkarmaya kalkışsanız çivi beyinle birlikte gelir. Bunların nerdeyse hepsi Cağaloğlu yılkısında, belli oyukların çevresinde toplanmış kimselerdir. Kimileri de günlük yayın araçlarının kıyısında bucağında birer tünek edinmiştir, orada günlük yayın araçlarının kıyısında bucağında birer tünek edinmiştir, orada öter dururlar. Şiir en kolay, en ucuz üründür. Onların dilinde, nerdeyse hepsi şiirle uğraşır, ilgilenir, ancak gerçek şiirin ne olduğunu bilmezler bile.

Bunları alay olsun diye yazmıyoruz, kimseyi yermek, aşağılamak gibi kötü bir düşüncemiz de yoktur. Dileğimiz, ülkemizde son dönemlerde, yaygınlaşan bir gerçeği vurgulamaktır. Ülkemiz bir yanıyla değil bütün yanlarıyla karanlığın içine itilmekte, derinlikten soğutulup yüzeyselliğe sürüklenmektedir. Bunun benzerini başka kurumlarda, toplumsal kuruluşlarda görmekteyiz. Kim ne istiyor, kim ne yapıyor bilen yok, anlayan yok, gören yok, gösteren yok. Karanlığın ayak seslerini önce ekinsel alanlarda duyuyoruz, sonra yönetim odaklarında çöküşün uğultuları seziliyor, gidiş iyiye değil kötünün de ötesinedir. Türkçe bir ekin dili olma yolundadır, oysa kimi dilciler bu yolu bile yürünmez duruma getirmek isterler. Kimi düşünürlerimizin ağzında dilimiz kılçıklı balık gibi ayıklanmadan yenmez. Kimi düşünürlerimiz de düz yolda yürümekten kaçınıp inişli çıkışlı, taşlı çalılıklarda gezinmeyi övünülesi bir beceri saymanın sarsaklığından kurtulamıyorlar.

XLI

Anadolu halkbilgisi varlıklarının benzersiz bir özgünlüğü, etkinliği vardır. Bu da bu ürünlerin ortaya konduğu yörelerin yaşama biçiminden gelir, karşılıklı insan ilişkilerinden doğar. Anadolu uygarlığı üzerinde çalışmak isteyenlerin bu ürünleri gözönünde bulundurmaları, onlardan gereğince yararlanmaları gerekir. Bu ürünler, Anadolu uygarlığının gelişim çizgisini göstermeye yarayan, araştırıcılara ışık tutacak nitelikte yaratılardır. Son yıllarda, bu özgün yaratılarda, önemli bir değişiklik görülüyor, artık eskisi gibi sürekli bir üreticilik kalmamış. Özellikle kırsal kesimden büyük yerleşme yerlerine göçen yurttaşların halkbilgisi alanındaki yaratıcılığı, onlara duydukları ilgi hızla azalmaktadır. Yaşama biçimi değiştikçe, komşuluk ilişkileri başkalaştıkça halkbilgisi ürünlerinde de yozlaşma hızlanıyor, yöresel özgünlüğün yerini yapay bir özenti alıyor. Bu olumsuz bir gelişmedir, besleyici topraktan kopmadır, daha doğrusu evlerde topraktan yapılmış kaplarda çiçek yetiştirmeye benzeyen bir uygulamadır.

Halkımız, büyük yerleşme yerlerinde yaşamaya alıştıkça, gerçek kimliğini de yitiriyor, yapay güzelliklerin, özentilerin etkisiyle yüzeysel bir beğeninin tuzağına düşüyor. Köylerde örülen örgüler, dokumalar, süslemeler, türküler, oyunlar bg. özgün ürünler yavaş yavaş bırakılıyor, büyük illerde çağdaş araçların, çok gelişmiş aygıtların ürünleri kapışılıyor; yapaya ilgi artarken özgüne duyulan istek azalıyor. Bunun bilinçli olduğu söylenemez, köylümüz bu halkbilgisi ürünlerinin değerini uygarlığın ışığında değil satış artışında arıyor. Köylünün yaptığı özgün işin büyük illerde çağdaş kuruluşlarca üretilen düzmeceleri değerli sanılıyor, köylü bile onları alıp kullanmayı bir üstünlük sayıyor, böylece anlamsız bir gösterişe kapılıyor.

Büyük illere, büyük yaşama-yerleşme yerlerine akın hızlandıkça Anadolu uygarlığını besleyen kaynakların yavaş yavaş kuruduğunu görmenin acısını duyuyor, üzüntüsünü çekiyoruz. Kolay yaşamak çekicidir, ancak güç yaşam koşulları altında üretilen kimi ürünlerin değerini anlamak kolay değildir,

köklü-özlü bir bilgi birikimi ister. Büyük illerde dokunan, araçlarla üretilen bir giysi köylünün ilgisini çeker, ona daha ilginç, daha anlamlı görünebilir, ancak köylünün elinden çıkan özgün iş çağlar boyunca yaşar, uygarlığın belli bir gelişim evresini belirlemeye yarar. Yaşamını esenlik içinde geçirmeyi, az emekle çok kazanmayı istemek, böyle bir girişimde bulunmak kimseye yasaklanamaz. Ancak, ulusun kişiliğini, tarih içinde yerini sağlayan yaratı ürünlerinin yozlaştırılmasını önlemek, özgünlüğünü korumak gibi önlemleri almak da ulusal bir görevdir. Bu görev eğitimle, ulusal değerleri tanıtmakla sürdürülebilir. Bu ulusal görevi üstlenen, üstlenmek isteyen kimseye eski bir sözcükle "milliyetçi" denir. Oysa, ülkemizde, özellikle 1950'den sonra kendisine "milliyetçi" niteliğini yakıştıran kimselerin, kuşkunuz olmasın, hepsi ulusal değerlerin yozlaştırılmasında engel tanımaz girişimlerde bulunmuşlar, Anadolu insanının kimliğini ortadan kaldıran, onu yüzeysel, bilinçsiz bir öykünücü durumuna getirmişlerdir. Yine onlar, devrimciliğin, Atatürk'le gelen yeniliklerin karşısına çıkarak, uygarca girişimleri "Batıya özenme", "Batıya öykünme" gibi sözcüklerle yermişlerdir. Batı uluslarının buluşlarını almak, Batı uygarlığının ulaştığı düzeye bilimle, öğretimle, eğitimle ulaşmaya çalışmak öykünme değildir. Öykünme bilinçsiz, düşünsel üreti gücünden yoksun, yüzeysel bir aktarmadır. Yöntemlere, üretim kurallarına dayanarak toplumu daha üstün bir aşamaya çıkarmaya çalışmak, toplumsal kurumları bilimin denetimi altında düzenlemek öykünmek değildir.

Öykünme, bir davranışı, bir nesneyi, bir ürünü başka örneklerine bakarak, özgünlükten yoksun nitelikte yeniden yapmaktır. Burada "yeniden" sözcüğü yapılanı bir daha yapmak, yinelemek anlamındadır, özgünlüğün anlamdaşı değildir. Sözgelişi Ayasofya'nın özdeşini yapmak, ikinci bir Ayasofya ortaya koymaktır, ancak bu yeniden yapılan yapı bir örnektir, daha açığı özgünün örneğini çıkarmaktır. Önceden yapılmış bir nesnenin özdeşini çıkarmak bir öykünme işidir, özgünlük değildir. İşte, bizim, "milliyetçi" nitelikli insanlarımızın öykünmeden anladıkları bunun karşıtıdır. Onlar, benimsenen

yöntemleri, bilimsel uygulamaları öykünme sanıyorlar. Bizim, Batı uygarlığının yolunu seçmemizi, bilimsel kurumları Batı uygarlığının ölçülerine göre düzenlememizi öykünme sanmanın yanılgısı içindedirler. Yine onlar, bin dört yüz yıldır Arabın yaptığını yapar, davranışını benimser, ona en ufak bir yenilik katmaz, öykünmenin en anlamsızını sürdürür. Öykündüğünün bilincinde olmadan yapar bunları, kendini görmez, başkalarının davranışlarını yerer.

Anadolu halkbilgisi varlıklarında öykünme yoktu, yakın dönemlerde büyük yerleşme yerlerinde, bu özgün varlıkların örneklerini çıkarma girişimleri hızlandı. İşte anlamsız öykünme budur, özgünün özgün olmayan örneğini çıkarmak yalın bir öykünmedir. Öykünmede biçim önemlidir, içerik değil. İçerik yaratmayı, yeni bir buluşu gerektirdiğinden ona öykünmek güçtür. Oysa kabuk, biçim dışta olduğundan örneği kolay çıkarılır, öze inme gereği kalmaz. Bu nedenle öykünme kolaydır.

Son yıllarda, Avrupa'nın değişik ülkelerine çalışmaya giden yurttaşlarımız arasında kendi ulusal benliğini yitirenlerin sayısı çoğalıyor diye eleştiriler, yayınlar sürdürülür oldu. Bunların çoğunu islamcı, dinci çevreler gündeme getiriyorlar. Oysa benliğini yitirenlerin çoğu onların arasından çıkıyor. Bir yandan "islam" diye çığlığı basıyor, bir yandan da "islam"ı ona karşı olanların akçalarıyla, araçlarıyla, aygıtlarıyla ayakta tutmaya çalışıyor. Böylece öykünmenin, kişisizliğin en aşağılık örneğini verirken başkalarını suçlamaktan geri kalmıyor.

XLII

Bir yayın aracı, yüz elli yıldır geri kalmışlığımızın nedeni, anlamına gelen bir konuya değindi. Yazarın söylemek istediği yeni değil, aşağı yukarı seksen beş yıla yakın bir süredir yinelenir. Yazar, seksen beş yıl öncesinden esinlenerek, geri kalmışlığı İkinci Abdulhamid'in çöküşünden başlatılır, bu çöküşün nedenlerini de "Tanzimat" dönemine yükler. Osmanlı Devleti'nin birtakım düzenlemelere girme gereğinde kalışını Batı'ya öykünme diye niteler, çöküşe yönelme anlamında açık-

lar. Osmanlı Devleti "Tanzimat" dönemine Avrupa'ya öykünerek gelmedi, eski geleneği, eski uygulamaları sürdürerek geldi. Kanuni Süleyman döneminde başlayan, Fransa'ya tanınan ayrıcalıklarla, üretim tüketim dengesizliğiyle, Avrupa'nın büyük atılımlar gösteren gelişmeleri karşısında gerilemekle, kendi kendine yetersizlikle geldi. "Tanzimat" dönemi Osmanlı Devleti'nin "musalla taşı"na konduğu bir dönemdir, ancak bu görkemli ölünün "cenaze namazı" 1918 yenilgisinin ardından "Sevr Antlaşması"yla kılınabildi. Bu ölüyü kaldıranlar, bu antlaşmanın altında adları bulunanlardır. Gerici, islamcı yazarımız bu gerçeği çok iyi bilir; babasının yazma Kur'an'larını, değerli kitaplarını satarak Beyoğlu'nun Tünel yöresinde, satılık kadınlarla yediği yıllardan beri bilir. Babası, "Beyoğlu Müftüsü"ydü, yazar olarak kullandığı "Müftüoğlu" soyadı da ordan geliyor. Şimdi Abdulhamidçi kesiliverdi, ortaokulu bile bitiremeyen bu yurttaşımız kendi çevresinde ünlü bir "tarih yazarı" diye dehleniyor. O değerli "yazma"ların akçalarıyla ne rakılar içtik onunla, Galatasaray'da "Madam Tina"nın işlettiği "Nisuaz Pastahanesi"nde nice ucuz güzellerle Boğaz'da geceledik o "islam kokuşlu" akçalarla. Şimdi hepsi unutuldu bunların, çöküşe Batı uygarlığına yönelmeye başlanıyor. Böyledir günümüzde, dinci çevrelerde, "islamın uyanışı", çöküşün ayak seslerini sezme. Özgürlük güzeldir, özellikle düşünce özgürlüğünün tadına doyulmaz, öyle olmasa yazma Kur'an satıp yazar olmak, tarihe değgin düşünceleri açıklamak olanağı bulunur muydu? Bulunmazdı kuşkusuz.

Birkaç yıldır ülkemizde aydınlar öldürülüyor, özellikle devrimciler, islam dininin gerçeğini bilenler, açıklayanlar seçiliyor, suçlular da bulunamıyor bir türlü. Bir kandırmacadır bu, bulunur istenirse. Öldürülenler bir değil, iki değil, üstelik de seçkin kimseler. Bir bakın İstanbul'da Bayazıd Camii'nin önünde gösteri yapan gericilere, başörtülülere, sakallı gençlere dokunan var mı? Güvenlik görevlileri hep uzaktan, camiin duvarına dayanarak bakıyorlar onlara. Oysa bir de devrimciler, Atatürkçüler gösteriye yöneldi mi kuş uçurtmuyor yasal görevliler, tabancalar, tekmeler, değnekler, yumruklar konuşuyor.

Böyle bir uygulama, böyle bir anlayış bulmak istemez gerçek suçluları, Atatürkçüleri öldürenleri, devrimcileri vuranları. Onların hepsi de bizim sevgili tarihçi, sevimli dinci "Müftüoğlu"nun "cennet"ine gidecekler, orada güzeller güzeli kızlarla (hurilerle), tadına doyulmaz içkilerle (kevser şaraplarıyla) mutluluğun doruğuna ulaşacaklar.

Doğruları saptırmak, eğrileri doğru göstermek kısa bir süre için başarılı olabilir, kimilerini kandırabilir, ancak gerçeği büsbütün ortadan kaldıramaz. Bu çarpıcı girişim din adına yapılırsa daha utandırıcı, daha yüz karartıcı olur. Din, içeriği dolayısıyla, eğriliğe karşıdır, hep doğruluktan yanadır, yadsıma özü değiştiremez, tanrı olanı da olmayanı da bilir. Öyleyse dinci geçinenlerin birtakım gerçekleri tersyüz etmelerinin anlamı nedir, bunlar kimin işine yarar? Kendini dine verdiğini ileri süren bir kimsenin yalan söylemesi yakışır mı? Hep biliyoruz, görüyoruz, duyuyoruz, ülkemizde dinciler çok yalan söylüyorlar, halkı kandırmayı, doğruları saptırmayı bir beceri sayıyorlar. Özü gereği yalana karşı olan din, kendi adına yalan söylenmesine engel olamıyor, yalancıyı çevresinden uzaklaştıramıyor. Aktöre bozukluğundan yakınan dinci tiksindirici, iğrendirici ne varsa din örtüsü altında satışa çıkarmaktan utanç duymuyor.

XLIII

Tarih önemli bir bilimdir, belli ilkeleri, kuralları vardır, kaynağı yazılı belgeler, nesnel kanıtlardır. Bu özelliği dolayısıyla, tarih, yazıyla başlar, yazıyla sürer gider. "*Tarihin İlkeleri*" adlı çalışmamızda, tarihi felsefe açısından inceledik, düşünlerimizi sergiledik. Tarih, doğruyu söyleyen, yalanı gerçekten kesinlikle ayıran, ayırması gereken bir bilimdir. Oysa, ülkemizde özellikle dinci çevreler, bu bilimi çocuk oyuncağına çevirdiler, yalanı gerçek giysileri altında doğru diye gösterme yarışına girdiler.

Tarihi yalanın bilimi durumuna getiren dinlerdir, Adem'in yaratılışından son tanrı elçisine değin "din tarihi" yazmak dincilerin işidir. Peki Adem'in yaratıldığı dönem biliniyor mu, ya-

zılı kaynaklara, belgelere geçmiş mi? Yok, peki boşlukta kalan bir söylencenin tarihle ilgisi ne olabilir? Bu sorunun yanıtı yoktur, olamaz da. Dinci ortaya atılır, "kutsal kitap böyle diyor" savını gündeme getirir. Peki bu kutsal kitap hangi kaynaklardan yararlanılarak yazılmıştır bilinmez, tanrı böyle söyledi. Peki tanrı bir tarih varlığı mıdır? Bir tarih kişisi midir? Bilme, bildirme olanağı yoktur. Öyleyse dinin tarih adına söyledikleri bilimsel değildir. Bu gerçeği dinciye anlatmak olanaksızdır.

Seni tekfir eder mutlak desen dünya yuvarlaktır
Döner dünya o dönmez çünki sabittir inadında
Sorulsa hâce-i dânâ Selanik nerdedir bilmez
Bilir amma ki kaç tüy varsa Cibril'in kanadında.

Eşref

Bu dörtlük günümüzden doksan yılı aşkın bir süre önce yazılmıştır, dönem İkinci Abdulhamid dönemidir. Dinciler, yeryüzünün döndüğüne, yuvarlak olduğuna inanmıyorlar, inananları da çok ağır suçlamalara uğratıyorlar. Eşref de:

Dünya yuvarlaktır desen kesinlikle seni suçlar
Dünya döner de o dinci inadından dönmez, direnir
Bu bilgin hocaya Selanik nerde sorulsa bilmiz
Oysa Cibrail'in kanadında kaç tüy var bilir.

İşte, geçen yüzyılda dincinin bilimden, tarihten anladığı budur, bu anlayış günümüzde bile değişmemiştir. Cebrail bir söylence varlığıdır, gerçeği yoktur, nesnel değildir, bilinmesi olanaksızdır, oysa Selanik Osmanlı Devleti'nin bir iliydi. Bu dörtlük bir suçlama değildir, çağının durumunu dilegetiriyor. Buna başka örnekler de bulabiliriz, gereği kalmamıştır. İşte, bir müslümanın, koyu dinci geçinenin, tarihten anladığı da böyledir, o Cebrail'i nesnel bir varlıktan daha gerçek sayar. Osmanlı Devleti'nde yüzyıllar boyunca öğretim kurumlarında bu anlayış egemen olmuştur, "bilim" denince hep bu tür söylenceleri bilmek anlaşılmıştır. Günümüzde bile böyle düşünenler az değildir. Yükseköğrenim gördüğü bilinen bir saylav, Kamutay'daki konuşmalarından birinde, "Evrim kuramı"nı

geliştiren Darwin için bilgisiz demişti, sonra dönmüş hepimizin çok iyi bildiği, ilkokuldan başka öğrenim görmeyen, bir dinciyi "âlim/bilgin" diye nitelemişti. Biz, Said-i Nursi'yi yakından tanıdık, çevresinde toplananların kimi arkadaşımızdı. İyi Türkçe konuşamazdı, Arapçası da pek sağlıklı değildi, Kürt'tü. Ayaklanmalara katılmış, o dönemde kurulan yasal bir Kürtçü derneğe üye olmuş, İkinci Abdulhamid döneminde "deli" diye içeri atılmış, dengesiz bir kişiydi. Baştan ayağa değin fişekli, tüfekli, kamalı, tabancalı fotoğrafları vardır. Bir din bilgini sayılan bu kişinin girip çıkmadığı kanlı olay kalmamıştı. Bu kişi kadın-erkek eşitliğine, kadınların okuyup aydınlanmalarına, toplum kurumlarında görev almalarına, seçimlere katılmalarına, nerdeyse evden dışarı çıkmalarına bile karşıydı, hepsini ağır bir suç sayardı. Bir de "Kadınlar rehberi" diye bir yapıt yazmıştı. Sözün kısası dengeli bir kimse değildi kesinlikle. Ne şaşılası olaydır ki, bu dengesiz kişinin büyük bir bilgin, çığır açıcı bir öncü olduğuna inanan yükseköğretim görevlileri bile çıkmıştır (İlâhiyat Fakültesi'nde).

Bunları yazmamızın nedeni, ülkemizde Osmanlı anlayışının sık sık gündeme getirilerek, çağdaş bilim görüşlerinden ne denli sapma eğiliminde olduğumuzu göstermektir. Bugün yurdumuzda yirmisekiz üniversite, bir sürü yüksek okul vardır. Buna karşın çağdaş bilim anlayışından çok uzaklarda dolaşan yükseköğretim görevlilerimiz, üyelerimiz gittikçe çoğalmaktadır. tarihin bir bilim olduğunu savunan, açıklayan bir yükseköğretim üyesi övüne övüne, göğsünü gere gere "Adem'den Günümüze İslam Tarihi" sözcüklerini kullanabiliyor, yukarda verilen dörtlükte, ozanın söylediğine uygun bir durum alabiliyor. Bu olumsuz tutumların yeni olduğu, yeni belirdiği sanılmasın, Osmanlı döneminden gelenekleşerek gelen bir öğretim alışkanlığıdır.

Anadolu uygarlığında karanlığın ilk gölgeleri, islam inançlarının yayılmaya başlamasıyla belirmiştir, bu gölgelerin silik uzantıları Arap ordularının Güneydoğu illerinde ilerlemeleriyle ilgi çekmiştir. Selçuklular'ın ünlü yöneticisi Nizamülmülk'ün Harran'da ilk öğretim kurumunu, "medrese"yi açması kimilerince ileri bir adım sayılıyorsa da gerilemenin, ilkçağ uy-

garlığından kopmanın da başlangıcıdır. Bu öğretim kurumunda yalnızca "islam bilimleri" denenler okutuluyordu, çağına göre doğa bilimlerine, felsefeye yer yoktu, orada kesin bir "sünni anlayışı" egemendi.

Selçuklu anlayışının uygarca, ileri bir yanı vardı. Kabartma, mumya, yontu, duvar resmi gibi islam dininin yasakladığı başarı türlerine yer veriliyordu, ancak bu pek uzun sürmedi, Anadolu'nun Türk egemenliği altına giren bütün yörelerinde yayılma olanağı bulamadı. Osmanlı yönetimi ise katı bir tutumla gelişmeye açık kapı bırakmadı, biraz aralananları bile kapadı. Bu, bize Selçuklu'nun, uygarlık bakımından, Osmanlı'dan daha ileri bir aşamada bulunduğunu gösterir. Osmanlı yönetimini gerileten, ilerleyen Avrupa karşısında olduğu yerde çivileten "halifelik" sanının alınmasıdır. Yavuz Selim'in "kutsal uruncaklar"ı Mısır'dan alıp İstanbul'a getirmesiyle, Osmanlı toplumunda tinsel bir değişme, bir üstünlük duygusu uyandı. Osmanlı ağzında "emanât-ı mukaddese" denen bu varlıkların çoğu Muhammed'le ilgilidir. Türkçe "uruncak" sözcüğü Arapça "emanet" anlamındadır. Türkçede urun sözcüğü gizlemek, saklamak, korumak bg. anlamlara gelen sözcüklerin kökenidir, başka bir söylenişi de "uğrun"dur. Aydınlar bu Türkçe sözcüğü bilmezler, bilmediklerinden dolayı da "uydurma" sanırlar. Bu kutsal uruncakların gerçekten Muhammed'le ilgisi tartışmalıdır, özellikle taşa gömülen ayağın izi yakıştırmadır.

XLIV

İstanbul'un Fatih ilçesinde, Karagümrük yakınında, "Harka-i Şerif Camii" denen, 19. yüzyıl başlarında yaptırılan bir cami vardır. Bu adı almasının nedeni de Muhammed'in Veysel Karani'ye verdiği söylenen "hırka"nın orada saklanmasıdır. Muhammed'in böyle bir hırkası var mıydı? Bu kesinlikle bilinmiyor, üstelik Veysel Karani'nin onu gördüğü, onunla görüştüğü de pek olası değildir, neyse halk öyle istemiş, öyle olmuş deyip geçelim. İslam dininde giysi, değnek, taş, kap bg. nesneler "kutsal" sayılmaz, kutsallık yalnızca tanrıya yaraşır.

Tanrının dışında kutsallık yükletilen ne varsa dine aykırıdır, "put" sayılır. Muhammed, islam dinini yaymaya başlayınca, putları kırmakla işe koyuldu. Sağlığında, evinin yakınlarında bulunan bir ağaca yaslanırmış. Ölünce halk bu ağacı kutsal saymaya başlamış, bunun üzerine yakınlarından biri, bir söylentiye göre Ömer, "Muhammed ölmüştür, yalnız tanrı kalıcıdır" diyerek ağacı kesmiş, böylece halkın onu putlaştırmasını engellemiş. Bugün, adı geçen cami çevresinde, ramazan süresinde yoğun bir kalabalık toplanır, "hırka"yı görmek için camiye girer, dolaşır çıkarlar. Bundan en çok dilenciler, din yapıtları satan çıkarcılar, ayakyolu'nun önünde durup girenlerden akça toplayan açıkgözler yararlanırlar. Buna kimse sesini çıkarmaz, dinde böyle bir uygulamanın olmadığını ileri sürmez. Oysa bu gibi işlemler, islam dinini içinden yavaş yavaş kemirmekte, onu özünden uzaklaştırmakta, çökertmektedir.

Muhammed'in adı anıldıkça onu esenleyin, ona saygı gösterin anlamına gelen bir islam geleneği vardır, ancak hırkasına, sakalına, ayak izine tapın gibi tutarsızlıkları öneren bir buyruk yoktur. Nesneleri kutsallaştırmak, onlara birtakım üstünlükler, gizemler yüklemek çoktanrıcı dönemlerden kalmış bir gelenektir. Çağımızda bu yıpranmış geleneği diriltip uygulama alanına koyarak çıkar sağlayanlar yine müslümanlardır. Bu örnekleri vermemde amacım, gün geçtikçe değişmez sanılan inançlarda bile kaynaktan hızla uzaklaşıldığını, gerçek dinin yerini yapay bir uygulamanın aldığını göstermektir. Yurttaş bir yandan dinine, inançlarına bağlı kalmak, onları olduğu gibi saklamak, korumak istiyor, bir yandan da onların yozlaştırılmasına karşı sesini çıkarmıyor, derin bir uysallık içinde önerileni benimsiyor.

Bu sapmalar, özden uzaklaşmalar insanın bir yerde kalamadığını, inançlarını bile anlamadan değiştirdiğini gösteriyor. İnsan, dört elle sarıldığını bile günün birinde bırakabiliyor, gerçeğin yerine konulan düzmece karşısında tepki göstermiyor. Bize kalırsa bunun nedeni bilmeden, anlamadan inanmaktır. Neye inandığını, neye inanması gerektiğini bilen bir kimsenin düzmeceye sapması kolay değildir. Bir kişi bilmeden inanır, an-

lamadan bağlanırsa değişmeler, yozlaşmalar karşısında ilgisiz kalır. Bu ilgisizlik bilinçsizlikten doğmaktadır, başka bir nedeni yoktur. Bunu "*İslamın Çöküşü,* 1998"de işledik.

Kişi, inançlarının etkisiyle, bir karanlığa doğru yürüdüğünü göremiyor, inancın yerine karşıt bir inancın geldiğini anlayamıyor. Ona sorsanız doğru yoldadır, yapılması gerekeni yapıyor, uyulması özlenenin ardından gidiyor. Onun bu bilinçsizliği yanlışları doğrulatmaya, eğirilikleri gidermeye çalışanlara kötü gözle bakmasına yolaçıyor. Doğru diye benimsenen bir yanlıştan sıyrılmak kolay olmuyor.

Karşıt tutumları gözönünde bulundurmadan, yalnızca kendi duygularının kılavuzluğunda yürüyen bir kimsenin eğriyi doğrudan ayırma yetisi de yeterince gelişmemiştir. İki nesne birbiriyle karşılaştırılınca aradaki ayrım (varsa) ortaya çıkar, böylece hangisinin istenen, hangisinin istenmeyen nitelikte olduğunu kestirmek kolaylaşır. İnançlarımızdaki yanılgılarımızın başlıca kaynağı budur, başka bir doğru düşünmek istemeyişimizdir. Yeryüzünde eğri bir nesne olmasa doğrusunu hangi ölçüye göre saptayabiliriz? Ağırın bulunmadığı yerde, yeğniyi belirleme de güçtür. Demek, yargıya varmada, karşıtların önemli bir etkinliği sözkonusudur. Bunları bilmeyenden korkulur, onun düşünce evreninde yalanı yakalamak olanaksızdır. Tanrı Şeytanı yaratmasa cehenneme kimleri gönderecekti? Cennet bile Şeytanın varlığına bağlıdır.

(Fransız Direnişçilerinin Son Mektupları)
HAYATI SEVİYORLARDI
Katharine Thomson
MOZART'IN YAPITLARINDAKİ MASONİK ÖRGÜ
Murat Tuncel
MAVİYDİ ADALET SARAYI
YARIMAĞIZ ANILAR
Suna Aras
HAMUR ANA ÖLDÜ YAŞASIN KRAL
Gülbahar Kültür
SUSTUĞUN YERDE KAL
Radife Şen
YÜREĞİMLE KONUŞTUM
Şakir Bilgin
SÜRGÜNDEKİ YABANCI
Kemal Bekir
HÜCRE 1952 (1989 ORHAN KEMAL ROMAN ÖDÜLÜ)
Ümit Zileli
VUR EMRİ (5. Baskı)
Der. Oguz Özügül
DOSTOYEVSKİ'NİN MİRASI
Tahir Abacı
AYNADA BİR YÜZ
Paul Wittek
OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN DOĞUŞU
Charles Fourier
GELECEĞİN AŞK DÜNYASINDAN
Panait Istrati
SOVYETLER 1929
Victor Hugo
1793 DEVRİMİ
Sıdney Finkelstein
BESTECİ VE ULUS (Müzikte Halk Mirası)
Evgenia Ginzburg
ANAFORA DOĞRU
Jaques Attali
UFUKTAKİ GÖRÜNTÜLER
Mehmet Şekeroğlu
ALMAN DEMOKRATLARA MEKTUPLAR

İsmet Zeki Eyuboğlu
GÜLEN ANADOLU
TAŞOLUĞUN BAŞINDA (Şiir)
ANADOLU GERÇEĞİ (Çıkacak)
ANADOLU AYDINLIĞI (Çıkacak)
DİLİN KEMİĞİ (Çıkacak)
DİLİN KAPISI (Çıkacak)
ÇAĞIMIZIN ÇEVRİNTİLERİ (Çıkacak)
TOPLUM SARSINTILARI (Çıkacak)
KARA ZIPKALILAR DESTANI (Çıkacak)
ANILAR (Çıkacak)
ÖĞRENCİLER (Çıkacak)
Anatole France
PENGUENLER ADASI
Nikolai Bukharin
DÖNÜŞÜM DÖNEMİNİN EKONOMİSİ
(Lenin'in Kenar Notları ile)
Lu Sun
SİLAHLARA ÇAĞRI
John Reed
VİVA MEKSİKA
DİN KÜLTÜRÜ VE ALEVİLİK KİTAPLARI
Oral Çalışlar
HZ. ALİ MUAVİYE ÇATIŞMASI
REFAH PARTİSİ NEREDEN NEREYE
FETHULLAH GÜLEN'DEN CEMALETTİN KAPLAN'A
(İslamiyet Üzerine Söyleşiler)
Battal Pehlivan
ALEVİLER VE DİYANET
ALEVİ BEKTAŞİ DÜŞÜNCESİNE GÖRE ALLAH
Mutay Öztemiz
CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEV. DİN POLİTİKA
Rıza Algül
ALEVİLİĞİN SOSYAL MÜCADELEDEKİ YERİ
GELECEK GÖZÜYLE ALEVİLİK (Çıkacak)
İsmet Zeki Eyuboğlu
HZ. ALİ'NİN ŞİİRLERİ
FELSEFE AÇISINDAN 12 EYLÜL DİN, BOŞLUĞUN EGE.
GELİN CANLAR SÖYLEŞELİM
İSLAMDA BÖLÜNMELER ÇELİŞMELER

(Refah Partisinin Yükselişi)
GÜNÜMÜZDE ALEVİLİK(Sorunları - İlkeleri - Gelişimi)
İSLAMIN ÇÖKÜŞÜ
Aşık Sadık Kara
ŞİİRLER
Esat Korkmaz
ALEVİLER VE AYDINLANMA
ALEVİLERE SALDIRILAR
İNSAN TANRI
ALEVİ FELSEFESİ
Fikret Otyam
HU DOST
Öner Yağcı
SIVASI UNUTMAK
Celal Yıldız
BARIŞA GİDEN YOL
Erol Sever
İSLAMIN KAYNAKLARI 2 MUHAMMED
Ayhan Aydın
ALEVİLİK BEKTAŞİLİK SÖYLEŞİLERİ

KADIN KİTAPLARI

Fatmagül Berktay
KADIN OLMAK, YAŞAMAK, YAZMAK
Lise Vogel
MARKSİST TEORİDE KADIN
Chanie Rosenberg
KADINLAR VE PERESTROYKA
Shere Hite - Kate Colleran
İYİ AŞIKLAR, KÖTÜ AŞIKLAR
Diana Gittins
AİLE SORGULANIYOR
J. Mitchel - A. Oakley
KADIN VE EŞİTLİK
Mariam Tilali
SOWETO ÖYKÜLERİ
Tania Modleski
HINÇLA SEVMEK
Miranda Davies
ÜÇÜNCÜ DÜNYADA İKİNCİ CİNS
Julia Voznesenskaya